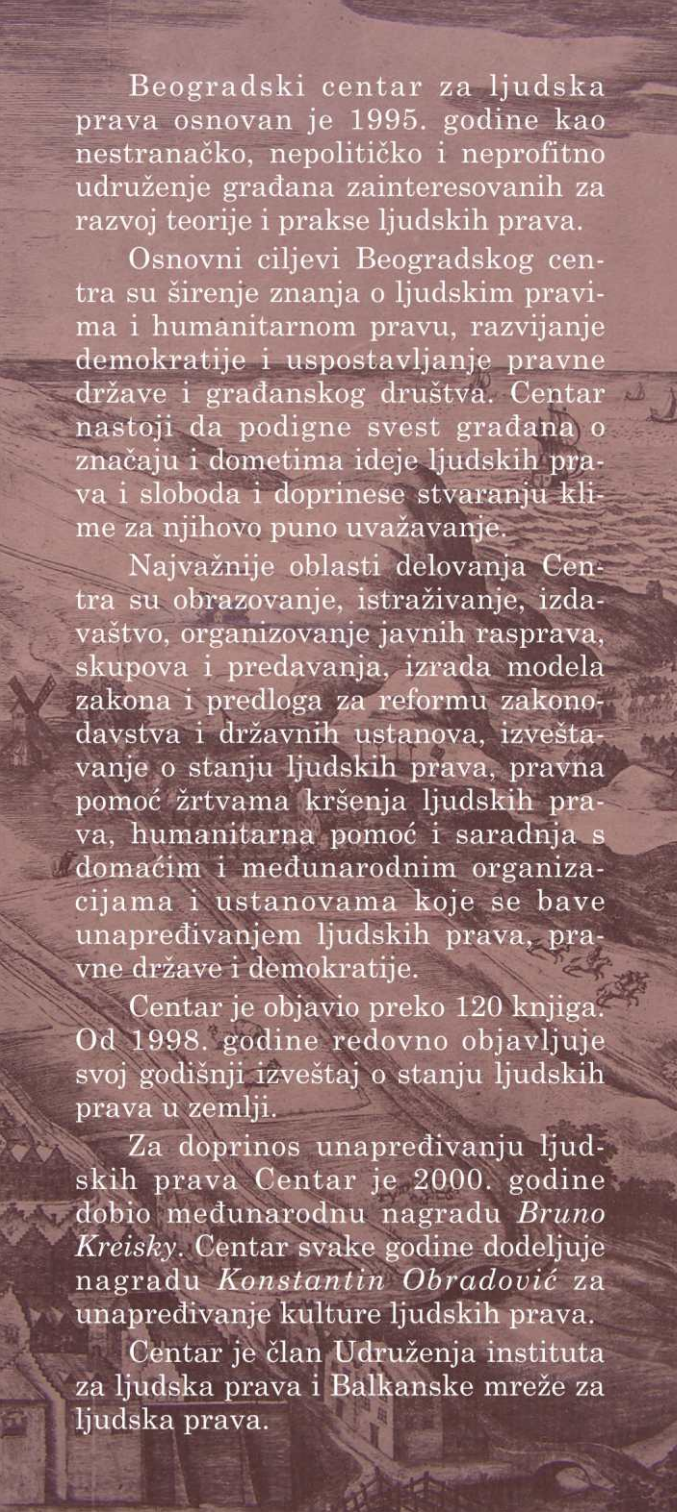

HAŠKE NEDOUUMICE

DRUGO IZDANJE

Poznato i nepoznato o
Međunarodnom krivičnom
tribunalu za bivšu Jugoslaviju

Vojin Dimitrijević
Vidan Hadži-Vidanović
Ivan Jovanović
Žarko Marković
Marko Milanović

Beogradski centar za ljudska prava osnovan je 1995. godine kao nestranačko, nepolitičko i neprofitno udruženje građana zainteresovanih za razvoj teorije i prakse ljudskih prava.

Osnovni ciljevi Beogradskog centra su širenje znanja o ljudskim pravima i humanitarnom pravu, razvijanje demokratije i uspostavljanje pravne države i građanskog društva. Centar nastoji da podigne svest građana o značaju i dometima ideje ljudskih prava i sloboda i doprinese stvaranju klime za njihovo puno uvažavanje.

Najvažnije oblasti delovanja Centra su obrazovanje, istraživanje, izdavaštvo, organizovanje javnih rasprava, skupova i predavanja, izrada modela zakona i predloga za reformu zakonodavstva i državnih ustanova, izveštavanje o stanju ljudskih prava, pravna pomoć žrtvama kršenja ljudskih prava, humanitarna pomoć i saradnja s domaćim i međunarodnim organizacijama i ustanovama koje se bave unapređivanjem ljudskih prava, pravne države i demokratije.

Centar je objavio preko 120 knjiga. Od 1998. godine redovno objavljuje svoj godišnji izveštaj o stanju ljudskih prava u zemlji.

Za doprinos unapređivanju ljudskih prava Centar je 2000. godine dobio međunarodnu nagradu *Bruno Kreisky*. Centar svake godine dodeljuje nagradu *Konstantin Obradović* za unapređivanje kulture ljudskih prava.

Centar je član Udruženja instituta za ljudska prava i Balkanske mreže za ljudska prava.

HAŠKE NEDOUMICE
Poznato i nepoznato o
Međunarodnom krivičnom tribunalu
za bivšu Jugoslaviju

Drugo izdanje

HAŠKE NEDOUMICE

Poznato i nepoznato o Međunarodnom
krivičnom tribunalu za bivšu Jugoslaviju

Izdavač

Beogradski centar za ljudska prava
Beogradska 54, Beograd,
Tel/fax. (011) 308 5328, 344 7121
e-mail: bgcentar@bgcentar.org.rs
www.bgcentar.org.rs

Za izdavača

dr Vesna Petrović

Autori

dr Vojin Dimitrijević, mr Vidan Hadži-
Vidanović, mr Ivan Jovanović, mr Žarko
Marković, dr Marko Milanović

Korice

Joannes Jansenius, Hag, gravira, XVII vek

ISBN 978-86-7202-144-8

Tiraž

500

Priprema za štampu

comma | communications design, Beograd

Štampa

Fiducia 011

Vojin Dimitrijević • Vidan Hadži-Vidanović
Ivan Jovanović • Žarko Marković
Marko Milanović

HAŠKE NEDOUMICE

Poznato i nepoznato o
Međunarodnom krivičnom
tribunalu za bivšu Jugoslaviju

DRUGO IZDANJE

Beograd, 2013.

Objavljivanje ove knjige pomogli su Britanska
ambasada u Srbiji i Misija OEBS u Srbiji uz
finansijsku pomoć Ambasade Kraljevine Holandije
u Srbiji i Vlade Švajcarske.

Stavovi izraženi u knjizi pripadaju isključivo
autorima i ne odražavaju nužno i stavove donatora.

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

Federal Department of Foreign Affairs FDFA

Organizacija za evropsku
bezbednost i saradnju
Misija u Srbiji

Sadržaj

Predgovor drugom izdanju	11
Predgovor	13
Beleška o autorima	18
DEO I: OSNOVNA PITANJA, SPOROVI I ZABLUDE	19
1. Osnivanje Tribunala	21
2. Struktura Tribunala	24
Sudijski sastav	24
Tužilaštvo	27
Sekretarijat	28
3. Tribunal i drugi međunarodni sudovi	29
Mnogobrojni haški sudovi	29
Krivični sudovi i tribunali	30
Sudovi za ljudska prava	33
Ostali međunarodni sudovi	33
4. Saradnja s Tribunalom	35
Zakovitost saradnje i njeno pogrešno tumačenje	36
Predaja okrivljenih Tribunalu	37
Postupak predaje	39

Dobrovoljna predaja i odbrana sa slobode.....	41
Šta je još saradnja osim hapšenja i predaje?	43
Sankcije za nesaradnju.....	45
5. Odnos s nacionalnim sudovima.....	48
Uporedna nadležnost i primat	48
Partnerska saradnja.....	49
„Pravila puta”	50
6. Najčešće kritike upućivane Tribunalu.....	52
Zamerke Tribunalu pravne prirode.....	52
Prigovori političke prirode	61
„Tribunal je necelishodan i neefikasan”	66

DEO II: TRIBUNAL I MEĐUNARODNO

KRIVIČNO PRAVO	71
----------------------	----

1. Odnos Tribunala prema međunarodnom krivičnom pravu	73
2. Oblici krivične odgovornost za vršenje	
međunarodnih zločina	74
Kakva sve odgovornost postoji u međunarodnom pravu?.....	74
Šta je individualna krivična odgovornost?	75
Sudi li Tribunal pojedincima, narodima ili državama?.....	75
Kada postoji krivično delo u međunarodnom	
krivičnom pravu?	76
Da li Tribunal sudi samo neposrednim izvršiocima	
međunarodnih zločina?	78
Može li se izvršenje međunarodnih zločina	
pravdati naređenjem pretpostavljenog?.....	81
3. Sistemski zločini i posebni oblici odgovornosti	83
Zajednički zločinački poduhvat.....	84
Komandna odgovornost	89
4. Ratni zločini	91

Šta su ratni zločini?	91
Je li svako kršenje humanitarnog prava ratni zločin?.....	92
Konkretni ratni zločini.....	93
Može li se ratni zločin izvršiti u građanskom ratu?	94
Jesu li ratovi na prostorima bivše Jugoslavije bili građanski ratovi ili međunarodni sukobi?	95
5. Zločini protiv čovečnosti	97
Šta je zločin protiv čovečnosti?	97
Koji se sve akti mogu smatrati zločinom protiv čovečnosti?	98
Koja je kršenja ljudskih prava Tribunal smatrao progonom?	98
Etničko čišćenje	99
6. Genocid	100
Šta je genocid?.....	100
Zašto je definicija genocida tako kruta?	102
Treba li menjati definiciju genocida?	103
Genocid, stigma i politika.....	104
7. Sudi li Haški tribunal za „verbalni delikt“?	107
Šta je verbalni delikt?	107
Koje „verbalne delikte“ poznaje opšte međunarodno krivično pravo?	108
Kada se izražavanje može smatrati neposrednim i javnim pozivom na genocid?.....	109
Mora li genocid zaista i da se izvrši da bi se neko kaznio za pozivanje na genocid?.....	110
Da li je Tribunal ikome sudio samo za pozivanje na genocid?	110
Kada je propisano da govor mržnje može predstavljati zločin protiv čovečnosti?	111
Kakav je stav Tribunala prema govoru mržnje kao zločinu protiv čovečnosti?	112
Je li Slobodan Milošević bio optužen za govor mržnje?.....	112
Je li Vojislav Šešelj optužen za „verbalni delikt“?.....	113
8. Nepoštovanje suda	114

DEO III: ŠTA POSLE HAŠKOG TRIBUNALA?	117
--	-----

1. Izlazna strategija Tribunala i ustupanje predmeta drugim sudovima	119
Izlazna strategija Tribunala	119
Koji se predmeti ustupaju nacionalnim sudovima i pod kojim uslovima?	121
Koliko je optužnica ustupljeno?	123
Značaj ustupanja predmeta	125
2. Zaostavština Tribunala i dovršetak započetih postupaka (Mehanizam za međunarodne krivične tribunale)	127
3. Suđenja u državama u regionu	133
Srbija	133
Bosna i Hercegovina	137
Hrvatska	140
Ostala suđenja u regionu	141
Sličnosti između modela suđenja	143
Regionalna saradnja	144
Uloga međunarodne zajednice	146

DEO IV: PREGLED NAJVAŽNIJIH POSTUPAKA PRED TRIBUNALOM	147
---	-----

1. Postupci u kojima je izrečena konačna presuda	149
Ante Gotovina, Ivan Čermak, Mladen Markač („Operacija Oluja”)	149
Ramuš Haradinaj, Idriz Balaj, Lahi Brahimaj (Kosovo)	155
Miodrag Jokić i Pavle Strugar (Dubrovnik)	156
Dario Kordić i Mario Čerkez (Lašvanska dolina)	157
Radislav Krstić (Srebrenica)	158
Dragoljub Kunarac, Radomir Kovač i Zoran Vuković (Foča)	159
Milan Martić („Republika Srpska Krajina”)	160
Mile Mrkšić, Miroslav Radić i Veselin Šljivančanin („Vukovarska bolnica”)	161

Zdravko Mucić, Hazim Delić i Esad Landžo („Logor Čelebići”)	164
Naser Orić (Srebrenica i Bratunac)	165
Momčilo Perišić (Bosna i Hercegovina, Hrvatska).....	166
Biljana Plavšić (Bosna i Hercegovina)	169
2. Postupci u kojima je izrečena prvostepena presuda	171
Milan Milutinović, Nikola Šainović, Dragojub Ojdanić, Nebojša Pavković, Vladimir Lazarević i Sreten Lukić (Kosovo)	171
Jovica Stanišić i Franko Simatović (Hrvatska, Bosna i Hercegovina).....	174
3. Postupci u kojima nije izrečena prvostepena presuda	176
Radovan Karadžić (Bosna i Hercegovina)	176
Slobodan Milošević (Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Kosovo).....	178
Ratko Mladić (Bosna i Hercegovina)	181
Vojislav Šešelj (Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Vojvodina)	182

Predgovor drugom izdanju

Prvo izdanje ove publikacije izašlo je krajem 2010. godine. Od tada do izlaska ovog izdanja, Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (MKTJ) je doneo nekoliko vrlo važnih presuda, od kojih se neke mogu uvrstiti među najkritikovanije (i najproblematičnije) odluke MKTJ u njegovoj dvadesetogodišnjoj istoriji. Naravno, ovde pre svega mislimo na oslobađajuće presude Žalbenog veća MKTJ donete u postupcima koji su se vodili protiv hrvatskih generala Ante Gotovine i Mladena Markača i protiv bivšeg načelnika Generalštaba Vojske Jugoslavije, generala Momčila Perišića, te oslobađajuću prvostepenu presudu izrečenu u postupku protiv nekada vodećih ljudi Službe državne bezbednosti Srbije, Jovice Stanišića i Franka Simatovića. Te odluke su uzburkale strasti na prostoru bivše Jugoslavije i zbudile stručnu javnost, tako da su se među kritičarima MKTJ našli i oni koji su godinama bili naklonjeni radu i misiji MKTJ.

Tribunalu se zamera da je ovim odlukama neke od osoba najodgovornijih za teške zločine koji su obeležili raspad SFRJ oslobodio svake odgovornosti, žrtve nekih zločina ostavio bez ikakve pravde, da je otežao postupak pomirenja, pa i da je svojim stavovima međunarodno krivično pravo oblikovao tako da će ubuduće biti vrlo teško kazniti one koji sa distance podržavaju ratne aktivnosti država ili organizacija koje vrše teške zločine protiv međunarodnog prava ili čak ratuju s ciljevima koji su sami po sebi kriminalni, poput etničkog čišćenja ili genocida.

Ovo je jedan od razloga što su autori knjige koja se bavi nedoumicama i kritikama u vezi s radom MKTJ smatrali da postoji potreba za objavljivanjem njenog drugog, izmenjenog i dopunjenog izdanja, ali nije i jedini. Postojanje i rad Tribunala ne mogu se ocenjivati samo kroz prizmu pomenutih osporavanih presuda.

Pored komentara nedavno izrečenih presuda, ovo izdanje sadrži dopune koje se odnose na završetak rada Tribunala i osnivanje Mehanizma za međunarodne krivične tribunale, koji će u poslednjoj fazi rada i posle zatvaranja MKTJ od njega preuzeti pojedine funkcije, uz dopune koje se tiču postupaka koji se u vezi sa zločinima protiv međunarodnog prava vode pred sudovima u zemljama nastalim raspadom SFRJ.

Jedan od autora ove publikacije, Vojin Dimitrijević, preminuo je 2012. godine. Ostalim autorima, koji su od Vojina uvek učili, nedostajale njegovo znanje, umešnost u analiziranju i promišljanju najrazličitijih stvari, njegov smisao za humor i posebno sposobnost da sve ovo podeli sa

drugima. U ovom izdanju oni pokušavaju da nastave da se međunarodnim pravom bave onako kako je to radio Vojin – oslanjajući se na proverljive, pouzdane podatke, bez ostrašćenosti, posmatrajući stvari ne samo iz lokalne ili nacionalne perspektive, i na način razumljiv i laicima.

Autori su zahvalni porodici Dimitrijević, koja je dopustila da se Vojinovo autorsko delo ponovo objavljuje, izmenjeno i dopunjeno.

Predgovor

Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (MKTJ, Haški tribunal) od svog osnivanja 25. maja 1993, na prostoru svoje nadležnosti izaziva reakcije koje su pretežno u emocionalnoj i političkoj sferi. Bilo da su se samo postojanje i rad tog suda prihvatili ili odbacivali, i pohvale i pokude mahom se nisu zasnivale na pravnoj analizi – čak ni na potpunom poznavanju činjenica – već na simpatijama, nelagodi ili neprijateljstvu prema samom postojanju takve ustanove. Istraživanja javnog mnjenja pokazuju da Haški tribunal nije omiljen ni u jednoj post-jugoslovenskoj zemlji, a naročito ne u Srbiji, iz razloga koji često protivreče jedni drugima.

Uzroci takvog afektivnog odnosa donekle leže u tome što je MKTJ predstavljao veliku novinu. Naravno, Međunarodni vojni tribunal, poznatiji kao Nirnberški sud, koji je 1945. i 1946. sudio vođama nacističkog nemačkog Rajha, bio je prvi međunarodni krivični sud za optužene počinioca krivičnih dela predviđenih međunarodnim pravom. Istovremeno je u Tokiju osnovan Međunarodni vojni tribunal za Daleki Istok (1946–1948) za suđenje vođama militarističkog Japana. Pokušaji da se slična institucija ranije uspostavi nisu uspevali, a planovi da se iskustvo Nirnberškog suda pretoči u neki stalni međunarodni krivični sud nisu se dugo posle okončanja Drugog svetskog rata i donošenja Nirnberške presude mogli ostvariti.

Desilo se da su zbivanja u toku krvavog raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije krajem XX veka u toj meri zaprepastila i potresla evropsku i svetsku javnost da je to poslužilo kao podsticaj da se opet, u nedostatku stalnog međunarodnog krivičnog suda, obrazuje sud ad hoc, posvećen istraživanju ponašanja strana u sukobima koji su se odvijali na ograničenom prostoru. Ubrzo zatim osnovan je i sličan tribunal radi bavljenja međunarodnim krivičnim delima počinjenim na prostoru Ruande, sa sedištem u Aruši (Tanzanija).

I Nirnberški sud i Haški tribunal bili su privremeni sudovi, sudovi za jednu priliku; oni nisu imali opštu nadležnost, a trajanje im je bilo ograničeno. I jedan i drugi počivali su na uverenju da pojedinac nije obavezan samo pravom svoje države već i pravilima međunarodnog prava koja se nalaze u međunarodnim ugovorima i običajima. U tom pogledu Haški tribunal je čak bio manje iznenađenje za pristalice stroge državne suverenosti, jer su još u Nirnbergu, pola veka ranije, savladani otpori u obliku argumenata da zlodela zvaničnika nacističke Nemačke nisu bila

kažnjiva u trenutku kada su izvršena, da nisu bila inkriminisana nemačkim pravom, da su izvršena po naređenju pretpostavljenih, itd.

Godine 1993. bilo je novo to da je Tribunal osnovan s obeležjima koja su ga razlikovala od Nirnberškog suda. Nirnberški sud bio je sud pobjednika, bez obzira kako se to kaže – kao obična konstatacija ili prekor. Nemačka je izgubila rat. Njene oružane snage su pre toga kapitulirale, a teritorija Nemačke je okupirana. Pobjednička koalicija, tada poznata pod imenom „Ujedinjene nacije”, preuzela je na sebe posao rekonstrukcije celoga sveta, a o sudbini Nemačke su u prvom redu odlučivale velike sile na čelu tog ratnog saveza: SAD, SSSR, Ujedinjeno Kraljevstvo i Francuska. Teritorija Nemačke bila je podeljena u četiri okupacione zone u kojima jedno vreme nije bilo nemačkih organa vlasti sa stvarnim ovlašćenjima. Nirnberški sud je delovao na osnovu Londonske povelje od 1945. godine, u čijem usvajanju niko iz Nemačke nije učestvovao. Sudije i tužioci u Nirnbergu bili su isključivo državljani četiri velike pobjedničke sile. Njihovi organi izvršavali su i presude.

Za razliku od toga, Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju uspostavljen je još dok su oružani sukobi na teritoriji SFRJ bili u punom jeku. Štaviše, jedan od razloga za stvaranje MKTJ bilo je uverenje da će njegovo postojanje delovati preventivno, tj. da će doprineti prekidu sukoba i uspostavljanju mira. Zato je i osnov za osnivanje Tribunala – kasnije često osporavan, naročito u Srbiji – bio pronađen u ovlašćenju Saveća bezbednosti UN da na osnovu glave VII Povelje UN donosi obavezne odluke, kojima se moraju povinovati i članice i nečlanice UN. Odredbe ove glave Povelje ovlašćuju Savet bezbednosti da punom snagom interveniše onda kada su u pitanju sprečavanje i suzbijanje akata agresije, ugrožavanja mira i pretnje miru.

U trenutku kada je Savet bezbednosti, jednoglasno, svojom rezolucijom osnovao MKTJ nije se znalo ko će iz sukoba na teritoriji Jugoslavije izaći kao pobjednik. Ko je, zapravo, bio pobjednik ne zna se ni danas, mada se u propagandi raznih učesnika mogu naći tvrdnje da je neka strana prošla bolje, a neka gore. Može li se uopšte govoriti o „pobedi” u ovako kompleksnom konfliktu i po kojim bi se merilima nekoj strani takva pobjeda dodelila? Pored toga, Haški tribunal je tako ustrojen da ni sudije ni tužioci ne mogu biti ni iz jedne zemlje koja je nastala na teritoriji SFRJ. Otuda čak ni oni koji misle da je tu neko pobeđen ili poražen ne bi mogli tvrditi da je pravda koju MKTJ deli „pobjednička pravda”. Mora se, naravno, priznati da bi sve bilo jednostavnije da se kasnije u nekim situacijama,

naročito tokom intervencije NATO protiv SR Jugoslavije 1999. godine, nisu umešale i oružane snage zemalja van jugoslovenskog prostora.

U Nirnbergu se sudilo za krivična dela izvršena u toku *međunarodnog* oružanog sukoba ili dela povezana s takvim sukobom. U to vreme se strogo pravila razlika između međunarodnih i nemeđunarodnih (unutrašnjih) sukoba tako da, na primer, postupanje nemačkih vlasti prema sopstvenim državljanima koji su bili Jevreji sud u Nirnbergu nije mogao da razmatra jer u tome nije bilo međunarodnog elementa, za razliku od progona Jevreja na okupiranim teritorijama, koji su bili posledica rata i okupacije. MKTJ pred sobom nije imao dela u jasnom kontekstu međunarodnog sukoba, jer su se ona dešavala na teritoriji koja je, bar na početku sukoba, bila teritorija jedinstvene države i gde je element međunarodnog bio ili odsutan ili bar sporan. I sam Tribunal se u više navrata morao upuštati u raspravu o karakteru sukoba zbog toga što su pravila međunarodnog humanitarnog prava stroža ako je reč o deliktima izvršenim tokom međunarodnog sukoba nego ako se radi o deliktima izvršenim u toku unutrašnjeg (nemeđunarodnog) sukoba.

Nirnberški sud bio je nadležan i za zločine protiv mira, tj. za otpočinjanje i vođenje agresorskog rata. MKTJ takvu nadležnost nema i to mu se često zameralo. Međutim, ako se iz kruga međunarodnih krivičnih dela u nadležnosti suda isključe akti agresije, onda su sudije oslobođene obaveze da prosuđuju o tome ko je započeo napadački rat i o drugim izuzetno spornim političkim pitanjima. Predmet posmatranja MKTJ trebalo je da bude „čisto” humanitarno pravo, gde nije bitno ko je i zašto otpočeo s primenom nasilja, već ko se kako ponašao u toku oružanog sukoba, izbilog iz razloga van interesovanja suda. Drugim rečima, i strana koju bi neko nazvao agresorskom i ona koja se po drugim mišljenjima branila od agresije, dakle, i strana koja vodi „pravedni” i strana koja vodi „nepravedni” rat dužne su da poštuju pravila ratovanja koja su se razvila u cilju humanizacije oružanih sukoba, a njih čovečanstvo, na žalost, ne uspeva da spreči i izbegne. Ponovimo, MKTJ je trebalo da ocenjuje načine i sredstva borbe, a ne ciljeve učesnika u sukobu.

Tribunal postoji već dvadeset godina i trajaće još neko vreme u redukovanoj formi. Doneo je veliki broj presuda i njegove odluke su uticale na razvoj međunarodnog humanitarnog prava, zakona i običaja ratovanja – sviđalo se to kome ili ne. Samo postojanje ove institucije i materijalni tragovi i posledice koje je ostavio ne mogu se poreći ni poništiti. S druge strane, sve je u vezi s MKTJ podložno kritici, od samog njegovog osniva-

nja, Statuta, ustrojstva, pravila o radu, pa do – naročito – njegove prakse. Uz to je, iz već navedenih razloga, svaki predmet pred Tribunalom izazivao jake emocionalne reakcije onih koji su se poistovećivali s optuženima ili sa žrtvama. S obzirom da su, kako je već rečeno, oružani sukobi trajali i posle osnivanja Tribunala i da su neka od najtežih dela tek tada izvršena, na njegov rad nije moglo da se gleda s potrebnom mirnoćom, a možda je već bilo mesta da se zaključi kako se zamisao onih koji su želeli da obrazuju Tribunal da bi ubrzo okončali sukobe nije ostvarila. Ono pak što Tribunal i druge sudove koji postupaju tokom „vrućih” faza sukoba razlikuje od redovnih nacionalnih sudova jeste to što se kod ovih drugih na svaku lošu presudu ne reaguje odmah zahtevom da se sudstvo ukine, već željom da se ono popravi. Nasuprot tome, oni koji su uočavali neosporne greške i promašaje sudskih veća u Hagu, najčešće su tražili upravo gašenje Tribunala.

Cilj publikacije koja je pred čitaocem nije ni da osuđuje Tribunal niti da ga brani ili veliča. Njena svrha jeste da se na miran i pristupačan način ukaže na činjenice, da se navede što više objektivnih i proverljivih podataka i da se običnim jezikom predoče i objasne pravna pitanja koja se u vezi s Tribunalom postavljaju. Tekst se može čitati na više načina – ili prateći sistematsko izlaganje, ili tražeći odgovore i na najsitnija pitanja, od opšteg ka posebnom, ili obrnuto. Autorima je sasvim jasno da se iza ovako krupnih i složenih međunarodnih poduhvata svakako krije velika i neistražena politička pozadina i da su na odluku o osnivanju MKTJ, na njegovo finansiranje, rad njegovog Tužilaštva, stavove sudija, ponašanje stranaka, odnos pojedinih država prema njemu, reakcije medija itd. uticali mnogi nepravni činoci koji će dugo morati da se otkrivaju i uzimaju u obzir. Međutim, uvereni su i da već postoji dovoljno pouzdanih podataka. Zato su se trudili da ne zauzimaju ničiju stranu već da daju najpotpunija obaveštenja i najkorektnija tumačenja. Ako se u tome uspelo, diskusija o Tribunalu i njegovom radu moći će da se vodi staloženije, tako da će pre ili kasnije ocena rada Tribunala biti deo regionalnog i svetskog iskustva i doprineti razvoju domaćeg pravosuđa i uspehu stalnog Međunarodnog krivičnog suda, čiji je Statut zasnovan na iskustvima stečenim na suđenjima u Nirnbergu, Tokiju, Hagu i Aruši.

U prvom delu publikacije predstavljena je „lična karta” Tribunala. U njemu se nalaze odgovori na pitanja koja se najčešće postavljaju u vezi sa njegovim radom i postojanjem – kako i zbog čega je osnovan i da li je njegovo osnivanje bilo u skladu s međunarodnim pravom, ko su sudije

koje rade u Tribunalu i da li njegov sastav pruža dovoljne garancije za nepristrasna suđenja. Posebna pažnja posvećena je pitanju saradnje država s Tribunalom, temi koja je punila stranice dnevnih listova u Srbiji i čitaoce često zbunjivala. Drugi deo publikacije predstavlja pokušaj da se komplikovana materija međunarodnog krivičnog prava – prava koje Tribunal primenjuje – predstavi na pristupačniji način. Kada sudi, Tribunal je vezan tim pravom. Ono mu daje osnov za odlučivanje, ali ga istovremeno i ograničava. Zbog toga je neophodno razumeti za koja krivična dela Tribunal može da sudi i šta ona zapravo znače, te kome može da sudi i kakav sve doprinos izvršenju krivičnog dela pojedinac mora da pruži da bi se smatrao odgovornim za njegovo činj enje. U javnosti država u regionu, čak i onoj stručnoj, ova pitanja često su pogrešno predstavljana. Treći deo posvećen je zaostavštini Tribunala. Jasno je da je Tribunal bio više nego neuspešan ako se ima u vidu zbog čega je isprva bio ustanovljen – radi prekida rata i sprečavanja vršenja zločina. Uz to, prekidanje rata ne znači nužno i uspostavljanje trajnog mira, za koji su potrebni čisti računi i jasno utvrđene činjenice, zadovoljenje žrtava i kažnjavanje zločinaca. Šta posle Tribunala, kakav odnos prema zločinima učinjenim tokom sukoba devedesetih godina zauzimaju nacionalna pravosuđa i kakav je uticaj odluka Tribunala na pravosuđa i javnost na prostoru bivše Jugoslavije pitanja su na koja, bez istorijske distance, mogu biti ponuđeni samo delimični odgovori. Iako autori nisu bežali od odgovornosti da pruže svoje viđenje o ovim problemima, treći deo predstavlja pre svega pokušaj da se oni objektivno predstav e. Poslednji, četvrti deo ove publikacije čini pregled najvažnijih postupaka iz prakse Tribunala.

Autori se zahvaljuju Jeleni Stevančević, pravnom konsultantu za pitanja ratnih zločina u Misiji OEBS u Srbiji, na dragocenim savetima i sugestijama pri izradi prvog izdanja knjige, kao i Ani Jerosimić, saradnici Beogradskog centra za ljudska prava, za pomoć u pripremi teksta tog izdanja.

Konačni tekst drugog, izmenjenog i dopunjenog izdanja, utvrđen je 15. avgusta 2013. godine, kada su i ponovo provereni svi navedeni podaci.

Beleška o autorima

Vojin Dimitrijević je bio profesor na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu do 1998. godine, a kasnije na Pravnom fakultetu Univerziteta Union u Beogradu, i direktor Beogradskog centra za ljudska prava.

Vidan Hadži-Vidanović je pravni savetnik u Evropskom sudu za ljudska prava u Strazburu.

Ivan Jovanović je pravni savetnik u Misiji Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS) u Srbiji.

Žarko Marković je pravni savetnik u Beogradskom centru za ljudska prava.

Marko Milanović je docent na Pravnom fakultetu Univerziteta u Notingemu.

Svi stavovi navedeni u ovoj knjizi predstavljaju lične stavove autora i ne mogu se smatrati stavovima institucija ili organizacija u kojima rade.

Deo I

OSNOVNA PITANJA,
SPOROVI I ZABLUDE

1. Osnivanje Tribunala

Međunarodni tribunal za gonjenje lica odgovornih za ozbiljna kršenja međunarodnog humanitarnog prava izvršena na teritoriji bivše Jugoslavije posle 1. januara 1991. godine, poznatiji kao Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (MKTJ), koji u većini država nastalih na teritoriji bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije naziva ju jednostavno „Haški tribunal” ili „Haški sud”, osnovan je rezolucijom br. 827 Saveta bezbednosti UN, usvojenom 25. maja 1993. godine.

Savet bezbednosti je stvorio Tribunal reagujući na sve češće vesti o ozbiljnim kršenjima humanitarnog prava i ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije, a naročito na teritoriji Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Vesti o zločinima naročito su se umnožile u toku 1992. godine, kada su svetski mediji počeli da obraćaju veću pažnju na sukobe u bivšoj Jugoslaviji, pa i da pominju vrlo teške zločine, kao što su masovna ubistva, proterivanje velikog broja ljudi („etničko čišćenje”), silovanja, tortura i stvaranje logora u kojima su vladali nečovečni uslovi. Prvu rezoluciju posvećenu ovim događajima Savet bezbednosti doneo je još 1991. godine (rezolucija br. 713), a potom je neprekidno podsećao na kršenja humanitarnog prava i pozivao sve učesnike u sukobima da poštuju pravila međunarodnog prava i naloge čovečnosti.

Međutim, ni u jednoj državi nastaloj na teritoriji SFRJ (međunarodno priznatoj ili ne) nije postojalo raspoloženje da se lica okrivljena za takve zločine izvedu pred nacionalne sudove. Naprotiv, sistematsko vršenje zločina bilo je sastavni deo politike pojedinih vlada. Zbog opasnosti da ovakvi teški zločini, kakvi od kraja Drugog svetskog rata nisu zabeleženi u Evropi, ostanu nekažnjeni, sve su se češće čuli predlozi da se, zbog neefikasnosti nacionalnih sudova, osnuje međunarodni krivični sud pred koji bi bila izvedena lica osumnjičena za izvršenje ovih krivičnih dela.

U tom trenutku nije postojao nijedan međunarodni krivični sud pred koji bi ova lica mogla biti izvedena. Međunarodni vojni tribunal u Nirnbergu, poznat kao „Nirnberški sud”, koji je sudio vođama nacističke Nemačke posle Drugog svetskog rata, prestao je da postoji izricanjem presude 1946. godine, kao i sličan sud koji je u Tokiju sudio predvodnicima militarističkog Japana. Inicijative za osnivanje stalnog međunarodnog krivičnog suda su zbog Hladnog rata (strateškog i ideološkog sukoba između socijalističkih država, predvođenih SSSR, i država zapadne demo-

kratije, na čelu sa SAD) decenijama stajale u mestu. Prvi stalni međunarodni krivični sud osnovan je, pod imenom Međunarodni krivični sud, tek 1998, međunarodnim ugovorom, tzv. Rimskim statutom.

Pod pritiskom međunarodne javnosti pribeglo se rešenju po kome je za sukobe u Jugoslaviji osnovan sud ad hoc, koji je imao da se bavi samo događajima na teritoriji bivše SFRJ posle 1. januara 1991. godine. Sličan sud je nešto kasnije uspostavljen da bi se sudilo izvršiocima međunarodnih krivičnih dela na teritoriji Ruande. Oba suda osnovana su odlukom Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija, koji je iskoristio svoja (do tada zbog Hladnog rata retko korišćena) ovlašćenja da donosi obavezujuće odluke na osnovu glave VII Povelje UN. Ova glava Povelje odnosi se na situacije kada Savet bezbednosti zaključi da u nekom delu sveta postoji opasnost od povrede ili ugrožavanja međunarodnog mira i bezbednosti. Savet bezbednosti u takvom slučaju može da preduzme sve neophodne mere kako bi okončao takvo stanje. Među takvim merama se najčešće pominju tzv. „sankcije”, tj. prekid ekonomskih i saobraćajnih veza i, kao krajnja mera, oružana intervencija. Savet bezbednosti je, kao i mnogi posmatrači, smatrao da je pozivanje odgovornih na krivičnu odgovornost jedna od efikasnih mera koja će pripomoći da se sukobi u bivšoj Jugoslaviji (kao i u Ruandi) – ako ne spreče i okončaju, a ono bar humanizuju, i da se borbe, kad se već ne mogu izbeći, vode u skladu s važećim pravilima međunarodnog humanitarnog prava. Ovo je izgledalo moguće tim pre što su ta pravila bila sadržana u krivičnom zakonodavstvu koje je bilo na snazi u SFRJ u trenutku izbijanja sukoba i koje nijedna nova država nije ukinula.

Za rezoluciju br. 827 glasale su sve tadašnje članice Saveta bezbednosti: Brazil, Kap Verde (Zelenortska Ostrva), Kina, Džibuti, Francuska, Mađarska, Japan, Maroko, Novi Zeland, Pakistan, Ruska Federacija, Španija, Ujedinjeno Kraljevstvo (Velika Britanija), Sjedinjene Američke Države i Venecuela. Rezolucija Saveta bezbednosti inače se ne može usvojiti ako neka od stalnih članica ovog organa glasa protiv predloga; ovakva mogućnost stalne članice da spreči usvajanje odluke Saveta bezbednosti popularno se (i netačno) naziva „pravom veta”. I tada, kao i danas, stalne članice Saveta bezbednosti, izričito navedene kao takve u Povelji Ujedinjenih nacija, bile su Kina, Francuska, Ruska Federacija, Ujedinjeno Kraljevstvo i SAD. Svaka od njih je, dakle, mogla da spreči usvajanje rezolucije i stvaranje Haškog tribunala, ali to nije učinila. Takođe, svaka od njih mogla je da spreči dalje finansiranje Tribunala i izbor njegovih sudija to-

kom 20 godina njegovog postojanja, ali nijedna, pa ni Rusija ili Kina, to nije učinila.

Sedište Tribunala je u Hagu (Holandija). Zgradu je Tribunal stekao već 1993. godine, a počeo je da radi sledeće godine, kada je tužilac izdao prvu optužnicu, protiv Dragana Nikolića, komandanta jednog koncentracionog logora u okolini Vlasenice, u Bosni. Narednih godina Tribunal je počeo da regrutuje stalno osoblje, koje je 1995. godine dostiglo broj od 200 ljudi i poticalo iz raznih država. Prvo suđenje je počelo 26. aprila 1995. godine. Optuženi je bio Duško Tadić, Srbin iz Bosne, kome su se stavljali na teret zločini koje je izvršio 1992. na teritoriji Bosanske krajine.

2. Struktura Tribunala

MKTJ deluje na osnovu svog Statuta, priloženog uz rezoluciju Saveta bezbednosti 827 iz 1993.¹ Tekst Statuta oslanja se na tada važeće odredbe humanitarnog i međunarodnog krivičnog prava, sadržane u međunarodnim ugovorima i običajnim pravilima međunarodnog prava. Usvajanjem Statuta želeo se izbeći prigovor, koji su u Nirnbergu iznosili optuženi vođi nemačkog Rajha, prema kome postupci koji im se stavljaju na teret u trenutku izvršenja nisu bili zabranjeni ni nemačkim ni međunarodnim pravom. Drugim rečima, krivično gonjenje pred Tribunalom zasniva se na *načelu zakonitosti*, prema kojem pojedinac može biti kažnjen za neko delo samo ako je ono zaista bilo i zabranjeno i kažnjivo u trenutku njegovog činjenja. To ne znači da načelo zakonitosti zabranjuje progresivni i postepeni razvoj krivičnog prava putem sudske prakse, niti, s druge strane, da je svaka presuda Tribunala u apsolutnom skladu s ovim načelom.

Statutom je predviđena odgovornost za sve vrste međunarodnih zločina koji su bili poznati i na nirnberškom suđenju, osim zločina protiv mira (akta agresije). Statutom se ovlašćuje tužilac Tribunala da pokrene postupke protiv lica svih državljanstava koja su posle 1. januara 1991. godine na teritoriji bivše Jugoslavije teško prekršila Ženevske konvencije ili zakone i običaje ratovanja, ili izvršila genocid ili zločin protiv čovečnosti.

Sudijski sastav

Sudije Tribunala bira Generalna skupština Ujedinjenih nacija. Mogu biti stalne sudije ili sudije *ad litem*. I stalne i sudije *ad litem* se biraju za period od četiri godine i mandat im se može obnavljati. Sudije *ad litem* pridodate su stalnim sudijama kada je broj predmeta postao toliko veliki da je bilo potrebno angažovanje većeg broja sudija. One ne mogu biti članovi Žalbenog veća, tj. mogu donositi samo prvostepene odluke. Uz to, one ne mogu birati predsednika i potpredsednika Tribunala, koje među sobom većinom glasova biraju stalne sudije, na period od dve go-

1 Dostupan na internet stranici Tribunala: <http://www.icty.org/sid/135>.

dine. Mandat predsednika i potpredsednika Tribunala može biti obnovljen jedanput.

Tribunal deluje u više pretresnih veća i u Žalbenom (prizivnom) veću. O rasporedu sudija odlučuje predsednik Tribunala, koji najčešće predsedava i Žalbenim većem. Žalbeno veće je zajednička žalbena instanca MKTJ i Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu. Kako MKTJ privodi svoj rad kraju, odlučeno je da će o žalbama najavljenim posle 1. jula 2013. godine umesto Žalbenog veća odlučivati Mehanizam za međunarodne krivične tribunale, koji je uspostavljen kako bi od tribunala za bivšu Jugoslaviju i za Ruandu preuzeo neke zadatke u poslednjoj fazi njihovog rada i nakon njihovog zatvaranja. O ovom Mehanizmu i njegovim zadacima biće više reči u trećem delu ove publikacije. U svakom predmetu u prvom stepenu sude veća sastavljena od troje sudija, među kojima mora biti bar jedan stalni sudija. Neko od sudija iz pretresnih veća može postupati i kao pretpretresni sudija kome Tužilaštvo podnosi optužnicu na potvrdu, s tim što taj sudija zatim u tom predmetu ne učestvuje u suđenju.

Tribunal ima 18 stalnih sudija. Polovinom 2013. godine to su bili:

Teodor Meron (*Theodor Meron*) iz SAD, koji je i predsednik Tribunala, Karmel Agijus (*Carmel Agius*) iz Malte, potpredsednik Tribunala, Žan Klod Antoneti (*Jean-Claude Antonetti*) iz Francuske, Gi Delvoa (*Guy Delvoie*) iz Belgije, Kristof Flige (*Christoph Flügge*) iz Nemačke, Mehmet Ginej (*Mehmet Güney*) iz Turske, Berton Hol (*Burton Hall*) iz Bahama, Kalida Kan (*Khalida Khan*) iz Pakistana, O-Gon Kwon (*O-Gon Kwon*) iz Južne Koreje, Liu Dakin (*Liu Daqun*) iz Kine, Bakone Džastis Moloto (*Bakone Justice Moloto*) iz Južnoafričke Republike, Hauard Morison (*Howard Morrison*) iz Ujedinjenog Kraljevstva, Alfons Ori (*Alphons Orié*) iz Holandije, Fausto Pokar (*Fausto Pocar*) iz Italije, Arlet Ramaroson (*Arlette Ramaroson*) iz Madagaskara, Patrik Robinson (*Patrick Robinson*) iz Jamajke, Vilijem Usein Sekule (*William Hussein Sekule*) iz Tanzanije i Bahtijar Tuzmuhamedov (*Bakhtiyar Tuzmukhamedov*) iz Ruske Federacije.

Pre njih stalne sudije su bile i Žorž Mišel Abi-Sab (*Georges Michel Abi-Saab*) iz Egipta, Moamed Benuna (*Mohamed Bennouna*) iz Maroka, Iejn Bonomi (*Iain Bonomy*) iz Ujedinjenog Kraljevstva, Antonio Kaseze (*Antonio Cassese*) iz Italije, Žil Dešen (*Jules Deschènes*) iz Kanade, Amin El Abasi El Mahdi (*Amin El Abbassi El Mahdi*) iz Egipta, Asoka de Zojsa Gunawardana (*Asoka de Zoysa Gunawardana*) iz Šri Lanke, Dejvid Entoni Hant (*David Anthony Hunt*) iz Australije, Sad Saud Žan (*Saad Saood*

Jan) iz Pakistana, Klod Žorda (*Claude Jorda*) iz Francuske, Adolfus Godvin Karibi-Vajt (*Adolphus Godwin Karibi-Whyte*) iz Nigerije, Žermen L' Foaje D' Kostil (*Germain Le Foyer De Costil*) iz Francuske, Haopei Li iz Kine, Ričard Džordž Mej (*Richard George May*) iz Ujedinjenog Kraljevstva, Gebriel Kerk Mekdonald (*Gabrielle Kirk McDonald*) iz SAD, Florens Ndepele Mvačande Mumba (*Florence Ndepele Mwachande Mumba*) iz Zambije, Rafael Nieto-Navia iz Kolumbije, Elizabet Odio-Benito (*Elizabeth Odio-Benito*) iz Kostarike, Kevin Parker iz Australije, Almiro Šimoeš Rodrigeš (*Almiro Simões Rodrigues*) iz Portugala, Fuad Abdel-Moneim Riad (*Fouad Abdel-Moneim Riad*) iz Egipta, Wolfgang Šomburg (*Wolfgang Schomburg*) iz Nemačke, Moamed Šahabudin (*Mohamed Shahabuddeen*) iz Gvajane, Rustam Sidva (*Rustam Sidhwa*) iz Pakistana, Ninian Stiven (*Ninian Stephen*) iz Australije, Kristin fan den Vijngert (*Christine Van den Wyngaert*) iz Belgije, Lal Čand Vohra (*Lal Chand Vohrah*) iz Malezije, Patriša Vold (*Patricia Wald*) iz SAD, Von Tiejja (*Wang Tieya*) iz Kine, Andrezia Vaz (*Andresia Vaz*) iz Senegala i Ines Monika Vajnberg de Roka (*Inés Mónica Weinberg de Roca*) iz Argentine.

Ko su sudije *ad litem*? Avgusta 2013. sudije *ad litem* bile su Melvil Berd (*Melville Baird*) iz Trinidada i Tobaga, Frederik Harhof (*Frederik Harhoff*) iz Danske, Flavija Latanci (*Flavia Lattanzi*) iz Italije i Antuan Kesia-Mbe Mindua (*Antoine Kesia-Mbe Mindua*) iz Demokratske Republike Konga.

Ranije su sudije *ad litem* bili Karmen Maria Arhibaj (*Carmen Maria Argibay*) iz Argentine, Hans Henrik Bridensholt (*Hans Henrik Brydensholt*) iz Danske, Morin Harding Klark (*Maureen Harding Clark*) iz Irske, Džastis Ali Navaz Čouhan (*Justice Ali Nawaz Chowhan*) iz Pakistana, Pedro David iz Argentine, Fatumata Dembele Diara (*Fatoumata Dembele Diarra*) iz Malija, Albin Ezer (*Albin Eser*) iz Nemačke, Elizabet Gwaunza (*Elizabeth Gwaunza*) iz Zimbabvea, Moamed El Habib Fasi Firi (*Mohammed El Habib Fassi Fihri*) iz Maroka, Klod Anotu (*Claude Hanoteau*) iz Francuske, Frank Hepfel (*Frank Höpfel*) iz Austrije, Ivana Janu iz Češke Republike, Cvetana Kamenova (*Tsvetana Kamenova*) iz Bugarske, Ul-dis Kinis iz Letonije, Per-Juhan Viktor Lindholm (*Per-Johan Viktor Lindholm*) iz Finske, Hoakin Martin Kanivelj (*Joaquín Martín Canivell*) iz Španije, Dženet Nosvorti (*Janet Nosworthy*) iz Jamajke, Priska Matimba Njambe (*Prisca Matimba Nyambe*) iz Zambije, Mišel Pikar (*Michèle Picard*) iz Francuske, Arpad Prandler (*Árpád Prandler*) iz Mađarske, Kimberli Prost (*Kimberly Prost*) iz Kanade, Vonimbolana Rasoazanani (Vo-

nimbolana Rasoazanany) iz Madagaskara, Amardžit Sing (*Amarjeet Singh*) iz Singapura, Ule Bjern Stele (*Ole Bjørn Støle*) iz Norveške, Albertus Svart (*Albert Swart*) iz Holandije, Đerđi Senaši (*György Szénási*) iz Mađarske, Čikako Taja (*Chikako Taya*) iz Japana, Krister Telin (*Krister Thelin*) iz Švedske, Štefan Trehsel (*Stefan Trechsel*) iz Švajcarske, Volodimir Vasilenko (*Volodymyr Vassilenko*) iz Ukrajine i Šeron Vilijams (*Sharon Williams*) iz Kanade.

Kao što je već rečeno, stalne sudije među sobom biraju predsednika i potpredsednika Tribunala. Sredinom 2013. predsednik je bio Teodor Meron iz SAD, koji je po drugi put izabran na tu funkciju, a pre njega su predsednici Tribunala bili i Antonio Kaseze iz Italije, Gabrijela Kirk Mekdonald iz SAD, Klod Žorda iz Francuske, Fausto Pokar iz Italije i Patrik Robinson sa Jamajke.

Tužilaštvo

Tužilaštvo MKTJ vrši istrage, prikuplja dokaze i podiže optužnice. Optužnica stupa na pravnu snagu tek kada je potvrdi pretpretresni sudija. Slično je i u mnogim državama, uključujući Srbiju, gde optužnica stupa na snagu tek kad sud odluči o prigovorima odbrane protiv optužnice. Optužnica se javno saopštava i uručuje optuženom prvom prilikom. Međutim, optužnica može biti zatvorena i nedostupna javnosti ako Tužilaštvo zaključi da bi objavljivanjem nastao rizik od bekstva optuženog. Kako je Tribunal sada na kraju svog mandata, njegovo Tužilaštvo od kraja 2004. godine ne može podizati nove optužnice (osim zbog nepoštovanja suda, tj. povreda pravila postupka, kao što je neovlašćeno otkrivanje poverljivih podataka, ugrožavanje bezbednosti svedoka i sl.).

Na čelu Tužilaštva nalazi se tužilac Tribunala, koga imenuje Savet bezbednosti UN, na predlog Generalnog sekretara UN. Sredinom 2013. godine tužilac je bio Serž Bramerc (*Serge Brammertz*) iz Belgije. Pre njega su to bili Ramon Eskovar Salom (*Ramón Escovar Salom*) iz Venecuele, Ričard Goldston (*Richard Goldstone*) iz Južnoafričke Republike, Luiz Arbur (*Louise Arbour*) iz Kanade, Erik Estberg (*Eric Östberg*) iz Švedske i Karla Del Ponte (*Carla Del Ponte*) iz Švajcarske. U srpskoj javnosti su, pored Bramerca, najpoznatiji Goldston, koji je bio tužilac od 1994. do 1996. godine i pokrenuo najviše postupaka zbog događaja u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini, Luiz Arbur, koja je podigla optužnicu protiv Slobodana Mi-

loševića, i Karla Del Ponte, koja je bila prvi tužilac koji je neposredno komunicirao s organima vlasti u SR Jugoslaviji i Srbiji.

Kao i u svakom tužilaštvu, glavni tužilac može na suđenjima da istupa neposredno ili da za tu priliku određuje zamjenike, koje sam bira među pripadnicima pravne profesije. U srpskoj javnosti je najpoznatiji (a jedno vreme je bio verovatno i najomrznutiji) britanski pravnik Džefri Najs (*Geoffrey Nice*) koji je zastupao optužnicu protiv Slobodana Miloševića.

Sekretarijat

MKTJ ima svog sekretara, koji se stara o administraciji i tehničkim pitanjima. Njegov posao i posao njegove službe nije mali. Oni vode računa o sudskoj dokumentaciji, o obimnim prevodilačkim zadacima, kako u pisanom obliku tako i o simultanom usmenom prevođenju, o smeštaju, psihološkoj podršci i zaštiti za svedoke, odnosima s javnošću, finansijskim pitanjima i logistici. Pod nadzorom sekretara je i pritvorska jedinica MKTJ, koja se nalazi u Sheveningenu, predgrađu Haga. Sredinom 2013. godine sekretar suda bio je Džon Hoking (*John Hocking*) iz Australije. Njegov prethodnik bio je u Srbiji nešto poznatiji Hans Holthaus (*Hans Holthuis*) iz Holandije, koji je na tom položaju bio skoro deset godina i kome su bile upućene mnoge žalbe pritvorenika iz Sheveningena.

3. Tribunal i drugi međunarodni sudovi

Sve veći broj međunarodnih sudova, među kojima Tribunal za bivšu Jugoslaviju nije ni prvi ni poslednji, dovodi do mnogobrojnih zabuna u široj javnosti, koje valja otkloniti.

Mnogobrojni haški sudovi

Većina međunarodnih sudova nalazi se u Hagu, što navodi mnoge, a posebno haške turističke vlasti, da ga proglašavaju „sudskom prestonicom sveta”.

Najeminentniji među haškim sudovima je *Međunarodni sud pravde*, glavni sudski organ Ujedinjenih nacija, koga još zovu i Svetskim sudom. Međunarodni sud pravde jedini je međunarodni sud opšte nadležnosti, koji može odlučivati o svim pitanjima koje reguliše međunarodno pravo. Ipak, pred njim se mogu pojavljivati samo države, te je on zatvoren za pojedince, pravna lica i međunarodne organizacije. Takođe, nadležnost Suda je dobrovoljna – države moraju pristati da budu stranke u sporu, što mogu učiniti na više načina, npr. putem međunarodnog ugovora.

Međunarodni sud pravde obreo se u žiži srpske javnosti zbog spороva kojima se bavio u vezi s bivšom Jugoslavijom. On je tako u februaru 2007. izrekao presudu po tužbi Bosne i Hercegovine protiv Srbije (prvobitno SR Jugoslavije) za genocid. Sud je našao da su u julu 1995. snage bosanskih Srba izvršile genocid u Srebrenici, ubivši preko sedam hiljada ljudi, te da je Srbija odgovorna što ovaj genocid nije ni pokušala da spreči, kao i zbog toga što izvršioce nije kažnjavala, pošto, između ostalog, nije saradivala s Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju. Sud je Srbiji naložio da Tribunalu preda sve optužene za genocid u Srebrenici, pre svih Ratka Mladića, što je ona učinila tek 2011. godine, šesnaest godina nakon što je tužilac MKTJ protiv njega podigao optužnicu. Pred Sudom se i dalje nalazi tužba Hrvatske protiv Srbije, takođe za genocid. Sud je nedavno usvojio i savetodavno mišljenje o legalnosti proglašenja nezavisnosti Kosova. Pored bivše Jugoslavije, Međunarodni sud pravde bavi se i manje kontroverznim temama, poput pomorskih razgraničenja, ali i drugim vrlo osetljivim slučajevima. Tako je Sud, na primer, 2004. dao savetodavno mišljenje o legalnosti izgradnje izraelskog bezbednosnog zi-

da u okupiranim palestinskim teritorijama, dok je 2005. odlučivao o ulozi Ugande u krvavom građanskom ratu u Kongu.

Mada najprestižniji, Međunarodni sud pravde nije prvi međunarodni sud koji je osnovan u Hagu. Tu čast ima *Stalni arbitražni sud*, osnovan 1899, posle Prve haške mirovne konferencije, koji s Međunarodnim sudom pravde deli sedište u haškoj Palati mira, izgrađenoj 1913. godine novcem američkog filantropa Endrjua Karnegija (*Andrew Carnegie*). Ovaj sud ustvari čini spisak arbitara, koje države, ali i drugi međunarodni akteri, mogu koristiti za mirno rešavanje svojih sporova. Danas se ovaj sud bavi, između ostalog, i posledicama dugogodišnjeg oružanog sukoba između Etiopije i Eritreje, uključujući i naknadu štete. Pored Stalnog arbitražnog suda, u Hagu svoje sedište ima i *Iransko-američki arbitražni sud*, koji su – koliko god to čudno zvučalo – Iran i SAD zajednički obrazovali da reši njihove međusobne sporove nastale tokom krize izazvane uzimanjem talaca u američkoj ambasadi u Teheranu, koja je trajala od 1979. do 1981. godine.

Konačno, u Hagu svoje sedište, pored Tribunala, imaju i drugi međunarodni krivični sudovi, o kojima će sada biti više reči. Naravno, u istom gradu deluju i holandski sudovi raznih stepena, uspostavljeni i definisani holandskim pravom. I to su „haški sudovi” ili „haški tribunali” pa je otuda jasno da za mnoge ljude oznaka „haški tribunal” za MKTJ nije ni jasna ni dovoljna.

Krivični sudovi i tribunali

Kritičari Tribunala u Srbiji često tvrde da je on instrument selektivne pravde. Ne samo da su većina optuženih pred Tribunalom Srbi, oni tvrde, već se tribunali ne osnivaju da bi sudili i državljanima drugih zemalja, posebno ne onih moćnih. U ovoj kritici jedino je tačno to da se u međunarodnim odnosima relativno slabe države i velike sile ne tretiraju isto. Imajući to u vidu, borba protiv nekažnjivosti je proces koji se ne može obaviti preko noći. Tribunal za bivšu Jugoslaviju jeste bio prvi, ali nije i jedini savremeni međunarodni krivični sud.

Godinu dana posle osnivanja Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, Savet bezbednosti UN osnovao je i *Međunarodni krivični tribunal za Ruandu*, čije je sedište u Aruši, u Tanzaniji. Ovaj Tribunal sudi okrivljenima za genocid u Ruandi počinjen 1994. godine, ka-

da su ekstremistički pripadnici plemena Hutu, koji su u tom trenutku bili na vlasti u Ruandi, u nekih sto dana pobili preko 500.000 pripadnika plemena Tutsi i umerenih Hutua. Slično kao i u bivšoj Jugoslaviji, zločini su bili podsticani masovnom propagandom putem štampe i radija, te je taj tribunal osudio i nekoliko urednika ovakvih medija zbog podstrekavanja na genocid.

I Tribunal za bivšu Jugoslaviju i Tribunal za Ruandu su *ad hoc*, jednokratne institucije ograničenog mandata, koje će prestati da postoje kada obave svoj neposredni zadatak. Kako je kraj Hladnog rata omogućio stvaranje potrebnog političkog konsensusa, a imajući u vidu da se iskustvo ova dva *ad hoc* tribunala u međunarodnoj zajednici uglavnom smatralo pozitivnim, države su 1998. osnovale već pomenuti, stalni Međunarodni krivični sud, čije je sedište takođe u Hagu i koji je s radom počeo jula 2002.

Međunarodni krivični sud se razlikuje od pomenuta dva *ad hoc* tribunala u tome što je njegova nadležnost dobrovoljna. Naime, on je osnovan međunarodnim ugovorom, Rimskim statutom, i s ovim sudom obavezne su da sarađuju samo one države koje ovaj ugovor ratifikuju. Do sredine 2013. to su učinile 122 države, uključujući i Srbiju. Dalje, za razliku od *ad hoc* tribunala, koji imaju primat u odnosu na nacionalna pravosuđa svih država, uključujući i ona zemalja bivše Jugoslavije, odnosno Ruande, nadležnost Međunarodnog krivičnog suda se zasniva na tzv. načelu komplementarnosti. Ono podrazumeva da će Sud preuzimati na sebe gonjenje nekog lica samo ako država u kojoj se ono nalazi nije voljna ili nije u stanju da efikasno goni osumnjičene za zločine protiv međunarodnog prava.

Jedini izuzetak od dobrovoljne nadležnosti Međunarodnog krivičnog suda predstavlja ovlašćenje Saveta bezbednosti UN da, na osnovu glave VII Povelje UN, poveri Sudu da istraži određenu situaciju čak i ako se ona odnosi na teritoriju države koja nije članica Rimskog statuta. Savet bezbednosti poseduje ovo ovlašćenje kako u situacijama u kojima država očigledno ne ispunjava svoje međunarodne obaveze više ne bi morao da osniva *ad hoc* tribunale, već da bi mogao prinudno uputiti određeni slučaj (u načelu efikasnijem i jeftinijem) stalnom Sudu. Savet bezbednosti je ovo svoje ovlašćenje pre nekoliko godina iskoristio u pogledu sistematskih zločina u sudanskoj provinciji Darfur, u kojima je do sada stradalo preko 200.000 ljudi, a kasnije i u vezi sa situacijom u Libiji nastalom posle 15. februara 2011, kada su se intenzivirali sukobi između libijskih vlasti

predvođenih Moamerom Gadafijem (*Muammar Gaddafi*) i pobunjenika u toj zemlji. Pred Međunarodnim krivičnim sudom danas je u toku više postupaka, mahom u vezi sa zločinima počinjenim u sukobima u Africi.

Pored dva *ad hoc* tribunala UN i stalnog Međunarodnog krivičnog suda, osnovano je i više tzv. *hibridnih* ili mešovitih krivičnih sudova. Ovi sudovi su osnovani u zemljama u kojima, za razliku od Jugoslavije, jeste postojala politička volja da se zločini kazne, ali za to jednostavno nisu postojali potrebni preduslovi. Ovakvi sudovi se obično osnivaju ugovorom između Ujedinjenih nacija i odgovarajuće države i primenjuju međunarodno pravo, dok u sudskim većima, uz sudije iz dotične države, se de međunarodne sudije, koje obično čine većinu.

Jedan od prvih takvih sudova bio je Specijalni sud za Sijera Leone, čija se nadležnost odnosi na zločine počinjene tokom građanskog rata u ovoj afričkoj zemlji, podsticanog nelegalnom trgovinom dijamantima, kao i od strane nekih susednih zemalja. Posebna brutalnost ovog rata ogledala se u namernom i sistematskom sakaćenju civila od strane pobunjeničkih paravojnih formacija, koje je poprimilo takve razmere da u mnogim selima u Sijera Leoneu ne postoji nijedan stanovnik s obe ruke i noge. Glavni okrivljeni pred Specijalnim sudom je bivši liberijski predsednik Čarls Tejlor (*Charles Taylor*), čije je suđenje iz razloga bezbednosti premešteno iz Fritauna (glavnog grada Sijera Leonea u kome je i sedište suda) u Hag, mada mu i dalje sude sudije Specijalnog suda. To suđenje je trenutno u fazi žalbenog postupka, pošto je u maju 2012. Tejlor proglašen krivim i osuđen na 50 godina zatvora.

Pored Specijalnog suda za Sijera Leone, hibridni krivični sudovi su osnovani i u Istočnom Timoru, Kosovu i Bosni i Hercegovini. Takođe, nedavno su počela s radom i Vanredna krivična veća u Kambodži, koja će procesuirati okrivljene za istrebljenje više od milion ljudi tokom vladavine Crvenih Kmera pre više od trideset godina.

Najnoviji međunarodni krivični tribunal osnovan je 2007. godine, kada je Savet bezbednosti ustanovio Specijalni sud za Liban, sa sedištem u Hagu. Pred njim se krivično gone okrivljeni za napad u kojem je 2005. ubijeno dvadeset i troje ljudi, uključujući bivšeg libanskog premijera Rafika Haririja (*Rafic Hariri*). Ovaj sud se upadljivo razlikuje od drugih međunarodnih sudova jer se praktično bavi samo jednim zločinom, koji čak i nije zločin protiv međunarodnog prava već će Sud primenjivati libanski Krivični zakonik. Razlog za osnivanje ovog suda je osnovana sumnja u umešanost sirijskih vlasti u ubistvo Haririja (koji je bio protivnik sirijskih

političkih saveznika u Libanu), te shodno tome i nemogućnost libanskog pravosuđa da sve atentatore efikasno goni.

Sudovi za ljudska prava

Kao što se moglo videti, Međunarodni sud pravde i arbitražni tribunalni rešavaju velika međudržavna pitanja, dok se međunarodni krivični sudovi bave optuženima za najgora zlodela. Ipak, postoje i međunarodni sudovi koji su otvoreni i za „obične” ljude. To su sudovi za ljudska prava. Najpoznatiji takav sud, kome i građani zemalja bivše Jugoslavije imaju pravo da se žale, jeste *Evropski sud za ljudska prava* u Strazburu, koji primenjuje Evropsku konvenciju o ljudskim pravima i osnovnim slobodama. Konvenciji je pristupilo svih 47 država članica Saveta Evrope, uključujući i Rusiju i Tursku. Evropski sud jedan je od najuspešnijih, ali i najopterećenijih međunarodnih sudova, koji svake godine primi više hiljada predstavki stanovnika Evrope.

Evropski sud nije jedini regionalni sud za ljudska prava – tu su i *Međuamerički sud za ljudska prava*, sa sedištem u San Hoseu u Kostariki, kao i *Afrički sud za ljudska i narodna prava*, koji je nedavno počeo s radom. Regionalnog suda za ljudska prava jedino nema u Aziji. Nažalost, i pored brojnih predloga za njegovo osnivanje, još ne postoji ni svetski sud za ljudska prava, mada u okviru UN funkcionišu brojna kvazisudska, nezavisna ekspertska tela, poput *Komiteta za ljudska prava* i *Komiteta protiv mučenja*, kojima se pojedinci takođe mogu žaliti, a kojima su države dužne da podnose redovne periodične izveštaje o poštovanju ljudskih prava zagarantovanih posebnim ugovorima.

Ostali međunarodni sudovi

Postoje i brojni drugi, specijalizovani međunarodni sudovi, poput *Evropskog suda pravde*, sa sedištem u Luksemburgu, koji je vrhovni sudski organ Evropske unije. Ovaj sud ne treba mešati s gore pomenutim Evropskim sudom za ljudska prava. Tu su još i kvazisudska tela u Svetskoj trgovinskoj organizaciji i Svetskoj banci, Tribunal UN za pravo mora, i mnogi drugi. Svi ovi sudovi su ne samo prilika za međunarodne pravnike da lepo zarade, već i jedan od najboljih načina za mirno rešavanje spo-

rova i jačanje vladavine prava i na međunarodnom, a ne samo na nacionalnom nivou.

Imajući u vidu ovu panoramu međunarodnog pravosuđa, vratimo se glavnoj temi, Haškom tribunalu.

4. Saradnja s Tribunalom

„Saradnja s Haškim tribunalom” dugo je bio jedan od najčešće izgovaranih izraza u javnom životu Srbije: u nastupima i izjavama državnih funkcionera, političara i uopšte javnih ličnosti, izveštajima i analiza medija, i u komentarima građana u svakodnevnom životu. Zna se da je to nešto bitno, od čega zavisi put Srbije ka Evropskoj uniji, zna se da je to teret, koji se mahom doživljava kao nepravedan, ali se malo zna šta se sve pod tom saradnjom podrazumeva.²

Sarađivati s Tribunalom za bivšu Jugoslaviju u suštini znači ispunjavati obaveze koje država ima prema ovoj instituciji. Već na početku može doći do nedoumica jer reč „saradnja” sugerise neki dobrovoljni odnos. Ovde ta saradnja ima, pre svega, karakter međunarodne pravne obaveze – a države ne mogu birati da li žele da je ispune ili ne. Međutim, postoje i neki vidovi saradnje koji se zaista zasnivaju na dobrovoljnosti i oni će takođe ovde biti pomenuti. Kao što je već rečeno, pravna obaveza saradnje proizilazi iz rezolucija Saveta bezbednosti UN donetih na osnovu glave VII Povelje UN.

Bez saradnje s državama nijedan međunarodni sud ili tribunal ne bi mogao da funkcioniše. Tribunal ima svoje sudije, tužioce, istražitelje, svoje obezbeđenje i drugo osoblje, pravila, tehniku, novac, ali nema svoju policiju ni teritoriju pod svojom kontrolom, niti u trenutku osnivanja poseduje dokaze i informacije o zločinima koji su se dogodili. Bez saradnje s državama istražitelji ne bi mogli da uđu na teritoriju gde su se zločini dogodili ili gde borave svedoci, i tako prikupe dokaze. Dokumentacija iz koje se mogu rekonstruisati zločini i utvrditi žrtve ili odgovorni počinoci takođe se nalazi u posedu država. Na kraju, države su te koje moraju da uhapsu okrivljene ako se ovi sami ne predaju Tribunalu. Oni optuženici koji budu osuđeni moraju negde odslužiti kazne, a to će opet biti kaznene ustanove u posedu i nadležnosti pojedinih država. Saradnja, dakle, uključuje mnoge stvari – lociranje, hapšenje i predaju optuženih u bek-

2 U istraživanju javnog mnjenja Beogradskog centra za ljudska prava i OEBS o stavovima prema ratnim zločinima i Haškom tribunalu iz 2009. godine (dostupnom na internet stranici Beogradskog centra za ljudska prava: www.bgcentar.org.rs) 49% građana nije znalo ili je odbijalo da odgovori na pitanje koji sve oblici saradnje sa Haškim tribunalom postoje.

stvu, dostavljanje dokumenata Tribunalu, omogućavanje istraga na svojoj teritoriji, ispunjavanje konkretnih obavezujućih sudskih naloga, i uopšte priznavanje primata Tribunalu u procesuiranju teških zločina počinjenih tokom sukoba na teritoriji bivše Jugoslavije. Pritom, saradnja podjednako podrazumeva obavezu država da dokazni materijal čine dostupnim kako Tužilaštvu, tako i odbrani.

Kao što je rečeno, sve države moraju da saraduju s Tribunalom. Iako ova obaveza, dakle, ne važi samo za Srbiju, Hrvatsku, ili druge države bivše SFRJ, logično je ipak što je teret u ispunjavanju ove obaveze najviše (ali ne i isključivo) padao na ove države, iz jednostavnog razloga što se daleko najveći broj osumnjičenih i optuženih, svedoka i dokaznog materijala nalazio i nalazi na njihovim teritorijama.

Obaveza saradnje nastaje i postoji već na osnovu same rezolucije Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija. Naravno da je bolje ako i u nacionalnom pravu postoje precizne norme koje potvrđuju tu obavezu i regulišu postupak saradnje. Zbog toga su mnoge zemlje menjale svoje zakone kako bi što bolje odgovorile ovoj obavezi. Međutim, država ne može tvrditi da ne može da saraduje zbog toga što je njeno unutrašnje pravo u tome ograničava. Protivnici saradnje s Tribunalom u SR Jugoslaviji su omiljeni izgovor za nesaradnju tražili u nepostojanju nekog domaćeg zakona koji bi tu saradnju propisivao. Kada je 2002. godine donet Zakon o saradnji s Tribunalom u Hagu, zemlja je svakako bila na dobitku zbog toga što je uređen postupak saradnje, i to je bio dobrodošao potez, ali nikakvo uporište u međunarodnom pravu nisu imala dotadašnja vajkanja da je saradnja nemoguća ili nedopustiva bez takvog zakona.

Zakonitost saradnje i njeno pogrešno tumačenje

Jedan od najradikalnijih primera manipulacije pitanjem postojanja zakonskog osnova za saradnju s Hagom, koji je pritom bio deo uvođa u seriju događaja koji su vodili ka atentatu na premijera Đinđića, bio je kada su pripadnici tadašnje famozne Jedinice za specijalne operacije (JSO) blokirali pod punom ratnom opremom most „Gazela” u Beogradu, 12. novembra 2001. godine. Ovaj „protest” specijalnih snaga policije organizovan je navodno zbog toga što je JSO odbijala da hapsi optužene za ratne zločine bez prethodnog donošenja zakona o saradnji s Haškim tribunalom. Osim što je bez presedana da operativci koji izvršavaju nalo-

ge za hapšenje procenjuju zakonitost i ustavnost odluka i postupaka vlade u izvršenju međunarodnopravnih obaveza, zanimljivo je ipak prisetiti se izjave tada neimenovanog pomoćnika komandanta jedinice koju je dao medijima i u kojoj je rekao da JSO neće da izvršava naređenja koja nisu u skladu s Ustavom i zakonom, ali je izjavio i sledeće: „Decidirano tvrdim da mi priznajemo Haški tribunal.”³

Inače, što se tiče braće Nenada i Predraga Banovića, zbog čijeg hapšenja je navodno protest i počeo, treba podsetiti i na to šta se s njima dogodilo, naročito u svetlu tada aktuelnih tvrdnji o masovnom i nezakonitom slanju Srba u Hag kao obliku danka nezasisitom Tribunalu. Protiv jednog od njih, Nenada, Tribunal je povukao optužnicu četiri i po meseca nakon hapšenja i on je bio pušten na slobodu. Drugi brat, Predrag Banović, priznao je pred Haškim tribunalom krivicu za zločine protiv čovečnosti u logoru „Keraterm”, kod Prijedora. Tačnije, on je priznao da je kao stražar u ovom logoru za lokalne muslimane i Hrvate učestvovao u ubistvu premlaćivanjem petoro zatočenika u logoru, teškom premlaćivanju njih dvadesetsedmorice, pucanju u dvojicu zatvorenika koji su kasnije podlegli povredama i zatvaranju u nehumanim uslovima, ponižavanju, maltretiranju i psihičkom zlostavljanju zatvorenika. Osuđen je na 8 godina zatvora. Nakon odslužene dve trećine kazne, prevremeno je pušten na slobodu septembra 2008. godine i vratio se u Srbiju. U izjavi pred sudom rekao je i sledeće „Hapšenje i prebacivanje u Hag moga brata i mene proživio sam s velikim strahom i to najviše zbog toga što je propaganda uvijek širila da je Hag mjesto za tiho ubijanje Srba. Na moju sreću, brzo sam zaključio da je to poslednja laž te vrste.”⁴

Predaja okrivljenih Tribunalu

Jedna od najbitnijih obaveza koju svaka država ima prema Tribunalu, u Srbiji svakako najnaaglašenija i najpoznatija, odnosi se na *predaju* optuženika koji se nalaze na njenoj teritoriji. Za nju su se u javnoj upo-

3 Videti na http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2001&mm=11&dd=12&nav_category=1&nav_id=54216 (12. novembar 2001).

4 *Logori Omarska i Keraterm* (IT-02-65/1), Predrag Banović, Podaci o predmetu (pretres u vezi s odmeravanjem kazne, 3. septembar 2003), str. 3, dostupni na internet stranici Tribunalu: http://www.icty.org/x/cases/banovic/cis/bcs/cis_banovic_bcs.pdf.

trebi kao sinonimi ustalile i reči „izručenje” i „hapšenje”. Pravno gledano, predaja nije isto što i izručenje, niti predaja nužno podrazumeva hapšenje. Iako insistiranje na upotrebi reči „predaja” umesto reči „izručenje” može da liči na pravno cepidlačenje, objašnjenje razlike između ova dva termina izvlači na površinu jedan deo suštine ove obaveze prema Tribunalu.

Naime, *izručenje* ili *ekstradicija* je jednostavno rečeno akt kojim jedna država predaje neku osobu koja je u njenoj faktičkoj vlasti (na njenoj teritoriji) drugoj državi kako bi joj se u toj državi sudilo ili da bi tamo izdržavala kaznu. Time se država zapravo dobrovoljno odriče dela svoje suverene vlasti nad tim pojedincem i prepušta ga vlasti neke druge države da njen sud nad njim, ili njom, primenjuje svoj zakon. Rezolucija Saveta bezbednosti i Statut MKTJ za ovo „davanje” okrivljenog Tribunalu upotrebljavaju reči *predaja* (eng. *surrender*) ili *prebacivanje* (eng. *transfer*), a ne reč izručenje. Ovo je zbog toga što u slučaju izvršenja obaveze prema MKTJ nije neka druga država ta kojoj se prepušta optuženo ili osuđeno lice, niti se jedna država odriče dela vlasti u korist druge države, već se ono prepušta međunarodnom sudu koji su ustanovile Ujedinjene nacije, na koje je svaka država, pa i Srbija (ili nekada Jugoslavija), već prenela deo svog suvereniteta i vlasti kada je postala članica te organizacije i prihvatila Povelju UN. Takođe, pravila koja takav međunarodni sud primenjuje nisu propisi neke druge države, nego međunarodno pravo. Zato se ovde ne može govoriti o izručenju (ekstradiciji) onako kako se ono obično razume u pravu.

Iz istog razloga otpadaju i prigovori, koji su se mogli čuti u vreme prvih predaja Tribunalu, kako je Ustav Srbije ili Savezne Republike Jugoslavije zabranjivao izručenje domaćih državljana. Jeste zabranjivao *izručenje drugim državama*, ali ovde nije Srbija predavala svog državljanina da mu sudi neka druga država i tako priznavala da je tuđi suverenitet jači od njenog, već ga je predavala sudu UN. Osim toga, odredbe Statuta Tribunalala, zbog toga što osnov imaju u glavi VII Povelje, imaju primat nad odredbama nacionalnog prava, uključujući i one o zabrani izručenja. Na posletku, ove primedbe su potpuno ostale bez osnova usvajanjem Ustava Srbije od 2006. godine, koji ne zabranjuje ni izručenje drugoj državi. Srbija je posle usvajanja novog Ustava potpisala sporazume o međusobnom izručivanju sopstvenih državljana s nekoliko zemalja, pa „čak” i Hrvatskom. Srbija danas priznaje i obavezu da isporučuje osobe koje se nalaze

pod njenom vlašću, uključujući i sopstvene državljane, stalnom Međunarodnom krivičnom sudu.

Postupak predaje

Postupak za predaju okrivljenog odvija se pred nadležnim domaćim organima, u skladu s procedurom koja je precizno propisana Zakonom o saradnji s MKTJ. Slično kao i u slučajevima ekstradicije drugim državama, predaja Tribunalu se odvija pred sudom koji proverava da li su ispunjeni propisani uslovi da bi se predaja izvršila. U Srbiji je za takvu proveru prilikom predaje Tribunalu nadležno Odeljenje za ratne zločine Višeg suda u Beogradu.

Istražni sudija Odeljenja za ratne zločine određuje pritvor okrivljenom čija se predaja traži, i na tu odluku okrivljeni ima pravo žalbe. Policija, prema Zakonu o saradnji, može da uhapsi okrivljenog čija se predaja traži i bez naredbe istražnog sudije, ako su Srbija ili Tribunal za njim već raspisali poternicu. Lice koje treba da bude predato Tribunalu izvodi se pred istražnog sudiju Odeljenja za ratne zločine. Istražni sudija ne utvrđuje da li je osoba čiju predaju Tribunal traži zaista kriva za dela iz optužnice i da li je optužnica činjenično osnovana – jedini ko to može da uradi je sam Tribunal. Postupak pred sudom u Srbiji u fazi predaje služi samo tome da se proverí da li su ispunjene pretpostavke za predaju koje zakon traži, i to: da li je lice koje se predaje zaista ono koje Tribunal traži, postoji li protiv njega optužnica Tribunalu i predaje li se ono da bi odgovaralo na optužbe za neka od krivičnih dela iz nadležnosti MKTJ. Na odluku istražnog sudije kojom se potvrđuje da su ove pretpostavke ispunjene okrivljeni se može žaliti, a o žalbi odlučuje veće od troje sudija Odeljenja za ratne zločine.

Zakon o saradnji s MKTJ propisuje da u postupku za predaju okrivljeni uvek mora imati branioca, tj. advokata. Ako ga sam ne izabere, sud će mu postaviti branioca po službenoj dužnosti. Advokat mu ne pomaže da se brani od optužbi koje mu na teret stavlja Tužilaštvo MKTJ (jer se taj deo odbrane obavlja tek pred Tribunalom), već mu pomaže u postupku predaje i stara se da se tada poštuju njegova prava.

Kada sud konstatuje da su uslovi za predaju ispunjeni, konačnu odluku da se okrivljeni predaje Haškom tribunalu donosi Ministarstvo pravde (u formalnom obliku koji se naziva *rešenje*), što potom MUP Srbi-

je sprovodi u delo. Ovaj postupak je zakonom određen kao hitan. Rok za odlučivanje o žalbama koje može izjaviti okrivljeni je tri dana i ceo proces, od lišenja slobode do transfera u Hag, u principu staje u okvir od nedelju do deset dana.

Na posletku, ako se dogodi da prilikom hapšenja i predaje okrivljenog vlasti Srbije prekrše proceduru predviđenu Zakonom o saradnji ili nekim drugim propisom, ili na bilo koji način povrede ljudska prava okrivljenog (npr. ako su ga zlostavljale, poslale direktno u Hag bez izvođenja pred istražnog sudiju ili slično, što su neki od okrivljenih tvrdili), to ne bi značilo da se on u Tribunalu našao protivpravno, niti bi imao osnov da traži od MKTJ puštanje na slobodu ili poništavanje postupka predaje. Jedino što je relevantno za odnos između okrivljenog i Tribunalu u pogledu njegovog dospeća u Hag jeste da li je zaista reč o osobi koju Tribunal traži zbog podignute optužnice. Na koji način je Srbija ili bilo koja država koja sprovodi u delo obavezu hapšenja i predaje okrivljenog to izvela i u skladu s kojim propisima, stvar je koja se tiče okrivljenog i te države. Ukoliko su njegova prava zaista bila prekršena, on može tužiti državu i tražiti od nje naknadu štete (recimo, zbog pretrpljenih povreda, ako je prekoračena sila prilikom hapšenja). Naravno, službenici koji su kršili ljudska prava optuženog mogli bi da odgovaraju disciplinski ili krivično pred njenim nacionalnim sudom, a sama država, ukoliko ne preduzme mere da ove službenike kazni a oštećenog obešteti, eventualno, na kraju, pred Evropskim sudom za ljudska prava (naravno, pod uslovom da se radi o evropskoj državi). Odluke tih sudova po zahtevu optuženog, međutim, ne mogu da imaju uticaja na postupak i presudu pred sudom u Hagu.

S obzirom na to da svaka država na svetu ima obavezu da saraduje s Tribunalom, hapšenje i predaju okrivljenih nisu izvršavale samo zemlje regiona – Srbija, Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Crna Gora i Makedonija – mada one jesu predale najveći broj okrivljenih, s obzirom da su se na njihovoj teritoriji i nalazili. Neki su uhapšeni i u drugim zemljama – Rusiji, Španiji, Nemačkoj, Argentini – i predati Tribunalu, a veliki broj optuženika su uhapsile i direktno prebacile u Hag međunarodne snage s mandatom UN, raspoređene u Bosni i Hercegovini i na Kosovu.

Dobrovoljna predaja i odbrana sa slobode

Hapšenje nije jedini način da se optuženi nađe pred MKTJ. Kao i kada bilo koji redovni nacionalni sud, odnosno tužilaštvo traži nekoga, taj se može i sam predati. To može učiniti tako što će sam otići u Hag, kao Milan Milutinović, Vojislav Šešelj ili Momčilo Perišić, ili se predati nacionalnim vlastima, koje će ga prebaciti u Tribunal. Sa stanovišta ispunjavanja pravne obaveze saradnje s Tribunalom potpuno je irelevantno da li države uspevaju da ubede optužene da se dobrovoljno predaju ili ih hapse. Ako je optuženi tražen, države imaju obavezu da preduzmu mere da ga pronađu i, ako je potrebno uhapsu, a to da li će se neko sam predati ili čekati da bude uhvaćen, odnosno da li će država nekog podstaci da se sam preda ili će ga uhapsiti, zavisi od procene okrivljenog i državnih organa, i za Tribunal nije važno.

Za državu od koje se očekuje da preda okrivljenog hapšenje može predstavljati bolju opciju, bar gledano očima Tribunala ili međunarodne zajednice, jer tako pokazuje da je posvećena ispunjavanju međunarodnih obaveza i poštovanju međunarodnog prava i da se distancira od onih koji su činili zločine. S druge strane, ako se optuženi sam preda, to državu pošteđuje angažovanja čitavog aparata prisile – policije, pravosuđa, bezbednosnih službi i drugih, i umanjuje rizik od eventualnih političkih komplikacija, protesta pristalica optuženog, ili besa dela biračkog tela zbog navodne izdaje, „poslušništva”, „manjka patriotizma” i sličnih razloga. Za okrivljenog koji se sam preda, pak, u izgled se stavljaju neke potencijalne beneficije i prava, i ta opcija bi za njega trebalo da bude bolja od skrivanja i bežanja.

Pravilnik o postupku i dokazima Tribunala predviđa mogućnost da sudsko veće dozvoli privremeno puštanje na slobodu optuženog koji čeka početak ili nastavak suđenja, ili presudu po žalbi, ali ne navodi i da je uslov za to dobrovoljna predaja. Pravila jedino kažu da sud procenjuje da li će se optuženi ponovo pojaviti u Tribunalu kad bude trebalo i da li će na slobodi predstavljati opasnost po žrtve, svedoke ili bilo koga drugog, i predviđaju da sud može naložiti optuženom određena ograničenja dok je na slobodi, kao i da će se o svim okolnostima u vezi sa privremenim boravkom na slobodi izjasniti i država u kojoj optuženi želi da boravi dok je na slobodi. U praksi su, međutim, sudska veća u velikoj meri uzimala u obzir i druge kriterijume poput težine optužbi protiv optuženog, pouzdanosti i kredibiliteta garancija koje daje neka zemlja, u svetlu njene pret-

hodne saradnje s Tribunalom, a među merilima je i to da li se neko sam predao ili je uhapšen posle dugog skrivanja. Iako ni jedno ni drugo nije automatski značilo pozitivan ili negativan odgovor na zahtev za puštanje na privremenu slobodu, takvim se zahtevima pre udovoljavalo kada se radilo o osobama koje su se dobrovoljno predale i za koje su države u koje su se vraćale davale garancije.

Dvadesetsedmoro optuženih pred MKTJ koji su se nalazili u Srbiji se dobrovoljno predalo ili vlastima Srbije ili neposredno Tribunalu. Dobrovoljne predaje naročito su bile česte tokom mandata vlade kojoj je na čelu bio Vojislav Koštunica. Tada je država podsticala okrivljene, od kojih su mnogi do tada bili u bekstvu, da se sami predaju, a zauzvrat je nudila garancije za puštanje na privremenu slobodu i neke beneficije članovima porodice. Ovaj trend je bio jedan od aspekata politike saradnje s Tribunalom koju je tadašnja vlada proklamovala kao model „dvosmerne saradnje” – u ovom slučaju Srbija bi učinila da se okrivljeni sami predaju, a Tribunal bi zauzvrat odobravao njihovo puštanje na privremenu slobodu.

Neki od pomenutih 27 okrivljenih se zaista jesu dobrovoljno predali ubrzo pošto su saznali za optužnicu (na primer, admiral Jokić, generali Perišić i Strugar, Vojislav Šešelj) ili čim im je država dozvolila (Milutinović). Mnogi drugi su se prethodno dugo skrivali. Država im je zatim ulazila u trag ili je zapravo već znala gde se nalaze i podsticala ih da se sami predaju, s ciljem da se izbegnu politička previranja i gubitak glasova i popularnosti među biračima (do čega bi možda došlo da su optuženi hapšeni), što je bilo veoma važno vladi koju je tada predvodila Demokratska stranka Srbije (DSS). Neki su verovatno sami prestali da se skrivaju, podstaknuti predočenim beneficijama. Već tada se spekulisalo da su mnogi od njih zapravo bili uhapšeni, a onda navedeni da simuliraju dobrovoljnu predaju. Ukoliko je takvih slučajeva bilo, to ni na koji način ne dovodi u pitanje pravnu osnovanost i valjanost njihovog prebacivanja u Hag, jer, kao što je rečeno, Statut MKTJ zahteva saradnju država u pronalaženju i dovođenju optuženika, a na državama je da odluče na koji način će tu saradnju ostvariti.

U svakom slučaju, za svakog ko se dobrovoljno predao, država je davala garancije Tribunalu kako bi dopustio da se on ili ona brani sa slobode. Odbrana sa slobode podrazumeva boravak u Srbiji, ali u režimu strogo ograničenog i kontrolisanog kretanja dok se čeka na početak ili nastavak suđenja, a pred početak ili nastavak suđenja okrivljeni se opet vraća u Hag. Garancije koje država daje uključuju prihvatanje obaveze da će

osigurati da optuženi ispunjava uslove koje mu je sudsko veće Tribuna-
la odredilo za režim boravka tokom privremenog puštanja na slobodu,
što, između ostalog, može uključivati ograničeno kretanje, zabranu jav-
nog delovanja, davanja izjava ili kontakata s medijima, zabranu konta-
kata ili uticaja na žrtve ili potencijalne svedoke, oduzimanje pasoša, sva-
kodnevno javljanje policiji i slično. Država se obavezuje i da će odmah
izvestiti Tribunal i pritvoriti okrivljenog ako prekrši neke od uslova za pri-
vremeno puštanje na slobodu. Porodice okrivljenih koji su se dobrovolj-
no predali dobijaju, odlukom Vlade Srbije, nadoknade za put i boravak u
Hagu radi posete okrivljenom, troškove telefonskih razgovora sa okriv-
ljenim, i slično.⁵

Šta je još saradnja osim hapšenja i predaje?

Najveći deo redovnog posla saradnje države s Tribunalom za biv-
šu Jugoslaviju ne otpada na hapšenje i predaju okrivljenih, već mnogo vi-
še na tehničke aspekte saradnje. Ovi vidovi saradnje su takođe predviđe-
ni Zakonom o saradnji s Tribunalom. Važno je napomenuti da obaveza
saradnje s Tribunalom podrazumeva ne samo saradnju s Tužilaštvom ili
sudskim većima Tribunala, već i s timovima odbrane okrivljenih. Ono što
može tražiti i dobiti Tužilaštvo, ima pravo da dobije i odbrana.

Tužilaštvu i istražiteljima Tribunala dozvoljeno je da na teritoriji
Srbije prikupljaju obaveštenja od građana, saslušavaju osumnjičene, op-
tužene, svedoke i veštake, da vrše ekshumacije i obdukcije, prikupljaju ra-
zne druge materijalne dokaze. Imaju pristup i mogu pregledati sve arhive i
spise državnih organa koje zatraže. Država na zahtev tužioca MKTJ mora
da zapleni materijalne dokaze i preduzme druge mere. Na zahtev Tužilaš-

5 Narodna skupština Republike Srbije donela je 2004. poseban Zakon o pravima optu-
ženog u pritvoru MKTJ i članova njegove porodice, kojim je predviđeno pravo *svakog*
ko je u pritvoru MKTJ, ne samo onog ko se dobrovoljno predao a državljanin je Srbi-
je, na naknadu u visini zarade dok je u pritvoru, naknadu troškova odbrane, materijal-
no obezbeđenje članova porodice i naknadu troškova njihovih poseta Hagu. Primenu
ovog zakona je, međutim, iste godine obustavio Ustavni sud jer je u neravnopravan po-
ložaj stavljao one građane Srbije kojima se sudi pred sudovima u Srbiji i koji takve privi-
legije ne uživaju. Ipak, Ustavni sud je znatno kasnije, tek 2013. godine, doneo konačnu
odluku o ustavnosti ovog zakona, donoseći krajnje problematičan zaključak da on nije
u suprotnosti sa Ustavom.

tva, odbrane nekog od optuženih pred Tribunalom ili nekog od sudskih veća da pregleda ili dobije neke spise koji se odnose na državnu, vojnu ili službenu tajnu ili je sadrže, ili da sasluša takvog svedoka, Vlada Srbije donosi posebnu odluku da dostavlja takve spise Tužilaštvu ili odbrani, ili oslobađa svedoka obaveze čuvanja takve tajne. Poslednjih godina Vlada Srbije nije odbila nijedan zahtev, bilo Tužilaštva, bilo odbrane, da se dozvoli pristup arhivama ili da se svedoci oslobode dužnosti čuvanja tajne.

Takođe, na zahtev Tribunala nadležni državni organi mogu za potrebe postupaka i sami da obavljaju pojedine istražne radnje, prikupljaju podatke važne za krivični postupak, raspisuju poternicu, dostavljaju pozive svedocima na teritoriji Srbije, pruže zaštitu svedocima koji se nalaze na teritoriji pod njenom nadležnošću ili preduzimaju druge radnje vezane za postupke. Zakon predviđa da svim radnjama koje obavljaju državni organi Srbije mogu da prisustvuju i u njima aktivno učestvuju predstavnici Haškog tribunala. Ovakve vidove saradnje s Tribunalom na sličan, a nekad i na skoro identičan način, sprovode i BiH, Hrvatska i druge države u regionu.

Postoji i mogućnost da država odbije da ispuni konkretan zahtev Tužilaštva Tribunala ili odbrane, ako oceni da bi ispunjenje tog zahteva ugrozilo suverenitet ili interese bezbednosti zemlje. U tom slučaju postoji posebna procedura, propisana pravilima MKTJ, po kojoj država može da uloži prigovor Tribunalu i traži da ne ispuni taj zahtev, ili da on bude modifikovan. U praksi je nekoliko puta dolazilo do toga da države, uključujući i Srbiju, ulažu ovaj prigovor.

U Srbiji postoji posebno vladino međuresorno telo obrazovano da se bavi raznim aspektima saradnje: Nacionalni savet za saradnju s Haškim tribunalom. Odgovornost za saradnju nije samo na Nacionalnom savetu jer postoje odluke, kao što je oslobađanje svedoka dužnosti čuvanja vojne ili državne tajne, koje Nacionalni savet predlaže, ali ih donosi nadležno ministarstvo ili Vlada Srbije.

U javnosti su se u vezi sa ispunjavanjem obaveza prema Tribunalu najčešće koristili izrazi „okončanje saradnje” ili „potpuna saradnja”. Pod tim su se uglavnom podrazumevali hapšenje i predaja preostalih optuženih. Mada ovi izrazi verovatno jesu razumljivi i adekvatni gledano iz perspektive političara i državnih organa koji su ih koristili, oni sa pravne strane nisu u potpunosti ispravni. Saradnja sa Tribunalom će morati da traje dokle god ova institucija bude postojala, a nakon toga, kao što će biti objašnjeno u posebnom poglavlju, nastaviće se obaveza saradnje i

sa Mehanizmom za međunarodne krivične tribunale – telom koje je naslednik MKTJ.⁶

Ratko Mladić je uhapšen u Srbiji i predat Haškom tribunalu u junu 2011. godine, a isto se dogodilo i sa poslednjim haškim beguncem Goranom Hadžićem u julu te godine. Time je do tada najvažnija, najteža i najduže odlagana obaveza saradnje sa Tribunalom konačno bila ispunjena. Nakon toga je tužilac MKTJ Bramerc u svojim izveštajima redovno davao pozitivne ocene saradnje Srbije sa MKTJ, koja je uključivala, pre svega, ispunjavanje zahteva sa pristup dokumentaciji i svedocima. Taj domen saradnje, obično nazivan „tehničkom saradnjom”, ni pre hapšenja Mladića i Hadžića nije bio sporan niti problematičan. Ovakvih, redovnih zahteva za tehničku saradnju sa Tribunalom, biće i dalje (dakle, i nakon i nezavisno od toga što su Mladić i Hadžić završili pred Tribunalom), mada će ih vremenom, kako se suđenja u Hagu budu privodila kraju, sigurno biti ređe nego ranije, ali će i te zahteve država morati da ispunjava kao svoju međunarodnopravnu obavezu.

Sankcije za nesaradnju

Ako država ne saraduje s MKTJ, glavni tužilac, ili sudija pojedinac, odnosno sudsko veće čiji obavezujući zahtev država nije ispunila, može o tome da izvesti predsednika Tribunala, a ovaj će zatim o nesaradnji obavestiti osnivača Tribunala – Savet bezbednosti UN. Savet bezbednosti zatim, u načelu, može reagovati na različite načine – diplomatskim pritiscima, opomenama, pozivanjem da se postupi u skladu sa obavezama, pa i sankcijama – koje mu stoje na raspolaganju na osnovu Povelje UN u situacijama kada se države oglašavaju o njegove odluke donete na osnovu glave VII Povelje UN (na osnovu koje je Tribunal i ustanovljen). U takve mere spadaju i, na primer, ciljane sankcije protiv pojedinaca odgovornih za

6 O pojmu „potpuna saradnja” više vidi u tekstovima nekadašnjeg direktora kancelarije Nacionalnog saveta za saradnju sa MKTJ Dušana Ignjatovića, objavljenim 1. juna 2010. u dnevnim listovima *Politika* (*Šta znači „potpuna saradnja sa Hagom”?*, dostupan na internet stranici *Politike*: <http://www.politika.rs/rubrike/ostali-komentari/136792.lt.html>) i *Danas* (*Kontroverze „potpune saradnje”*, dostupan na internet stranici *Danasa*: http://www.danas.rs/danasrs/dijalog/kontroverze_potpune_saradnje.46.html?news_id=191786).

nesaradnju (zamrzavanje njihovih računa i imovine, zabrana putovanja i sl.), diplomatska izolacija zemlje, ekonomska blokada, itd.

U praksi, Savet bezbednosti nije nikad pribegavao takvoj „teškoj artiljeriji” protiv država koje nedovoljno saraduju. Zato su Tribunal, i pre svega njegovo Tužilaštvo, pribegavali jednom drugom mehanizmu za sankcionisanje nesaradnje, koji je u osnovi bio politički. Taj mehanizam je bio nama dobro poznata politika uslovljavanja pristupanja Evropskoj uniji saradnjom s Tribunalom.

Do primene ovog mehanizma „štapa i šargarepe” došlo je tako što se Tribunal obraćao Ujedinjenim nacijama i celoj međunarodnoj zajednici i iznosio pritužbe da Srbija, a ranije i Hrvatska, ne saraduje dovoljno zato što ne hapsi optuženike ili ne dostavlja dokumentaciju. Evropska unija (čije države su kao članice UN i same u obavezi da saraduju s Tribunalom) se na takve apele Tribunalu odazvala i odlučila da uslovi približavanje, odnosno kandidaturu za članstvo u EU ovih zemalja, ispunjavanjem njihovih međunarodnopravnih obaveza prema Tribunalu. Evropska unija, dakle, ne predstavlja Tribunal i ne sprovodi njegov Statut i Pravilnik – jer za to nije ovlašćena, niti ona izriče pravne sankcije Srbiji. Ona je mogla izabrati da ignoriše pitanje nesaradnje Srbije ili Hrvatske s Tribunalom, jednostavno zato što je jedina obaveza njenih članica da odgovore na zahteve Tribunalu koji su njima direktno upućeni i odnose se na lica ili dokumente na njihovoj teritoriji ili u njihovoj nadležnosti. EU je, međutim, apele Tribunalu podržala i prihvatila kao svoje jer se tiču opšteprihvaćenih vrednosti i poštovanja međunarodnog prava, što predstavlja osnove njenog ustrojstva i postojanja. Evropskoj uniji se s pravne strane nema šta prigovoriti, jer, prvo, insistira na ponašanju koje i samo međunarodno pravo zahteva, a drugo, na njoj je samoj da bira koga će primiti u svoje redove. Uz to je, valja napomenuti, EU preduzela i neke konkretne mere „u svom dvorištu”: Savet EU je 2004. uveo mere koje obavezuju države članice da zamrznú finansijska sredstva i druga dobra optuženih koji su u bekstvu, a koja se nalaze na teritoriji EU.

Srbija je, dakle, mogla sa svoje strane da ignoriše zahteve Evropske unije, jer je oni pravno nisu obavezivali, ali ona to nije radila, kao ni njen sused Hrvatska, zbog toga što je imala politički interes da ih ispunjava u želji da postane članica Evropske unije. Da se Srbija predomisli i da su njene vlasti donele političku odluku da ne žele članstvo u Evropskoj uniji, ili da je EU nekim čudom prestala da postoji, otpao bi mehanizam uslov-

ljavanja, ali bi obaveza saradnje s Hagom i dalje ostala netaknuta kao obaveza po međunarodnom pravu.

Primer uslovljavanja ulaska u EU saradnjom s Tribunalom je, u globalnom kontekstu, bio primer kako se danas međunarodno pravo može sprovesti na dozvoljen način preko diplomatskih pritisaka i uslovljavanjem partnerskih odnosa poštovanjem određenih pravila. Ne treba, ipak, zaboraviti da članstvo u EU nije jedina pokretačka snaga za državu u njenim međunarodnim odnosima. Ugled zemlje i njeno prihvatanje kao ozbiljnog aktera u međunarodnoj zajednici, naročito kada država, poput Srbije, nastoji da povрати svoje mesto i poštovanje nakon perioda sukoba, izopštenja i gubitka ugleda, već sami za sebe mogu biti važan razlog za poštovanje neke međunarodne obaveze. Stoga, čak i kad bi Srbija odustala od pridruživanja EU, a haški tužilac i dalje bio nedovoljno zadovoljan saradnjom, sva je prilika da bi se našao neki drugi međunarodni politički i diplomatski mehanizam uticaja na Srbiju da tu obavezu saradnje ispuni.

5. Odnos s nacionalnim sudovima

Uporedna nadležnost i primat

Postojanje Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju ne isključuje mogućnost, pravo i obavezu nacionalnih tužilaštava i sudova da se bave zločinima počinjenim u bivšoj Jugoslaviji. Kao što je već na više mesta naglašeno, Haški tribunal je i osnovan zato što sudovi u Srbiji, Crnoj Gori, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini tokom devedesetih nisu radili svoj posao, na koji ih je i nacionalno i međunarodno pravo obavezivalo. On nije osnovan da bi se nadležnost nacionalnih sudova isključila. Tribunal i nacionalni sudovi, pre svega oni u bivšoj Jugoslaviji, imaju uporednu nadležnost. Tako i nacionalni sud i Tribunal mogu istovremeno polagati pravo da istražuju i procesuiraju odgovorne za neka konkretna dela izvršena na teritoriji bivše Jugoslavije od početka 1991. godine do okončanja poslednjeg sukoba, ako bi predstavljala ratni zločin, genocid ili zločin protiv čovečnosti, s tim što Tribunal ima *primat* u odnosu na nacionalne sudove. Drugim rečima, pravo Tribunala da se tim zločinom bavi „jače” je od takvog prava nekog nacionalnog suda i to proizilazi – kao i u slučaju obaveze države da sarađuje a Tribunalom – iz toga što ga je osnovao Savet bezbednosti na osnovu glave VII Povelje UN.

Primat Tribunala ogleda se na sledeće načine. Optuženom kome se sudi pred Tribunalom, ili koji je tamo već osuđen ili oslobođen, ne može se za isto krivično delo suditi pred nekim nacionalnim sudom. Obrnuto je, međutim, moguće. Ukoliko Tribunal zatraži, država mu mora ustupiti postupak koji se već vodi pred njenim sudom ili drugim organom. Upravo to se dogodilo u slučaju *Tadić*, prvom suđenju pred Tribunalom, kada je Tribunal zatražio od Nemačke, koja je već povelu istragu protiv Duška Tadića, pošto je boravio na njenoj teritoriji, da Tribunalu prepusti dalje vođenje postupka, što je ova odmah i učinila. Na sličan način je sudsko veće MKTJ, na zahtev Tužilaštva, naložilo Makedoniji da prepusti nadležnosti Tribunala pet predmeta vezanih za makedonsko-albanske sukobe u ovoj zemlji 2001. godine u kojima je Makedonija otvorila istra-

ge.⁷ Takođe, države moraju na zahtev Tribunala da predaju okrivljenog koji je već bio osuđen ili oslobođen za isto delo pred nacionalnim sudom. Ovakva situacija, koja se nikada nije javila u praksi, moguća je ako Tribunal oceni da je nacionalni sud kvalifikovao neko delo iz nadležnosti MK-TJ kao obično krivično delo, a ne ratni zločin, genocid, ili zločin protiv čovečnosti, ili ako proceni da nacionalno pravosuđe nije postupalo nezavisno i nepristrasno, ili da je pokušalo da okrivljenog zaštititi od odgovornosti, ili ako ne vodi krivični postupak dovoljno revnosno. Po ovom pravu prvenstva Tribunal bi čak mogao da traži od države da mu ustupi nadležnost i kada je predmet koji se nalazi pred nacionalnim sudom usko povezan s važnim činjeničnim ili pravnim pitanjima koja mogu uticati na istrage i suđenja pred Tribunalom.

Partnerska saradnja

Postoji i oblast odnosa između Tribunala i nacionalnih sudova koja se ne zasniva na obavezama države prema ovom sudu ili na njegovom primatu, već na dobrovoljnosti i uzajamnom partnerstvu. Takva saradnja je veoma razvijena, česta, ali skoro nezapažena kod javnosti u Srbiji, koja je odnos s Tribunalom uglavnom svodila na predaje okrivljenih i slične obaveze. Ovo partnerstvo uključuje, recimo, pristup sudova iz zemalja bivše Jugoslavije arhivama, informacijama i dokazima koji su u posedu Haškog tribunala. Tako, na primer, sud u Srbiji koji sudi za ratne zločine može u svom postupku koristiti dokaze koje dobije od Tribunala – izjave svedoka, zapisnike s uviđaja, fotografije, video materijal i slično. Dokaznu vrednost takvog materijala, kao i to da li će ga uopšte koristiti onda procenjuju same domaće sudije, u skladu sa zakonima Srbije.

Na veoma sličan način u pogledu dokaza i informacija saraduju s Tribunalom i sudovi i tužilaštva u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Od 2009. godine, oficiri za vezu iz tužilaštava Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Tužilaštva za ratne zločine Srbije redovno se nalaze u sedištu Tužilaštva

7 U jednom od tih slučajeva je Tribunal zatim započeo suđenje, koje je završeno oslobađajućom presudom za bivšeg makedonskog ministra unutrašnjih poslova Ljubeta Boškog i osuđujućom presudom komandiru jedne od posebnih jedinica makedonske policije Johanu Tarčuloskom, koji je osuđen na 12 godina zatvora. Preostale istrage je, u sklopu izlazne strategije, Tribunal vratio Makedoniji koja je prvo nastavila postupke, a zatim ih obustavila proglašivši amnestiju.

Tribunala, u Hagu, kako bi ovu razmenu informacija i dokaza učinili još efikasnijom. U prethodnih desetak godina, predstavnici različitih službi Tribunala su po pozivu organizatora – nacionalnih pravosudnih institucija, OEBS, UN, Evropske unije, nevladinih organizacija, advokatskih komora – redovno učestvovali na obukama, seminarima i savetovanjima za sudove, tužilaštva i advokate iz država bivše Jugoslavije, prenoseći tako svoja iskustva i znanja kolegama iz regiona. Veliki broj takvih seminara i stručnih poseta je organizovan i u Hagu. Mnoge novine uvedene u zakonima ili praksi sudova i tužilaštava u regionu zasnivaju se na iskustvima Tribunala. Tako, na primer, Služba za podršku žrtvama, odnosno oštećenima i svedocima u Višem sudu u Beogradu svoj razvoj u velikoj meri dužuje saradnji i dobijanju znanja od svojih kolega iz Tribunala.

„Pravila puta”

Neko vreme je MKTJ pružao svojevrstu uslugu Bosni i Hercegovini, na zahtev ove države i njenih suseda. Naime, nakon rata u Bosni i Hercegovini, kako bi se sprečilo da povratak raseljenih lica i izbeglica svojim domovima ili kretanje ljudi unutar BiH budu ometani eventualnim proizvoljnim hapšenjima na osnovu sumnji da su počinili ratne zločine, BiH, ali i Hrvatska i Srbija kao garanti Dejtonskog sporazuma, dogovorili su se da povere Tužilaštvu Tribunala da proverava i odobrava utemeljenost takvih sumnji ili optužbi pre nego što bi neko bio uhapšen. Ovakav vid saradnje nije ulazio u krug obaveza koje države imaju prema Statutu Tribunala ili rezolucijama Saveta bezbednosti, ili obaveza koje Tribunal dužuje državama, već se zasnivao na pristanku Tribunala da pomogne uspostavljanju mira u BiH.

Taj je dogovor postignut 1996. godine, i potpisali su ga, kao i Dejtonski sporazum, Alija Izetbegović, Franjo Tuđman i Slobodan Milošević. Sklopljen je u Rimu – otuda i naziv Rimski sporazum (koji ne treba mešati s Rimskim statutom stalnog Međunarodnog krivičnog suda). Njime je ustanovljen postupak nazvan „Pravila puta” (eng. *Rules of the Road*). Ova pravila su predviđala da nijedno lice u BiH ne može biti lišeno slobode pod optužbom za ratne zločine ako lokalna policija ili tužilaštvo iz BiH prethodno ne pošalju Tužilaštvu MKTJ spis predmeta i od Tužilaštva ne dobiju potvrdu da taj spis sadrži dovoljno verodostojnih dokaza za dalje postupanje. Tužilaštvo Tribunala je takve predmete svrstavalo u nekoliko

kategorija – od onih koji sadrže dovoljno dokaza za podizanje optužnice pred sudom u BiH, preko onih gde se traži dopuna istrage u pogledu nekog konkretnog počinioca ili dela, do kategorije predmeta u kojima nije bilo dokaza o postojanju dela ili odgovornosti pojedinca.

Prema „Pravilima puta”, odluke Tužilaštva MKTJ obavezivale su lokalne tužioce u BiH. Ovaj program je završen 2004. godine, kada je ovlašćenje da procenjuje osnovanost i osetljivost nekog predmeta, uključujući i odluku o tome da li će se postupak voditi na državnom umesto na entitetskom nivou, prešlo na novoosnovano tužilaštvo na državnom nivou – Tužilaštvo BiH. Ilustracije radi, da bi se razumelo o kom obimu posla, krugu osumnjičenih i stepenu trijaže se radilo, Tužilaštvo Tribunala je u periodu primene „Pravila puta” pregledalo 1.419 predmeta koji se odnose na 4.985 osumnjičenih i dalo mišljenje da je sakupljeno dovoljno dokaza za krivično gonjenje 848 osoba.

6. Najčešće kritike upućivane Tribunalu

MKTJ je doživeo mnogobrojne kritike. One su se mogle očekivati zato što je to prvi međunarodni krivični sud posle tribunala u Nirnbergu i Tokiju, koji su delovali odmah posle kraja Drugog svetskog rata. Štaviše, MKTJ je izložen pažljivijem ispitivanju zato što radi više od dvadeset godina u okolnostima kada su mediji mnogo razvijeniji i raznovrsniji (u godinama delovanja nirnberškog i tokijskog tribunala televizija je postojala tek u začetku). Pored toga, Nemačka i Japan bili su okupirani i pod strogim nadzorom pobedničkih sila tako da se glas glavnih kritičara pomenutih poratnih sudova, tj. onih bliskih optuženicima i osuđenim, nije mogao daleko čuti. Međutim, suđenja u Nirnbergu i Tokiju bila su kritikovana i van Nemačke i Japana. Posebno je zanimljivo što su neke zamerke Tribunalu skoro istovetne onima upućenim velikim suđenjima posle Drugog svetskog rata.

Zamerke Tribunalu mogu se svrstati u nekoliko grupa, u zavisnosti od toga na kakvim argumentima se zasnivaju.

Pravni argumenti odnose se kako na legalnost samog Tribunala, tako i na pravila koja regulišu njegov postupak i na samu praksu Tribunala. Druga vrsta primedaba je pretežno *političke prirode*. One se u prvom redu tiču politike Tužilaštva, tj. načina na koji su se birala lica protiv kojih su podizane optužnice. Što se tiče samog Tribunala, *političke primedbe* odnose se na postupanje u konkretnim slučajevima i na kaznenu politiku suda, tj. na merila koja je Tribunal primenjivao u odnosu na pojedine optuženike ili grupe optuženika. Treći smer kritike je *psihološko-kriminološki*. Kritici tako nije podvrgnut samo Tribunal za bivšu Jugoslaviju već i umesnost krivičnih suđenja pojedincima posle velikih međunarodnih i međunacionalnih sukoba. Drugim rečima, postavlja se pitanje da li ova suđenja doprinose nekim višim ciljevima, kao što su pomirenje i sprečavanje budućih sukoba.

Zamerke Tribunalu pravne prirode

„Tribunal je nelegalan i nelegitiman”. Osnovna i najdalekosežnija primedba upućena Tribunalu odnosi se na sam način njegovog osnivanja. Prema kritičarima koji iznose ovakvu tvrdnju, Savet bezbednosti UN ni-

je bio ovlašćen da osniva Tribunal. Najviše zamerki te vrste upućeno je od strane pravnika iz Srbije i one su sažete u jednoj velikoj izjavi koju je krajem 2001. godine dala grupa nastavnika Pravnog fakulteta u Beogradu.⁸ Oni su tvrdili da Savet bezbednosti, kao politički i izvršni organ UN, u kome se nalazi samo 15 država, ne može da osniva nikakav sudski organ. Pored toga, MKTJ je navodno uspostavljen protivno opštem međunarodnom pravu jer ono poznaje samo međunarodne sudove stvorene međunarodnim ugovorima koje su ratifikovale potpisnice takvih ugovora, i tiču se samo njih i njihovih državljana.

Ovakve tvrdnje o nelegitimnosti i nelegalnosti samoga Tribuna la nisu široko prihvaćene u naučnim krugovima, posebno ne u međunarodnim, i sada se sve ređe pojavljuju. U međunarodnim organizacijama, kakve su Ujedinjene nacije, ne vlada načelo podele vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku, koje je inače temelj savremene pravne države. Članice Ujedinjenih nacija su isključivo države i između njih ne mogu postojati razlike kakve postoje između raznih delova društva u pojedinim državama. Organe jedne međunarodne organizacije čine predstavnici država članica tako da nema načina da se države kao akteri odlučivanja izbegnu.⁹ Pojam demokratije je neprimenjiv na međunarodnu organizaciju, iz istih razloga. Većina u međunarodnoj organizaciji je sastavljena od država, isto tako kao i manjina.

Drugi odgovor na ovakve kritike više je proceduralne prirode. Odluke Saveta bezbednosti, koji je jedini organ koji donosi obavezujuće odluke kada primenjuje glavu VII Povelje UN, nisu podložne nikakvoj sudskoj kontroli. Nema međunarodnog suda koji može da poništi odluku Saveta bezbednosti – to ne može čak ni Međunarodni sud pravde, najautoritativniji međunarodni sud, koji je uz to i organ Ujedinjenih nacija. Ostaje na tome da ispravnost i zakonitost rezolucija Saveta bezbednosti

8 Dostupna na engleskom na internet stranici: <http://www.slobodan-milosevic.org/illegal-tribunal.htm>.

9 Organi koji liče, ali samo liče na parlamente postoje u međunarodnim organizacijama samo izuzetno i samo na regionalnom nivou. Samo Evropska unija ima parlamentarni organ, Evropski parlament, sastavljen od poslanika koji se biraju na neposrednim izborima, poput narodnih poslanika u demokratskim državama. Međutim, ovlašćenja Evropskog parlamenta su ograničena i mnogo su manja od onih koje ima Savet ministara EU, koji čine predstavnici država. Odgovarajući organ Saveta Evrope (SE), Parlamentarnu skupštinu, čine poslanici parlamenata država članica te organizacije, koje oni delegiraju u Parlamentarnu skupštinu SE.

cene same države članice tog organa. Rezolucija 827 usvojena je jednoglasno, što znači da nijedna od petnaest članica Saveta bezbednosti nije imala nikakvih primedbi na Statut MKTJ, koji je sastavni deo te rezolucije, uključujući tu i stalne članice, od kojih se neke, kao na primer Ruska Federacija i Kina, smatraju tradicionalnim i velikim prijateljima Srbije i srpskog naroda. Povremene kritike zvaničnih delegata Rusije odnose se na rad Tribunala i Tužilaštva, ali ne na samo njihovo postojanje.

Kritičari ove vrste smatraju uz to i da bi Tribunal bio legalan da ga je osnovala Generalna skupština kao „demokratski” organ UN, u kome su zastupljene sve članice UN ili da je on osnovan međunarodnim ugovorom koji bi ratifikovale države koje pristaju da se njihovim državljanima sudi za međunarodne zločine. Međutim, Generalna skupština, iz razloga koji su navedeni, nije nikakav „demokratski” organ UN jer se u pogledu demokratičnosti organi UN ne razlikuju – u svima njima sede predstavnici država a ne demokratski izabrani narodni poslanici. Pravno je još važnije to što prema Povelji UN Generalna skupština može da usvaja samo preporuke a ne i da donosi obavezujuće odluke, za razliku od Saveeta bezbednosti, čije odluke donete na osnovu glave VII Povelje obavezuju sve članice UN, pa i države koje nisu članice ove organizacije. Na kraju, Generalna skupština nema pravo da razmatra ona pitanja na kojima Savet bezbednosti aktivno radi.

S druge strane, osnivanje suda putem međunarodnog ugovora išlo bi vrlo sporo i podrazumevalo bi sazivanje međunarodne diplomatske konferencije, izradu nacrtu ugovora, usvajanje tog nacrtu na toj konferenciji i proces ratifikacije u državama potpisnicama, što sve, kada su u pitanju višestrani međunarodni ugovori, može da traje godinama. Za to vreme bi se zločini nesmetano nastavili bez ikakve mogućnosti da se izvršiocima sudi, a vlade država koje su neposredno umešane u zločine ne bi imale interesa da takav ugovor ratifikuju i tako omogućuće stupanje ugovora na snagu. Potreba da se hitno nešto preduzme radi humanizacije sukoba u bivšoj Jugoslaviji odlučujuće je uticala na Savet bezbednosti da pod pritiskom međunarodne javnosti izabere najbrži i najmanje štetan put, koji se nije kosio s pravilima Povelje UN i normama međunarodnog prava, a to je da osnuje sud kao meru za uspostavljanje međunarodnog mira i bezbednosti.

Ukratko, posledica prihvatanja teze o nelegalnosti Tribunala bila bi u tome što *nikom ne bi moglo da se sudi pred nekim međunarodnim sudom za zločine izvršene u toku sukoba na teritoriji bivše Jugoslavije.*

„Kazne zaprećene Statutom Tribunala su drakonske”. Dr Vojislav Koštunica je, kao Predsednik SRJ, 2003. izjavio da je „teško ... napraviti poređenje između Nirnberškog suda za zločine iz Drugog svetskog rata i Haškog tribunala, jer su u Nirnbergu optuženi, uključujući i Hitlerovog naslednika, osuđivani na po 10 godina zatvora, a u Hagu na 45, i više”.¹⁰

Kazne koje je Međunarodni vojni tribunal odredio presudom od 1. oktobra 1946. bile su sledeće: Herman Gering, smrt vešanjem; Rudolf Hes, doživotni zatvor; Vilhelm Kajtel, smrt vešanjem; Joahim fon Ribentrop, smrt vešanjem; Ernest Kaltenbruner, smrt vešanjem; Alfred Rozenberg, smrt vešanjem; Hans Frank, smrt vešanjem; Vilhelm Frič, smrt vešanjem; Julijus Štrajher, smrt vešanjem; Valter Funk, doživotni zatvor; Hjalmar Šaht, oslobođen; Karl Denic, deset godina zatvora; Erih Reder, doživotni zatvor; Baldur fon Širah, dvadeset godina zatvora; Fric Zaukel, smrt vešanjem; Alfred Jodl, smrt vešanjem; Franc fon Papan, oslobođen; Artur Zajs-Inkvart, smrt vešanjem; Albert Šper, dvadeset godina zatvora; Konstantin fon Nojrat, petnaest godina; Hans Friče, oslobođen; Martin Borman, smrt vešanjem.

Admiral Denic trebao je da zameni Hitlera na čelu nemačke države kao predsednik 1. maja 1945, posle Hitlerovog samoubistva. Pristao je na kapitulaciju Nemačke nedelju dana kasnije. Osuđen je „po komandnoj odgovornosti” zbog bezobzirnog vođenja podmorničkog rata. Pravi Hitlerovi politički zamenici, oni na čelu svemoćne Nacional-socijalističke partije, bili su Borman, kome je suđeno u odsustvu, i Gebels, ministar za propagandu, koji je posle Hitlerove smrti, a pre nego što se i sam ubio, nakratko postao novi kancelar Rajha (što je položaj koji je nosio mnogo veću moć od predsedničkog). Na presude izrečene u Nirnbergu nije bila dozvoljena žalba, koja je u Hagu moguća.

Statutom Tribunala nije predviđena smrtna kazna, koja je inače za krivična dela protiv međunarodnog prava bila propisana zakonom SFRJ koji je važio u vreme izvršenja nekih od zločina za koje se sudi pred Tribunalom. Najviša kazna koju MKTJ može izreći je doživotni zatvor, i ona postoji u velikom broju zemalja. Ono što može navesti na pomisao o drakonskim kaznama u Tribunalu je to što je u Srbiji, Hrvatskoj ili pred nekim sudovima u Bosni i Hercegovini maksimalna kazna koja se izriče za

10 *Politika*, 24. februar 2003, strana A7.

ratne zločine ili genocid iz devedesetih 20 godina zatvora.¹¹ Razlog za ovakvu maksimalnu kaznu pred nacionalnim sudovima nije u tome što se smatra da ova dela ne zaslužuju višu kaznu, već zbog toga što su sudovi jedne države obavezni da prema okrivljenom primenjuju zakon koji je za njega najblaži (ako je taj zakon menjan nakon što je delo počinjeno), a u zemljama bivše SFRJ je u jednom momentu tokom devedesetih najviša zatvorska kazna bila 20 godina (posle moratorijuma, a potom i ukidanja smrtno kazne). Inače, u sada važećem zakonu Srbije, kao i Hrvatske, najviša kazna za ova dela (koja bi se mogla izreći da ih neko danas izvrši) je 40 godina zatvora.

Na koliku god kaznu da je Tribunal nekog osudio, tu kaznu osuđeni ipak najčešće ne izdržava do kraja. Praksa Tribunala je da odobrava prevremeno puštanje na slobodu nakon dve trećine izdržane kazne. Više od polovine pravosnažno osuđenih pred MKTJ, uključujući i neke koji su dobili kazne između 15 i 20 godina, danas je na slobodi.

Dakle, kazne koje se pred Tribunalom izriču teško se mogu nazvati drakonskim. Štaviše, moglo bi se reći da više osnova imaju kritike koje se mogu čuti u poslednjih nekoliko godina, posebno od žrtava ili porodica žrtava stradalih u sukobima u bivšoj Jugoslaviji, prema kojima su kazne koje je Tribunal u nekim slučajevima izricao isuviše blage, tj. ne odgovaraju težini krivičnih dela za koja su izrečene.

„*Tribunal krši pravo i pravičnost*”. Ova vrsta pravnih kritika upućena delovanju Tribunala polazi od pretpostavke da je postojanje Tribunala ipak legitimno, ali da je on loše ustrojen i da ne poštuje neka načela i pravila međunarodnog i uporednog prava. Među takve zamerke spada u prvom redu one koje se odnose na postupak pred sudom i na pravila o dokazivanju.

Osnovna načela zaštite ljudskih prava zahtevaju garantovanje određenih prava lica okrivljenih u krivičnom postupku. Time se štite ne samo ljudsko dostojanstvo, već i pravičnost i integritet postupka i sprečava se proizvoljno kažnjavanje i zloupotreba vlasti nad pojedincem. Statut Tribunala je u tom pogledu preuzeo standarde pravičnog suđenja koje predviđa Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima.

11 Kazna od dvadeset godina je najviša moguća za ratne zločine ili genocid kada se sudi pred sudovima Republike Srpske, Federacije BiH i Distrikta Brčko, a zbog specifičnosti pravnog sistema u BiH, pred Sudom Bosne i Hercegovine je za ova dela moguće izreći i kaznu do 45 godina zatvora.

Nevinost optuženog se pretpostavlja – na tužiocu je da dokaže njegovu krivicu, i to van svake razumne sumnje. Svaki optuženi ima pravo: da bude obavješten na svom jeziku o optužbama koje mu se stavljaju na teret; da mu bude obezbeđeno dovoljno vremena i sredstava da pripremi odbranu u saradnji s braniocem koga sam izabere; da mu se sudi bez nepotrebnog odlaganja; u njegovom prisustvu i uz pomoć branioca; da mu branilac bude obezbeđen na teret Tribunala ako nema sredstava da ga sam plati; da ispituje svedoke i da to čini pod istim uslovima kao i tužilac; da ima pomoć prevodioca; da ne mora da svedoči protiv sebe ili da prizna krivicu; da mu Tužilaštvo obelodani sve dokaze u svom posedu koji bi ga mogli teretiti ili osloboditi krivice.

Naravno, to što Statut Tribunala predviđa određeni korpus prava okrivljenog ne znači nužno i da se ta prava uvek i u potpunosti poštuju u praksi. Ipak, čak je i najžešćim kritičarima Tribunala teško da kažu da je postupak pred Tribunalom nepravičan *kao takav*. Okrivljenima se generalno ne uskraćuje mogućnost da izlože svoju odbranu ili da osporavaju dokaze optužbe. S druge strane, ne može se ni sporiti da je Tribunal pred sobom imao ili i dalje ima neke ozbiljne izazove u pogledu poštovanja ljudskih prava okrivljenih.

Neki od tih izazova su strukturalne prirode i vrlo ih je teško prevazići. Tako je, na primer, činjenica da Tužilaštvo Tribunala (kao uostalom i institucije krivičnog gonjenja u nacionalnim sistemima) raspolaže mnogo većim resursima nego okrivljeni pojedinac. Taj faktički raskorak donekle se može nadomestiti obezbeđivanjem efikasne odbrane okrivljenom i punim poštovanjem obaveze Tužilaštva da sve dokaze koje prikupi, a koji mogu okrivljenom ići u prilog, njemu preda i obelodani. U svakom slučaju, neophodno je da sudsko veće u svakom trenutku obezbedi pravičnost postupka. Sam Tribunal je potrošio milione evra na troškove advokata odbrane. Takođe, kao što je već rečeno, države u postupku saradnje sa Tribunalom uvažavaju i zahteve advokata odbrane.

Činjenica da je Tribunal međunarodni sud koji ne poseduje sopstvenu policiju i druge organe prinude, već potpuno zavisi od saradnje država, za svoju posledicu neminovno ima i to da je režim pritvora u Tribunalu stroži nego u mnogim modernim pravosudnim sistemima. Naime, mada su uslovi pritvora u pritvorskoj jedinici Tribunala u Sheveningenu u skladu s međunarodnim pravom, Tribunal je određivao pritvor i u slučajevima kada on možda i nije bio neophodan za obezbeđivanje prisustva okrivljenog na samom suđenju, ako ništa drugo a ono iz straha da

će okrivljeni koji se brani sa slobode pobeći a da države u kojima se može naći neće biti u stanju ili neće hteti da ga pronađu i predaju Tribunalu. Rutinsko određivanje pritvora zajedno s dugim trajanjem postupka stoga može dovesti do toga da se pritvor iz mere obezbeđivanja prisustva okrivljenog, čija se nevinost pretpostavlja, pretvara u neku vrstu kazne pre izricanja presude. Mada se odsluženi pritvor uračunava u zatvorsku kaznu, okrivljeni koji bude oglašen nevinim nema pravo ni na kakvu nadoknadu od Tribunalala. S druge strane, treba reći i da je poslednjih godina Tribunal u velikoj meri uvažio ovakve kritike režima pritvora, te da u mnogo većoj meri dozvoljava okrivljenima da početak suđenja čekaju na slobodi, ili da u nekoj fazi postupka budu na slobodi, što mu je omogućila i bolja saradnja sa državama iz regiona.

„*Postupak pred Tribunalom je stran i nepoznat evropskim pravnicima*”. Postupak pred Tribunalom se kritikuje zato što predstavlja mešavinu krivičnog postupka anglosaksonskih zemalja i odgovarajuće procedure u zemljama kontinentalne Evrope, među koje je spadala SFRJ, a među koje sada spadaju sve njene države naslednice. Anglosaksonski postupak počiva na načelu kontradiktornosti, čije je glavno obeležje da su glavni akteri tužilaštvo i odbrana, dok su sudije uglavnom pasivne, za razliku od postupaka u kontinentalnoj Evropi, koji su inkvizitorni i predviđaju mnogo veću aktivnost sudija i sudskih veća u toku procesa. Kontradiktorni postupak u rukama je tužbe i odbrane, koje mogu o njemu da se dogovaraju radi ubrzanja rada suda.

Postupak pred Tribunalom je po svojim karakteristikama bliži kontradiktornom. Zbog pasivne uloge sudija, u ovakvom postupku je vrlo značajna uloga advokata odbrane. Naime, jedna od najčešćih zamerki koje se upućuju kontardiktornom postupku je ta da, u slučaju da optuženi nema ili ne može priuštiti dobrog branioca, stranke mogu biti neravnopravne, što može dovesti do nepravilne presude. Načelno, ova zamerka kontradiktornom postupku u dobroj je meri osnovana, ali se teško može uputiti i postupku pred Tribunalom, i to iz dva razloga. Prvi je taj da je uloga sudija u postupku pred Tribunalom ipak nešto aktivnija nego u klasičnom, anglosaksonskom kontradiktornom postupku, a drugi da je optuženima pred Tribunalom omogućeno da angažuju branioca koga sami izaberu, čak i ukoliko ne mogu sami da ga plate. U tom slučaju, troškove odbrane nadoknađuje Tribunal. Naravno, prethodno je potrebno da optuženi priloži dokumente kojim će potvrditi da nema sredstava za odbranu. Troškovi odbrane mogu biti nadoknađeni i optuženima koji se sami

brane, ukoliko imaju saradnike koji im pomažu u pripremanju odbrane, kao što je to npr. u slučaju *Karadžić*.

Visina iznosa koji se optuženima dodeljuju za finansiranje odbrane zavisi od složenosti predmeta, i dovoljna je da bi se angažovali advokati iz najbogatijih zemalja, po tarifama za advokatske usluge koje tamo važe. Poslednjih godina, u postupcima koji se vode pred Tribunalom, optuženima je u većini postupaka za troškove odbrane odobravano i po 40.000 evra mesečno. Većina njih je izabrala da ova sredstva potroši na usluge advokata iz svoje zemlje. Dakle, mogućnost da stranke u postupku pred Tribunalom budu neravnopravne zbog toga što optuženi nema priliku da angažuje branioca koga poželi, praktično ne postoji.

U kontradiktornom postupku postoji mogućnost da se suđenje skрати pošto optuženi, već na prvom ročištu, *može da prizna krivicu*. Ona se ne sprovodi dokazni postupak a sudije samo odlučuju o visini kazne. To je npr. učinjeno u slučaju Biljane Plavšić, jedne od ratnih predvodnika bosanskih Srba i kasnije predsednice Republike Srpske, koja je tako osuđena na znatno nižu kaznu od one koja bi sledila da su izvođeni dokazi i da su dokazani svi navodi iz optužnice. Nasuprot tome, u kontinentalnom pravu se priznanje ne smatra dovoljnim dokazom pa se postupak i dalje vodi da bi sud stekao uverenje o krivici na osnovu objektivnih dokaza.

S obzirom na to da nijedan od dva opisana tipa postupka više ne postoji u svom u čistom obliku, teškoće koje na taj način nastaju za odbranu, a naročito za advokate iz bivših jugoslovenskih republika, nisu toliko velike kao što se predstavljaju. Pored toga, u pravo evropskih zemalja uvođe se neka obeležja ranije karakteristična samo za anglosaksonsko pravo. Jedno od njih je mogućnost *nagodbe između tužilaštva i optuženog* (eng. *plea bargaining*), koja se sastoji u tome što optuženi priznaje da je kriv po nekim tačkama optužnice, a tužilaštvo za uzvrat odustaje od gonjenja po nekim drugim tačkama. Tako se bitno može skratiti trajanje postupka, naravno, uz rizik da kazna bude blaža no što bi to bilo moralno opravdano. S druge strane, postojala bi opasnost da posle dugotrajnog postupka optuženi zbog nedostatka dokaza bude oslobođen po svim tačkama optužnice iako bi inače bio spreman da po nekim tačkama prizna krivicu.

Mogućnost ovakve nagodbe je nedavno uvedena i u Srbiji, izmenama Zakonika o krivičnom postupku, i počela je da se koristi, na primer u slučaju Miladina Kovačevića, optuženog da je naneo teške telesne povrede jednom američkom državljaninu i navodio službena lica na povredu službene dužnosti.

Zatvorene („tajne”) optužnice. Drugi čest prigovor postupku pred Tribunalom je postojanje zatvorenih ili zapečaćenih optužnica koje se javno ne saopštavaju sve do trenutka kada optuženi bude lišen slobode. Ove su se optužnice u zemljama bivše Jugoslavije nazivale „tajnim” i žestoko kritikovale kao protivpravne i nehumane. Međutim, merila za takvu kritiku nisu jasna jer se u skoro svim zemljama sveta lišavanje slobode obavlja bez najave. Zabuna je možda nastala zbog toga što se u nacionalnim pravnim sistemima po pravilu pristupa lišenju slobode i pre podizanja optužnice na osnovu odluke policije ili istražnih organa (tužilaštva ili istražnog sudije), pa podizanje optužnice često zatiče optuženog kao lice već lišeno slobode.

Anonimni svedoci. Kritiku je takođe izazvala mogućnost da svedoci istupaju preko video linkova i da im se pri tom ne znaju ni identitet ni crte lica. Zapravo, Tribunal je samo jednom, u svom prvom suđenju, saslušao svedoka čije je identitet bio potpuno zaštićen. U svim drugim slučajevima, mere zaštite odnosile su se isključivo na javnost, a stranke u postupku, uključujući optužene i njihove branioce, bile su potpuno upoznate s identitetom svedoka.

Ometanje prava optuženog da se sam brani („nametanje branilaca”). Velike polemike izazvali su i oni slučajevi, među kojima su najpoznatiji oni Slobodana Miloševića i Vojislava Šešelja, gde su optuženi odbijali da angažuju branioce i odlučili da se brane sami. U načelu, postoji ljudsko pravo optuženog da sam sebe brani (ili da slobodno izabere branioca), ali je prethodno, načelno pitanje da li je to pravo apsolutno ili je podložno ograničenjima.

U odgovoru na ovo pitanje jasno se može uočiti sudar dve pravne filozofije, anglosaksonske i kontinentalne. Prva zamišlja krivični postupak kao sukob, utakmicu u kojoj se dve suprotstavljene strane bore da nepristrasnoj poroti predoče svoju verziju istine. U ovom modelu stranke su potpuni gospodari spora i okrivljeni sebe može braniti na način na koji on to želi, čak i ako je taj način sasvim pogrešan ili pravno irelevantan. Prema drugoj, evropskoj kontinentalnoj koncepciji, krivični postupak se smatra potragom za materijalnom istinom, koju sprovodi sud, a ne međusobno suprotstavljene strane. U anglosaksonskom sistemu je pravo okrivljenog da se sam brani skoro apsolutno, ali je u istom tom sistemu nastala i izreka da onaj ko sam sebe brani ima budalu za klijenta. Nasuprot tome, skoro svi evropski pravni sistemi, uključujući francuski, nemački, pa i srpski, poznaju institut obavezne odbrane za teža krivična dela, smatraju-

ći da okrivljeni u nekim okolnostima nije dovoljno stručan ili objektivan da bi sam sebe uspešno branio, te da je učešće branioca u postupku neopodno radi utvrđivanja istine.

Drugim rečima, da se Miloševiću i Šešelju sudilo u Srbiji, oni bi morali imati branioca. Sam Statut Haškog tribunala, oslanjajući se na odredbe Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, propisuje da optuženi ima pravo da se sam brani, ali da će mu branilac biti dodeljen u svim slučajevima u kojima to zahtevaju interesi pravde. Sudska veća Tribunala su bila vrlo popustljiva prema zahtevima optuženih da sami sebe zastupaju. Nesnalaženje sudskih veća u postupcima u kojima su se optuženi branili sami ostavilo je loš utisak na javnost. U slučaju Milošević sudsko veće imenovalo je nekoliko „prijatelja suda” (*amici curiae*), koji su bili neka vrsta zamene za branioca i trebalo je da olakšaju postupak time što će pomagati i optuženom i Tribunalu. Nikada nije bilo jasno šta je konkretno time htelo da se postigne. U slučaju Šešelj, u kome je optuženi bio (i ostao) krajnje nekooperativan, otvoreno vređajući Tribunal, njegove sudije i zvaničnike, prvo pretresno veće je Šešelju nametnulo branioca, na šta je Šešelj odgovorio štrajkom glađu, da bi Žalbena veće iz straha od političkih posledica preinačilo prvostepenu odluku i slučaj dodelilo novom pretresnom veću, koje se prema Šešelju odnosilo vrlo popustljivo.

Prigovori političke prirode

Politički prigovori radu i Tribunalu i njegovog Tužilaštva su najčešći. Njih u prvom redu upućuju sunarodnici optuženih iz svih zemalja iz kojih oni potiču, ali i iz inostranstva. Ovakve zamerke najčešće su zastupljene i u istraživanjima javnog mnjenja koje je Beogradski centar za ljudska prava u saradnji s Misijom OEBS sprovodio u Srbiji u poslednjih deset godina.

„Tribunal i Tužilaštvo su pristrasni, naklonjeniji pripadnicima jednog naroda”. U delu javnosti u Srbiji i Republici Srpskoj smatra se da se pristrasnost MKTJ i njegovog Tužilaštva odražava i po broju optuženih i osuđenih Srba, koji je veći od broja optuženih i osuđenih pripadnika drugih naroda. Da li u tim optužbama ima istine?

U materijalima Tribunalu se po pravilu ne navodi etnička pripadnost optuženih lica. Na osnovu nekih pokazatelja i prirode optužnice može se (mada ne sasvim sigurno) zaključiti da među 87 lica protiv kojih je

MKTJ okončao postupak osuđujućom ili oslobađajućom presudom ima 49 Srba, 19 Hrvata, osam Bošnjaka, šest Albanaca, tri Makedonca i dva Crnogorca. Procentualno, dakle, među onima protiv kojih je okončan postupak ima 56,32% etničkih Srba, 21,84% Hrvata, 9,19% Bošnjaka, 6,9% Albanaca, 3,44% Makedonaca i 2,23% Crnogoraca. S obzirom da je razlikovanje između Srba i Crnogoraca nepouzdan, može se zaključiti da je među njima bilo ukupno 58,55% Srba i Crnogoraca a 41,45% pripadnika drugih naroda – Hrvata, Bošnjaka, Albanaca i Makedonaca. Kada se gleda broj onih kojima su izrečene osuđujuće presude, procenat Srba jeste nešto veći. Naime, od 69 osuđenih, njih 46 su Srbi, 12 Hrvati, pet Bošnjaci, dva Albanci, dva Makedonci i dva Crnogorci. Dakle, dve trećine osuđenih su Srbi, 17,34% Hrvati, 7,25% Bošnjaci, a po 2,9% Albanci, Makedonci i Crnogorci.

Treba imati u vidu i da među optuženima i osuđenima ima ljudi koji su sebe smatrali pripadnicima određene etničke grupe, ali su se u ratu nalazili na strani druge etničke grupe. Tako je, na primer, Dražen Erdemović, osuđen kao pripadnik snaga bosanskih Srba, etnički Hrvat, a general Rahim Ademi, koji je bio optužen kao pripadnik Hrvatske vojske, po nacionalnosti Albanac.

Da li ovi podaci ukazuju na to da je Tribunal „antisrpski”, tj. pristrasan protiv Srba a naklonjen ostalima? Kada se traži odgovor na ovo pitanje mora se voditi računa o činjenici da su Srbi bili najbrojniji narod u bivšoj Jugoslaviji (prema popisu stanovništva iz 1991. bilo ih je nešto više od 36%, u odnosu na skoro 20% Hrvata, oko 10% Bošnjaka, nešto više od 9% Albanaca, oko 7,5% Slovenaca, skoro 6% Makedonaca i nešto više od 2% Crnogoraca). Najbitnije, etnički Srbi su učestvovali u praktično svim konfliktima u toku kojih su se događale povrede humanitarnog prava – u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i na Kosovu, dok su etnički Hrvati bili učesnici u konfliktima u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini, Bošnjaci samo na teritoriji Bosne i Hercegovine, Albanci na Kosovu i u Makedoniji, gde je sukob bio najmanje intenzivan, a Makedonci samo u Makedoniji. Takođe, srpska strana je u konfliktima u Hrvatskoj (bar na početku) i naročito u Bosni i Hercegovini i na Kosovu imala značajnu vojnu nadmoć i najorganizovanije vojne formacije (JNA, „Vojska Republike Srpske Krajine”, „Vojska Republike Srpske”, Vojska Jugoslavije, MUP Srbije). Na kraju, činjenica je da je srpska strana, kada se uzmu u obzir svi sukobi u bivšoj Jugoslaviji, počinila i najveći broj zločina, posebno onih najtežih (mučenja u logorima, ubistava, uključujući i ono najmasovnije – genocid u Sre-

brenici). Stoga postoji veliki broj objektivnih razloga za to što je pred Tribunalom među optuženima i osuđenima najviše Srba, a ti razlozi se teško mogu pripisati pristrasnosti Tribunala.

Uz zamerke koje se odnose na broj optuženih i osuđenih Srba, neki kritičari Tribunala iz Srbije često ističu nespornu činjenicu da je među optuženim Srbima bilo mnogo više ljudi na visokim položajima nego među optuženicima drugih nacionalnosti. Na primer, Slobodan Milošević bio je prvi šef države koji je bio izveden pred jedan međunarodni krivični sud, a među optuženicima iz Srbije našao se i Milan Milutinović, tadašnji predsednik Srbije (kasnije oslobođen), kao i neki bivši i aktivni državni funkcioneri i visoki oficiri vojske i policije.

Kada je reč o Hrvatskoj, iako je oslobađajuća žalbena presuda Gotovini i Markaču u Srbiji opravdano stvorila utisak da niko sa hrvatske strane nije bio pozvan na odgovornost, treba reći da je bilo optuženih visokih funkcionera ove države, s tim što je njihov broj bio znatno manji u poređenju s brojem optuženih državnih funkcionera iz Srbije. Jedan od glavnih aktera sukoba u bivšoj Jugoslaviji, hrvatski predsednik Franjo Tuđman, izbegao je, preminuvši, optužnicu koja mu se, prema pouzdanim svedočenjima, pripremala.¹² Na isti način odgovornost je izbegao i bivši hrvatski ministar odbrane Gojko Šušak, koji je umro pre Tuđmana.¹³ Bivši načelnik Glavnog stožera Hrvatske vojske, general Janko Bobetko, protiv koga je Tribunal septembra 2002. podigao optužnicu, nije odmah uhapšen jer je tadašnja Vlada Hrvatske, predvođena Ivicom Račanom, podnošeći neku vrstu žalbe pokušala da pred Tribunalom ospori odluku o potvrđivanju optužnice protiv Bobetka i nalog za njegovo hapšenje i na-

12 Bivša tužiteljka Tribunala Karla Del Ponte je u intervjuu koji je 27. aprila 2001. dala američkom CNN izjavila da je protiv Tuđmana vođena istraga i da bi, da nije umro pre nego što je istraga završena, protiv njega bila podignuta optužnica zbog zločina protiv čovečnosti i ratnih zločina izvršenih u Bosni i Hercegovini, kao i zločina u Hrvatskoj pre 1995. i tokom operacije „Oluja“. Transkript celog intervjua dostupan je na internet stranici CNN: http://edition.cnn.com/TRANSCRIPTS/0104/27/i_ins.00.html.

13 U optužnici, kao i u prvostepenoj presudi protiv Jadranka Prlića i drugih ratnih lidera nekadašnje „Herceg-Bosne“ (žalbeni postupak je u toku), navodi se, između ostalog, da su optuženi učestvovali u zajedničkom zločinačkom poduhvatu zajedno sa tadašnjim hrvatskim predsednikom Franjom Tuđmanom, tadašnjim ministrom odbrane Republike Hrvatske Gojkom Šuškom i načelnikom Glavnog stožera Hrvatske vojske Jankom Bobetkom. Tuđman i Šušak su se spominjali kao učesnici zajedničkog zločinačkog poduhvata i u optužnici koja je podignuta protiv hrvatskih generala koji su sproveli operaciju „Oluja“, Ante Gotovine, Ivana Čermaka i Mladena Markača.

redbu za predaju Tribunalu. Kasnije, kada je Tribunal odbio ovu žalbu, kao opravdanje za to što Bobetko nije bio uhapšen i prebačen u Hag navodilo se njegovo loše zdravstveno stanje. Međutim, Tribunal je bio uporan u svojim nastojanjima da Bobetku sudi i nastavio je da od Hrvatske zahteva njegovo prebacivanje u Hag. Međutim, do toga ipak nije došlo jer je Bobetko već u aprilu 2003. preminuo.¹⁴ Najveća zategnutost odnosa između Hrvatske s jedne, i Tribunalu i međunarodne zajednice s druge strane, nastala je povodom optužnice podignute protiv generala hrvatske vojske Ante Gotovine, koji je nestao i navodno nije mogao biti pronađen. Hrvatskoj je zbog toga zapretila opasnost da bude blokirana u svojim nastojanjima da stupi u Evropsku uniju; ta blokada je prestala tek kada su hrvatski organi dostavili podatke na osnovu kojih je Gotovina mogao biti uhapšen na teritoriji Španije (Kanarska ostrva) i sproveden u pritvorsku jedinicu u Sheveningenu. Ne treba izgubiti iz vida da se u Hagu sudi i skoro celokupnom vojno-političkom vrhu Herceg-Bosne, ratne para-države bosanskih Hrvata, koji je u prvostepenom postupku osuđen na visoke zatvorske kazne.¹⁵

Bilo je i optuženih lica bošnjačke nacionalnosti koja su visokog ranga (dvojica vodećih ljudi Armije BiH, načelnik Glavnog štaba Armije

14 To što Hrvatska nije Bobetku uhapsila i prebacila u Hag posle podizanja optužnice protiv njega bilo je jedan od razloga da Velika Britanija zaustavi postupak ratifikacije Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između Hrvatske i Evropske unije i na neko vreme zaustavi postupak pridruživanja Hrvatske Evropskoj uniji.

15 Za zločine koje je tokom rata u Bosni i Hercegovini izvršila hrvatska strana optuženi su i prvostepenom presudom osuđeni Jadranko Prlić, kao predsednik Hrvatskog vijeća obrane (HVO) i predsednik Vlade „Hrvatske Republike Herceg-Bosne“, Bruno Stojić, koji je kao načelnik „Odjela obrane“ imao kontrolu nad većinom jedinica oružanih snaga i vojne policije Herceg-Bosne, Slobodan Praljak, koji je u vreme rata u BiH bio funkcioner u Ministarstvu obrane Republike Hrvatske i koji je bio zapovednik Glavnog stožera HVO, Milivoj Petković, prvo načelnik Glavnog stožera HVO, a kasnije, od jula 1993, zamenik vrhovnog zapovednika snaga HVO, Valentin Čorić, prvo načelnik Uprave vojne policije HVO, a kasnije, od novembra 1993, ministar unutrašnjih poslova Herceg-Bosne, i Berislav Pušić, koji je imao zaduženja u Upravi vojne policije, bio predsednik „Službe za razmjenu zarobljenika i drugih osoba“ i nalazio se na čelu komisije kojoj je poverena uprava nad svim zatvorima i drugim objektima pod kontrolom Herceg-Bosne, odnosno HVO, u kojim su držani ratni zarobljenici i zatočnici. Prethodno je zbog zločina koje su izvršile vlasti Herceg-Bosne na 25 godina zatvora pravosnažno osuđen Dario Kordić, koji je od 1991. do 1995. do 1995. bio predsednik Hrvatske demokratske zajednice Bosne i Hercegovine (HDZ-BiH), a od 1992. i potpredsednik i član Predsjedništva Herceg-Bosne.

BiH Sefer Halilović, koji je kasnije, kada se 2001. predao Tribunalu, bio i ministar u Vladi BiH, i komandant Glavnog štaba Armije BiH Rasim Delić), ali su uglavnom oslobođena ili osuđena na blaže kazne. Najpoznatije suđenje bošnjačkim optuženicima bilo je ono protiv rukovodilaca koncentracionog logora „Čelebići” blizu Konjica, mada nije obuhvatalo osobe visokog ranga. Ono se pamti po tome što je Tribunal tada prvi put zaključio da silovanje predstavlja ratni zločin, i kao prvo suđenje pred Tribunalom u kome je primenjena komandna odgovornost.

Najviša kazna predviđena Statutom, doživotni zatvor, pravosnažno je izrečena samo dvojici Srba – Stanislavu Galiću, zbog zločina počinjenih tokom opsade Sarajeva, i Milanu Lukiću, zbog zločina na području Višegrada. Prethodno je prvostepeno izrečena i Miomiru Stakiću, ali mu je po žalbi preinačena na 40 godina zatvora. Još trojica optuženih srpske nacionalnosti osuđena su na kaznu doživotnog zatvora u prvom stepenu, zbog učešća u izvršenju genocida u Srebrenici (Vujadin Popović, Ljubiša Beara i Zdravko Tolimir), i njihove žalbe trenutno razmatra Žalbena veće Tribunala. Sem njih, nijedan optuženi nije dobio ovakvu kaznu.

Negodovanja u Srbiji, ali i u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj, izazivale su presude koje su se smatrale isuviše blagim i, još više, oslobađajuće presude. Naravno, u Srbiji su najviše negodovanja izazvale oslobađajuće presude hrvatskim generalima koji su vodili operaciju „Oluja” 1995. godine, Anti Gotovini i Mladenu Markaču (prethodno i Ivanu Čermaku), te bivšem predsedniku kosovske vlade Ramušu Haradinaju, koji je optužen za zločine u svojstvu jednog od komandanata „Oslobodilačke vojske Kosova”. Veliko nezadovoljstvo u Srbiji i među Srbima izazvale su blaga kazna u prvom i oslobađajuća presuda u drugom stepenu Naseru Oriću, vojnom komandantu bošnjačkih snaga u Srebrenici, kome se stavljaju na teret ubilačke ekspedicije po srpskim naseljima u Podrinju.

U Hrvatskoj su veliko nezadovoljstvo izazvale oslobađajuće presude oficirima JNA koji su bili optuženi za zločine u Vukovaru, Veselinu Šljivančaninu (koji je, doduše, oslobođen krivice za deo zločina koji mu je stavljen na teret) i Miroslavu Radiću, kao i generalu Momčilu Perišiću (koji je bio optužen za napad na centar Zagreba), a zatim i oslobađajuća prvostepena presuda nekadašnjim vodećim ljudima Službe državne bezbednosti Republike Srbije, Jovici Stanišiću i Franku Simatoviću, optuženim za brojne zločine izvršene na teritoriji Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

Bošnjačka javnost bila je, bar koliko i hrvatska, nezadovoljna oslobađajućim prvostepenim presudama izrečenim u postupku protiv Jovice Stanišića i Franka Simatovića, kao i oslobađajućom presudom izrečenom Momčilu Perišiću, nekadašnjem načelniku Generalštaba Vojske SRJ, kome su se na teret stavljali brojni zločini izvršeni na teritoriji Bosne i Hercegovine, a koga je prvostepeno pretresno veće bilo proglasilo krivim i osudilo na 27 godina zatvora. Pored toga, među Bošnjacima postoji široko uverenje da su kazne izrečene optuženim Srbima i Hrvatima za krivična dela počinjena u Bosni i Hercegovini preniske. Ovo uverenje pojačano je odlukama o prevremenom puštanju na slobodu dvoje ratnih vođa bosanskih Srba, Biljane Plavšić, koja je već nekoliko godina na slobodi, i Momčila Krajišnika, kome je, kao i ostalim osuđenincima, pošto je izdržao dve trećine kazne zatvora od 20 godina, odobreno da od 1. septembra 2013. bude na slobodi.

Kritike koje se odnose na politiku izbora optuženika i kažnjavanja razlikuju se od kritika zasnovanih na tvrdnji da je Tribunal stvoren protivpravno. Naime, ne napada se Tribunal kao takav, niti se njegovo postojanje dovodi u pitanje, ali se smatra da on loše radi. Pojednostavljeno, Tužilaštvo i sudije bi najbolje postupali kad bi pozivali na odgovornost samo pripadnike drugih naroda, a poštedeli pripadnike onoga iz čijih redova kritika dolazi. Ovo se najčešće pravda argumentom da su neki politički i vojni vođi samo „branili svoj narod”, dok su predvodnici drugih etničkih skupina bili agresori. Najpoznatiji argument te vrste potekao je od bivšeg predsednika Vrhovnog suda Hrvatske Milana Vukovića, koji je izjavio da Hrvati ne mogu biti gonjeni za međunarodne zločine jer su bili žrtve agresije i imali pravo da se brane svim sredstvima. Nije potrebno naglašavati da je ovaj argument duboko protivan samoj suštini humanitarnog prava, koje počiva na činjenici da se oružani sukobi, međunarodni i unutrašnji, neminovno događaju, ali da je svrha međunarodnog humanitarnog prava da ih učini u najvećoj mogućoj meri civilizovanim i humanim sprečavajući nečoveštvo i izlišne patnje. U tom pogledu pravo ne pravi bilo kakvu razliku između zaraćenih strana po tome koja je napadačka, a koja se brani.

„Tribunal je necelishodan i neefikasan”

„Sudjenja ne sprečavaju nove sukobe i produžavaju neprijateljska osećanja”. Kritike ove vrste pretpostavljaju rešavanje jednog osnovnog,

prethodnog pitanja: šta je zapravo pravi cilj mera koje se preduzimaju posle okončanja oružanih sukoba koji su izazvali teške posledice po veliki broj ljudi? Doprinose li sudski postupci smirenju tenzija u regionu i pomirenju između nekada zavađenih naroda, ili teže da ih produže i zaoštire? Utisak da sudski postupci podgrevaju tenzije i ne doprinose pomirenju neki stiču na osnovu toga što se presude Tribunala u bivšim jugoslovenskim republikama prihvataju selektivno i osvetnički, tj. odobravaju kad je osuđenik druge nacionalnosti, a odbacuju ako pripada sopstvenoj. Ovo, tvrdi se, znači da Tribunal nije uspeo da izmeni postojeće animozitete i otkloni opasnost od novih sukoba.

Na ove primedbe teško je odgovoriti, sem napomenuti da suđenja treba da prate i druge mere tzv. tranzicione pravde, kao što su komisije za istinu i pomirenje, pojačani kontakti između mladih ljudi, revizija istorijskih udžbenika, medijske kampanje, izvinjenja s najviših mesta itd. Tek tada se može očekivati da do pomirenja dođe. Kako god, važno je da i dalje postoji većinsko uverenje da je potrebno izbeći nekažnjivost i da je suđenje individualnim prestupnicima važna novina, uvedena tek polovinom XX veka, koja zadovoljava interese prava, morala i koju nalaže poštovanje prema žrtvama. Drugim rečima, čak i da Tribunal *nije* doprineo pomirenju naroda na teritoriji bivše Jugoslavije, on *jeste* kaznio bar neke zlikovce koji inače uopšte ne bi bili kažnjeni, i to je dovoljno da opravda svoje postojanje.

„Suđenja pred Tribunalom predugo traju”. Neki procesi pred Tribunalom traju godinama i za njih se gubi interes pa na taj način ne deluju ni preventivno ni vaspitno. U tom pogledu se pravi poređenje sa suđenjem u Nirnbergu, koje je trajalo svega godinu dana (1945–1946) i bilo usredsređeno na grupu najviših političkih i vojnih vođa nacističke Nemačke. Nirnberški proces je otuda privukao veliku pažnju, a nirnberška presuda stekla veliki autoritet. Ovaj prigovor je umesan, ali se mora podsetiti da ni u jednom delu bivše Jugoslavije nije postojala okupaciona vlast koja bi, poput okupacionih vlasti 1945. u Nemačkoj i Japanu, mogla da vrši istrage i lišava slobode osumnjičena lica, prikuplja materijalne dokaze, pruža logističku podršku organima gonjenja i omogućući im da se usredsrede na najbitnije slučajeve. MKTJ nema nikakve izvršne organe i oslanja se u svakom pogledu na saradnju država. Ispočetka je bio bez posla – sve dok se skoro slučajno nisu pojavili prvi optuženici, uglavnom nižeg ranga. Na suđenja takvim licima, kojim se nisu mogli osvetliti događaji vezani za viši lanac komandovanja, utrošeno je mnogo vremena. Kasnije, već

u doba kada je Tribunal trebalo da završi rad, došlo se do optuženika višeg ranga. Glavna zamerka koja bi se mogla prihvatiti jeste stoga u tome što se u ovakvim, kompleksnijim suđenjima nije izvršila selekcija bitnijih stvari i što se dozvolilo da se ona otegnu i da njihov ishod bude određen smrću optuženih i drugim nepredviđenim događajima.

Pošto Tužilaštvo u velikoj meri koristi podatke koje nije samo pribavilo, jer nema u svim državama ovlašćenja da prikuplja dokaze, ono je u velikoj meri zavisilo od saradnje s obaveštajnim službama pojedinih država. Ove pak nisu uvek bile za to raspoložene, često iz političkih i taktičkih razloga. Drugim rečima, dokazni materijal protiv nekih ljudi na visokim položajima dostavljao se tek kada su nadležne države smatrale da se s njima na drugi način ne može saradivati niti uticati na njih. Možda je najbolji primer za to podizanje optužnice protiv Slobodana Miloševića, koje je usledilo tek pošto je on izgubio podršku velikih zapadnih sila koju je ranije imao i koja je bila najjača posle potpisivanja Dejtonskog sporazuma o miru u Bosni i Hercegovini. Otuda je optužnica protiv Miloševića prvo podignuta za najkasnije događaje, tj. one na Kosovu i Metohiji, pa je i suđenje teklo redom koji je bio suprotan hronološkom, od događaja na Kosovu, preko onih u Bosni i Hercegovini, pa do onih u Hrvatskoj.

Takođe, postupci pred Tribunalom često traju vrlo dugo zbog svoje pravne i činjenične kompleksnosti, obuhvatanja velikog broja pojedinačnih zločina u jednom postupku, neophodnosti prevođenja dokumenata i na pretresu itd. Poštovanje prava okrivljenih – mnogo skrupuloznije nego što je to bio slučaj u Nirnbergu – ponekad dovodi do velikih odugovlačenja, npr. zbog toga što se odbrani mora dati dovoljno vremena da se pripremi. Konačno, i sami okrivljeni mogu svojim ponašanjem i opstrukcijom suđenja dovesti do velikih odlaganja, kao što je to bio slučaj sa Slobodanom Miloševićem i sa Vojislavom Šešeljem.

„*Tribunal je preskup*”. Široko je rasprostranjeno mišljenje da je MKTJ preterano skupa institucija. Budžet Tribunala, koji je u prvoj godini bio 276.000 dolara, porastao je na 342.332.300 dolara za budžetske godine 2008–2009, dok se poslednjih godina smanjuje, što se objašnjava time da polako privodi svoj posao kraju (za 2010. i 2011. budžet je iznosio ukupno 301.895.900 dolara, dok je za 2012. i 2013. godinu odvojeno ukupno 281.036.100 dolara).

Izdaci Tribunala pokrivaju se uglavnom iz budžeta UN, što znači da ih snose sve države članice UN. Jedan, manji deo sredstava kojim je

Tribunal do sada raspolagao potiče iz donacija (do polovine 2012. godine Tribunal je na ime donacija primio skoro 51.000.000 dolara).

Broj zaposlenih u Tribunalu rastao je i smanjivao se približno srazmerno povećanjima i smanjenjima budžeta. U početku je zaposlenih bilo oko 200, u jednom trenutku i preko 1.000, a trenutno (polovinom 2013) u Tribunalu radi oko 900 ljudi. Naravno, iz budžeta Tribunal se ne finansiraju samo plate zaposlenih, već i troškovi odbrane optuženih, troškovi prevođenja, zaštite svedoka, pritvorske jedinice, te čuvanja dokumenata i materijalne građe.

Ovi izdaci izgledaju visoki ali, kao i kod svih budžetskih troškova, državnih i međunarodnih, podložni su različitim ocenama. U poređenju s pokrivanjem birokratskih izdataka drugih vrsta i zakasnelim reakcijama na neke prirodne katastrofe oni nisu preterani i raspoređeni su na države članice UN u skladu s pravilima ove organizacije, koja vode računa o njihovoj ekonomskoj snazi. Naravno, na koncu je na državama koje zajednički finansiraju Tribunal da odluče o njegovoj suštinskoj isplativosti.

Deo II

TRIBUNAL I
MEĐUNARODNO
KRIVIČNO PRAVO

1. Odnos Tribunala prema međunarodnom krivičnom pravu

U ovom delu kratko se opisuju i objašnjavaju oblici individualne krivične odgovornosti koje Tribunal primenjuje i elementi krivičnih dela u njegovoj nadležnosti: ratnih zločina, zločina protiv čovečnosti i genocida. Namera je da se uz što manje pravničkog žargona čitaocu pomogne da se snađe u javnim raspravama gde učesnici neretko pogrešno prikazuju relevantna pravila međunarodnog prava i tako dovode do zabluda.

Čitalac treba, pre svega, da ima na umu da *postojanje povrede međunarodnog humanitarnog prava*, odnosno postojanje krivičnih dela koja su ovde predmet interesovanja, ne zavisi od legalnosti prvobitne upotrebe sile. Zločine protiv međunarodnog prava mogu počiniti i vojnici države koja se brani od spoljne agresije, dok s druge strane vojne snage nespornog agresora mogu u potpunosti poštovati pravila ratovanja. Drugim rečima, pitanje odgovornosti pojedinaca za ratne zločine odvojeno je od krivice za rat kao takav. Tako je npr. za krivičnu odgovornost hrvatskih vojnih i političkih vođa i hrvatskih vojnika za zločine izvršene protiv srpskog stanovništva u akciji „Oluja” potpuno nebitno da li se Hrvatska branila od agresije iz Srbije i da li je imala pravo da silom uguši oružanu pobunu na svojoj teritoriji. Isto tako, kada se utvrđuje odgovornost vodećih političkih, vojnih i policijskih funkcionera iz Srbije za zločine izvršene nad Albancima tokom sukoba na Kosovu, potpuno je nebitno da li je njihovim akcijama prethodila neka nezakonita aktivnost „Oslobodilačke vojske Kosova” ili NATO.

Razdvajanje pravila o vođenju rata, tj. međunarodnog humanitarnog prava, od pitanja opravdanosti rata kao takvog ključno je za poštovanje tih pravila, s obzirom da svaka strana u sukobu veruje da je baš ona u pravu. Lako se može primetiti kako nacionalistički političari svih vrsta na teritoriji bivše Jugoslavije negiraju postojanje zločina upravo tako što insistiraju na iskonskoj i neupitnoj pravednosti sopstvene strane.

2. Oblici krivične odgovornost za vršenje međunarodnih zločina

Kakva sve odgovornost postoji u međunarodnom pravu?

Međunarodno pravo uređuje pre svega odnose između država. Zbog toga je ono prevashodno zainteresovano da reguliše i sankcioniše protivpravne akte koji se mogu pripisati državi. Odgovornost države za protivpravne akte, međutim, nikada nije krivična, iako su u prošlosti postojali pokušaji da se propišu tzv. državni zločini za koje bi postojala posebna vrsta sankcije. Država je, naime, institucija i sama po sebi nema volju – njenu „volju” formiraju ljudi koji odlučuju u njeno ime. Čak i u najdemokratskijim državama nisu na vlasti svi stanovnici jedne države, a u nedemokratskim je velika većina daleko od vlasti i odlučivanja. Pošto država nema volju ni psihi, ona ne može biti kriva kao što to može biti ljudsko biće. Ne postoji krivična sankcija koja se može izreći protiv države. Pravna posledica državne odgovornosti za protivpravne akte, pa tako i za one koji bi se mogli okarakterisati kao međunarodni zločini, uvek je reparacija, tj. otklanjanje materijalnih posledica, bilo da se ogleda u *povraćaju u pređašnje stanje, naknadi štete ili nekoj drugoj vrsti zadovoljenja koje treba pružiti oštećenoj strani*.

Ovakva situacija je potpuno opravdana ako se uzme u obzir neprihvatljivost kolektivne odgovornosti u modernom pravu. Zbog toga se postepeno razvio drugi vid odgovornosti koji je usmeren protiv pojedinca koji je, radeći za državu ili u ime države, ili pak nezavisno od bilo koje države, izvršio ili na drugi način učestvovao u izvršenju dela koje predstavlja povredu pojedinih normi međunarodnog prava. Taj drugi vid odgovornosti je individualna krivična odgovornost.

Šta je individualna krivična odgovornost?

Samo pojedinac može biti krivično odgovoran u modernom međunarodnom krivičnom pravu. U nekim ranijim fazama razvoja međunarodnog krivičnog prava, kao što je to bio slučaj na suđenjima u Nirnbergu nakon Drugog svetskog rata, smatralo se i da pojedine grupe i organizacije mogu biti krivično odgovorne. Tako je, recimo, Međunarodni vojni tribunal u Nirnbergu proglasio Gestapo, SS i Odbor vođa Nacional-socijalističke partije kriminalnim organizacijama. Ovakav koncept je danas napušten. No, i tada svi pripadnici tih grupa nisu bili automatski proglašavani krivima već je teret dokazivanja prebačen s tužioca na optužene. Članovi takvih skupina mogli su biti izvedeni pred sud samo zbog svog članstva u zločinačkoj organizaciji, ali je svaki od njih mogao da dokaže da nije individualno učestvovao u izvršenju zločina i da izbegne kaznu. Inače je, kao što je poznato, teret dokazivanja na tužiocu pa optuženi može da se brani na razne pasivne načine, kao što je na primer ćutanje, i da uspe ako tužilac ne može da skupi dovoljno ubedljive dokaze.

Individualna krivična odgovornost podrazumeva da pojedinac može odgovarati samo za svoje postupke, a ne i za postupke drugih ili postupke neke organizacije čiji je on bio član, kao što je to, uslovno rečeno, bilo moguće nakon Drugog svetskog rata. Moderno međunarodno krivično pravo poznaje samo subjektivnu odgovornost, zasnovanu na krivici, ne i objektivnu odgovornost bez krivice, jednako kao što poznaje samo individualnu, ne i kolektivnu krivičnu odgovornost. Tribunalu za bivšu Jugoslaviju, odnosno savremenom međunarodnom krivičnom pravu uopšte, često se zamera da neki njegovi instituti, poput komandne odgovornosti ili odgovornosti za učestvovanje u zajedničkom zločinačkom poduhvatu, podsećaju ili čak predstavljaju neki oblik objektivne odgovornosti. Kao što će se kasnije videti, ove zamerke nisu utemeljene.

Sudi li Tribunal pojedincima, narodima ili državama?

Gotovo svaki pokušaj diskreditovanja Tribunala za bivšu Jugoslaviju i svaka kritika samog njegovog postojanja obeleženi su argumentom da je Tribunal ustanovljen kako bi sudio Srbima ili Srbiji (ili Hrvatima i Hrvatskoj, itd.) kao narodu ili državi, a ne pojedincima. Za ovo nema ni-

kakvog uporišta u pravnim dokumentima koji su osnova za rad Tribunala. Tribunal se bavi isključivo individualnom krivičnom odgovornošću i nema nadležnost da raspravlja o odgovornosti država, a još manje naroda. Odgovornošću država se bave drugi sudovi, poput Međunarodnog suda pravde, koji je imao priliku da se pozabavi genocidom u Bosni. Istina je, pak, da dokazi izvedeni pred Tribunalom, kao i činjenice koje je utvrdio Tribunal, mogu imati veliku ulogu u ovim međudržavnim sporovima, s obzirom na sredstva kojima raspolaže Tribunal u istražnom postupku, s jedne, i veoma ograničene kapacitete Međunarodnog suda pravde da sprovede istražne radnje, s druge strane.

Kada postoji krivično delo u međunarodnom krivičnom pravu?

Da bi pojedinac mogao biti osuđen za izvršenje međunarodnog zločina, njegovi postupci moraju da sadrže elemente krivičnog dela. To znači da se ti postupci moraju ispoljiti kroz neku od zabranjenih radnji (objektivni element krivičnog dela – *actus reus*), da učinilac mora imati određeni mentalni (psihički) odnos prema toj radnji (subjektivni element krivičnog dela, vinost – *mens rea*) i da, u najvećem broju slučajeva, iz postupka učinoca mora nastupiti određena štetna posledica.

Svako krivično delo se ispoljava zabranjenom radnjom, protivzakonitim sprečavanjem ili nepreduzimanjem određene radnje. Prema tome, međunarodni zločin se može izvršiti kako činjenjem tako i nečinjenjem. Najčešće će se raditi o aktivnoj radnji. Tako će, na primer, izvršilac ratnog zločina namernog (hotimičnog) ubistva povući obarač pištolja uperenog ka žrtvi ili baciti aktiviranu granatu u prostoriju u kojoj se nalaze civili, ratni zarobljenici ili ranjenici. Međutim, kako će se uskoro videti, za međunarodna krivična dela (isto kao i za obična krivična dela) mogu odgovarati ne samo neposredni izvršioци kažnjive radnje, već i neka druga lica. Tako će radnja kojom se ispoljava određeno krivično delo, naročito u ratnim uslovima u kojima deluju organizovane državne institucije, često imati nešto posredniju vezu s nastalom štetnom posledicom. Na primer, radnja kojom se izvršava krivično delo namernog ubistva može biti i izgovaranje ili izdavanje naređenja ili izrada i saopštavanje plana kako da se izvrši akcija namernog ubistva naredbodavcima, koji će zatim radi sprovođenja takvog plana izdati

naređenje podređenom da povuče obarač i ubije čoveka. Sve ovo su radnje koje predstavljaju spoljnu manifestaciju krivičnog dela.

Izvršenje krivičnog dela nečinjenjem ima relativno ograničenu primenu u međunarodnom krivičnom pravu i pre svega je vezano za institut komandne odgovornosti. Opšti je princip da niko nije obavezan da stavlja sopstveni život u opasnost kako bi sprečio izvršenje nekog krivičnog dela ili nastupanje neke teške posledice po život i zdravlje ljudi ili po imovinu. U uslovima oružanog sukoba, gde je opasnost trajna i srazmerno visokog intenziteta, očekivanje da se deluje na ovakav način je još manje izraženo nego u normalnim uslovima. Ipak, ovo treba uzeti s rezervom. Dok teret preduzimanja mera radi sprečavanja zločina ne postoji kada je u pitanju obično građanstvo ili običan vojnik, situacija je suprotna kada je reč o osobama koje su u nadređenom položaju, poput komandanata ili visokih civilnih funkcionera. Oni imaju obavezu da preduzmu sve razumne mere kako bi sprečili vršenje zločina, pa zbog toga njihovo pasivno držanje može dovesti do njihove krivične odgovornosti (vidi više u odeljku o komandnoj odgovornosti).

Da bi postojalo međunarodno krivično delo, nije dovoljno samo identifikovati zabranjenu radnju, već se mora utvrditi i krivica, odnosno vinost njenog učinioca. Ako osoba koja je preduzela određenu radnju nije bila svesna svojih postupaka ili ni na koji način nije mogla predvideti da će preduzimanjem takve radnje nastupiti zabranjena posledica, ona ne može biti odgovorna za svoje postupke. Opšte krivično pravo poznaje različite stepene vinosti, počevši od direktnog i eventualnog umišljaja do svesnog i nesvesnog nehata. Međunarodno krivično pravo sasvim retko predviđa krivičnu odgovornost za nehat.

Za neka krivična dela, kao što su genocid ili zločin protiv čovečnosti putem progona, zahteva se i dodatni oblik vinosti, tzv. posebni umišljaj ili namera. Tu nije dovoljno dokazati da je osoba imala nameru da preduzme određenu radnju i želela nastupanje određene posledice u direktnoj vezi s tom radnjom, već je neophodno dokazati i da je optuženi preduzeo takvu radnju sa specifičnom namerom – kod genocida ta namera je uništenje jedne grupe, dok je kod progona to diskriminacija pripadnika određene grupe. Posebni umišljaj se, zbog toga, često meša s motivom, ali ova dva pojma nisu sinonimi. Šta motiviše nekoga da želi da ubije sve pripadnike neke grupe ne predstavlja element krivičnog dela i može biti bilo šta – trauma iz detinjstva, dobijanje neke materijalne koristi ili prikupljanje materijala za pijano hvalisanje u kafani. Utvrđivanje motiva pomaže u dokazivanju umi-

šljaja, ali nije i nužno da bi se umišljaj dokazao, naročito ne kod međunarodnih zločina.

Kao što se već može naslutiti, postoje različiti stepeni vinosti. Najizraženija veza između izvršioca, radnje i posledice postoji u *direktnom umišljaju*. U ovim slučajevima, osoba ne samo da je htela da izvrši određenu zabranjenu radnju, već je bila svesna i želela je da tom radnjom prouzrokuje određenu zabranjenu posledicu. Takav umišljaj, na primer, postoji kada vojnik ispred sebe vidi nenaoružano dete kako se krije iza nenaoružane majke, pa ipak prisloni cev puške detetu na čelo i povuče obarač. Gotovo da je nemoguće zamisliti da ovaj vojnik nije želeo da ubije dete ovakvim postupkom, mada se, naravno, tu može postaviti pitanje sposobnosti normalnog rasuđivanja (vidi odeljak o osnovama za isključenje krivične odgovornosti).

Eventualni umišljaj postoji kada je osoba preduzela određenu radnju iako nužno nije imala nameru da proizvede određenu štetnu posledicu, ali je bila svesna da njeno ponašanje može proizvesti takvu posledicu i bila voljna da preuzme rizik nastupanja takve posledice. Eventualni umišljaj je, na primer, svojstven ratnom zločinu namernog napada na ciljeve sa znanjem da takav napad može proizvesti nesrazmerne civilne žrtve (kao kada bi se, recimo, otvorila artiljerijska vatra na vojne objekte u gusto naseljenom gradu bez preciznijeg navođenja).

Da li Tribunal sudi samo neposrednim izvršiocima međunarodnih zločina?

Tribunal je, zapravo, kao i svi drugi međunarodni krivični pravosudni organi, najmanje zainteresovan za *neposredne izvršioce* međunarodnih zločina. Priroda međunarodnih zločina je takva da zahteva postojanje ogromne mašinerije koja pokreće teror iza kulisa. Puki izvršioци zločina su često, sa stanovišta društvene opasnosti, najbeznačajniji točkici u toj mašineriji. Ovo ne znači da same izvršioce ne treba kažnjavati samo zato što, u najvećem broju slučajeva, oni „samo izvršavaju naređenje”. Da nije bilo njih, kao fizičkih izvršilaca, plan ili naređenje da se učini zločin ne bi se mogao ostvariti. Zbog toga je potpuno opravdano kažnjavati i one koji svojim fizičkim činjenjem voljno prouzrokuju štetnu posledicu. Međunarodne zločine vrlo retko fizički izvršava jedna osoba i najčešće je u njihovo izvršenje upleteno nekoliko lica, često čitavi vodovi, brigade i

divizije. Svi oni koji fizički izvršavaju istu radnju (na primer, ubijaju civile u nekom selu) smatraju se sa *izvršiocima*.

Ograničena sredstva kojima raspolažu međunarodni sudovi i ogroman broj direktnih izvršilaca međunarodnih zločina u uslovima produženog ratnog sukoba primoravaju ove sudove da se pozabave prvenstveno vrhovima političkih i vojnih vlasti, „krupnim ribama” koje su zamislile, planirale i naredile zločine, ostavljajući one „manje značajne” organima gonjenja odgovarajućih država jednom kada one postanu sposobne da vode krivične postupke protiv takvih lica. Zbog toga su u međunarodnom krivičnom pravu veoma važni oblici individualne krivične odgovornosti koji u uslovima običnog kriminaliteta imaju mnogo manji značaj, dok neki, kao npr. komandna odgovornost, čak ni ne postoje.

Pored izvršilaca i saizvršilaca, kao i u krivičnom pravu uopšte, za međunarodne zločine mogu odgovarati pomagači i podstrekači. Tribunal je u slučaju Tadić utvrdio da su *pomagači* svi oni koji svojim radnjama i postupcima olakšavaju, pomažu, ohrabruju ili pružaju moralnu podršku izvršenju određenog zločina i čije su radnje imale značajan efekat na izvršenje zločina. Tribunal je, na primer, osudio Mitra Vasiljevića, pripadnika „Belih orlova”, zbog toga što je pomogao u proganjanju i ubistvu pet civila tako što je svojim prisustvom i s puškom u ruci, sprečio žrtve da pobegnu od svojih ubica. Davanje oružja ubicama ili obezbeđivanje novca za izvršenje operacija takođe može biti pomaganje.

Podstrekači su oni koji, uglavnom psihičkim pritiskom, utiču na izvršioca krivičnog dela da nedozvoljenu radnju izvrši. Tribunal je u slučaju Blaškić utvrdio da ovaj pritisak ne mora biti i presudan faktor za izvršenje krivičnog dela, ali mora imati određeni, bitan uticaj na izvršioca. Podstrekač bi se, najjednostavnije, mogao opisati kao neko ko nagovara. Podstrekavanje je, baš kao i pomaganje, kažnjivo *samo ako je zločin zaista i izvršen*, osim u slučaju genocida, gde javno i neposredno pozivanje na vršenje genocida predstavlja zločin bez obzira na to da li se genocid dogodio. Primera radi, Vojislav Šešelj je, između ostalog, primarno optužen za podstrekavanje na izvršenje ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti.

Tribunal je, takođe, često sudio i onima koji su *planirali* zločine. U slučajevima vođa bosanskih Hrvata Blaškića, Kordića i Čerkeza, Tribunal je definisao da planiranje postoji onda kada jedno ili više lica smišlja kako da izvrši zločin, kako u fazi priprema, tako i tokom samog izvršenja. U slučaju Kordić i Čerkez, Tribunal je prvo smatrao da se onima koji su planirali zločine može suditi čak i kada zločin fizički nikad nije ni izvršen,

odnosno i onda kada plan nije sproveden u delo. Međutim, Žalbeno veće Tribunala je oborilo ovakvu presudu i potvrdilo da se za planiranje zločina može odgovarati samo onda kada je zločin zaista i izvršen. Isti princip važi i za *naredbodavce* zločina. Pri tom, za naređivanje vršenja zločina može odgovarati svako ko je imao stvarnu moć da naredi izvršenje zločina i ko ga je zaista i naredio, bez obzira na njegov formalni položaj, čin ili drugo svojstvo.

Iako je u međunarodnom krivičnom pravu kažnjiv i pokušaj svakog međunarodnog zločina, Tribunal je izbegavao da sudi po ovom osnovu. Tužilac je obično kvalifikovao radnje koje bi mogle biti okarakterisane kao pokušaj izvršenja nekog težeg krivičnog dela, recimo pokušaj ubistva, kao neki drugi *svršeni* zločin. Tako su, na primer, u slučaju Vasiljević, postupci optuženog bili kvalifikovani kao nasilje protiv života i ličnosti umesto kao pokušaj ubistva.

Na kraju, za međunarodne zločine se može odgovarati i ako je neka osoba učestvovala u *zajedničkom zločinačkom poduhvatu* ili na osnovu *komandne odgovornosti*. Zbog specifičnosti ovih oblika odgovornosti, kao i zbog njihove navodno sporne prirode, njima ćemo se kasnije posebno pozabaviti.

Većinu ovih oblika krivične odgovornosti poznavalo je i jugoslovensko pravo koje je važilo u vreme ratnih sukoba. Izuzetkom, ali ne u potpunosti, mogli bi se smatrati zajednički zločinački poduhvat i komandna odgovornost. Naime, jugoslovenski zakon je poznavao institut krivične odgovornosti organizatora zločinačkih udruženja prema kojem se moglo suditi licima koja su organizovala ili iskoristila neku organizaciju, bandu, zaveru, grupu ili drugo udruženje radi vršenja zločina (kako međunarodnih, tako i običnih). U takvom slučaju, osoba je bila odgovorna za sve zločine proistekle iz takvog zločinačkog udruženja bez obzira na njenu ličnu umešanost u vršenje pojedinih zločina. Iako je ova odredba pre svega bila usmerena ka šefovima kriminalnih organizacija, ona se mogla primeniti i na one koji su takve organizacije koristili. U neku ruku, ovaj oblik odgovornosti je još širi od koncepta zajedničkog zločinačkog poduhvata koji koristi Tribunal, zato što optuženi nije morao da učestvuje ni na koji način u vršenju krivičnih dela. Komandna odgovornost, s druge strane, nije postojala u tadašnjem krivičnom zakonu. Ipak, i osobe koje su bile u poziciji komandanta mogle su biti kažnjene zbog propusta zbog kakvih se danas odgovara na osnovu komandne odgovornosti, i to primenom odredbi o krivičnoj odgovornosti zbog nepostupanja.

Može li se izvršenje međunarodnih zločina pravdati naređenjem pretpostavljenog?

Prilikom vršenja međunarodnih zločina vojnik se često suočava sa sukobom dva važna principa – prvi je zabrana teškog kršenja međunarodnog prava vršenjem međunarodnih zločina, dok je drugi princip vojne discipline, koja je neophodna za efikasno funkcionisanje vojnih snaga. Većina optuženika pred Međunarodnim vojnim tribunalom u Nirnbргу kojima se sudilo za zločine učinjene tokom Drugog svetskog rata branila se izgovorom da su „samo izvršavali naređenja”. „*Befehl ist Befehl*” (naređenje je naređenje) ponavljali su Kajtel, Jodl i ostali toliko da je sama odbrana pozivanjem na naređenje pretpostavljenog dobila nadimak „nirnbгrska odbrana”.

Predvidevi da bi naređenje pretpostavljenog moglo biti glavni argument u odbrani optuženika, Londonska povelja o osnivanju Nirnbгrskog tribunala nedvosmisleno je odbacila mogućnost da se na ovaj način eliminiše krivična odgovornost izvršilaca zločina, ali je ostavila mogućnost da naredbe pretpostavljenog utiču na to da kazna za neposredne izvršioce bude ublažena. Pri tome, Povelja nije pravila nikakvu razliku između očigledno protivzakonitih naređenja i naređenja koja bi podređenom mogla delovati kao legitimna i zakonita. Ovo je prihvaćeno kao razumno rešenje zbog toga što se smatralo da su naređenja da se izvrše međunarodni zločini sama po sebi uvek očigledno protivzakonita. Ovakav pristup je prihvaćen i u Statutu Tribunala za bivšu Jugoslaviju.

Tribunal nikada nije prihvatio odbranu koja se zasnivala na tome da je optuženi nedozvoljenu radnju izvršio shodno naređenjima pretpostavljenog. U slučaju Erdemović, Tribunal je objasnio da sve dok izvršilac zločina ima moralni izbor koji mu ostavlja mogućnost da odbije naređenje, on takvo naređenje treba i da odbije. Štaviše, Tribunal je smatrao da to što je krivično delo učinjeno izvršenjem naređenja pretpostavljenog ne može uticati čak ni na ublažavanje kazne ukoliko je naređenje bilo očigledno protivzakonito. Jedino ako optuženi uspe da dokaže da bi, da je pokušao da odbije izvršenje naređenja, to ugrozilo njegov život, kazna može biti umanjena.

Prema tome, naređenje pretpostavljenog nikada samo po sebi ne može isključiti krivicu. Međutim, ako je naređenje podrazumevalo *primudu* od koje se nije moglo pobeći i koja je bila uperena protiv života ili tela potčinjenog izvršioца, njegova krivična odgovornost ne bi postojala. Pret-

nja zlom, ipak, mora biti srazmerna zlu koje se čini zločinom. Ne može se neko braniti da je bio prinuđen da ubije ratnog zarobljenika pretnjom da će biti disciplinski kažnjen ako naređenje ne izvrši.

3. Sistemski zločini i posebni oblici odgovornosti

Šta su zapravo ti u javnosti mnogo nagršeni zajednički zločinački poduhvat i komandna odgovornost? Nisu li oni još jedan način da se na Srbe baci kolektivna krivica? Kako sad to, na primer, Milan Milutinović nije odgovoran po komandnoj odgovornosti za zločine na Kosovu, kad on sigurno jeste bio okrivljeni najvišeg ranga, ako tu nije bilo neka-kve političke nagodbe?

Ovi oblici odgovornosti imaju dvostruku svrhu. Prvo, oni pokušavaju da pravnim rečnikom opišu određene događaje kako su se oni desili u stvarnosti, tj. kolektivnu i sistemsku prirodu kriminaliteta kojim se Tribunal bavi, iz čega proizilaze neke pravne posledice. Drugo, oni omogućavaju da se neko važan zaista i osudi za teške zločine u situacijama kada uobičajene teorije odgovornosti, poput pomaganja ili drugih oblika saučesništva, ili čak i naređivanja, nisu od velike koristi, pre svega zbog strogog standarda dokazivanja koji važi u međunarodnom krivičnom postupku. Kao što se moglo videti, da bi se pred Tribunalom ili drugim međunarodnim krivičnim sudom krivica okrivljenog smatrala dokazanom, ona mora biti dokazana van svake razumne sumnje. To znači da nije dovoljno da sudija samo *misli* ili *veruje* da je okrivljeni nešto uradio ili znao; sudija okrivljenog mora osloboditi ako postoji bilo kakva razumna sumnja da on nije kriv za delo za koje se tereti.

Međunarodni zločini razlikuju se od većine zločina propisanih u nacionalnim pravnim sistemima po tome što imaju sistemsku prirodu. Kada troje ljudi opljačka banku, dok ih četvrti vozi, nacionalno pravo zna kako da takvu situaciju kvalifikuje i kako da odgovornost raspodeli. Prvo troje su saizvršioци krivičnog dela razbojništva, dok je četvrti njihov pomagač, odnosno saučesnik (vidi npr. članove 33, 35 i 206 Krivičnog zakonika Republike Srbije). S druge strane, međunarodni zločini daleko su kompleksniji. Da bi se ubile ili proterale stotine hiljada ljudi potrebne su hiljade neposrednih izvršilaca, koji pritom ne moraju biti svesni delovanja ostalih. Osim neposrednih izvršilaca, u planiranje i sprovođenje zločina uključene su državne ili paradržavne strukture i birokratija, s nekoliko slojeva hijerarhije i različitim, često nekoordinisanim grupacijama. Paradoksalno, oni za koje smatramo da su moralno najviše krivi za ove zločine – vođe i političari na vrhu piramide – obično su najmanje umešani u

neposredno izvršenje pojedinačnih zločina, kojih štaviše ne moraju ni biti svesni. Upravo je tu i problem.

Neka kao primer posluži jedan od najvećih zločina – Holokaust, u kome je živote izgubilo oko šest miliona Jevreja i još nebrojeno miliona drugih, što u logorima za istrebljenje, što u ubilačkim akcijama specijalnih paravojnih grupa. Kako bismo okarakterisali, na primer, krivičnu odgovornost Adolfa Hitlera? Je li on bio izvršilac genocida? Ne, jer on lično nikoga nije ubio – štaviše, bio je vegetarijanac, nije pušio, nije pio i voleo je pse. Je li on naredio genocid? Možda, ali to možda ne možemo da dokazemo van svake razumne sumnje. Mada je Holokaust, usled nemačke sklonosti birokratskoj pedantnosti, najdokumentovaniji masovni zločin u istoriji, ne postoji nikakvo pisano naređenje Adolfa Hitlera da se Holokaust sprovede, mada postoje indicije da je nekakvo usmeno naređenje postojalo. Ali opet, podsetimo da krivična odgovornost mora biti dokazana van svake razumne sumnje! Sam Hitler inače je bio vrlo oprezan i kompromitujuće stvari retko je stavljao na papir. Je li on bio saučesnik u genocidu? Kako? Može li se bez teškoća van razumne sumnje dokazati da je Hitler znao za logore za istrebljenje, neke konkretne ljude u njima i da je baš on na neki konkretan način pomogao da neki Jevrejin bude ubijen?

Dakle, čak ni za Hitlera, samog đavola, ubičajene teorije odgovornosti iz nacionalnih pravnih sistema možda nisu dovoljne, jer je on bio toliko udaljen od neposrednog vršenja zločina. Da ne govorimo o npr. Miloševiću ili Tuđmanu, koji su bili dovoljno oprezni da naređenja o vršenju etničkog čišćenja ne stave na papir ili u nekakav zapisnik. U nacionalnim pravnim sistemima, slični problemi postoje, recimo, u pogledu organizovanog kriminala.

Tu na scenu stupaju zajednički zločinački poduhvat i komandna odgovornost, pa i njihovi raznorazni ekvivalenti u različitim nacionalnim pravnim sistemima. Oba ova oblika odgovornosti pokušavaju da bolje opišu sistemski karakter međunarodnog kriminaliteta, kao i da prevaziđu dokazne teškoće.

Zajednički zločinački poduhvat

Zajednički zločinački poduhvat smatra se oblikom saizvršilaštva, sa sledećim elementima: (1) u njemu učestvuje više osoba; (2) te osobe dele zajedničku zločinačku nameru ili svrhu; (3) određeni neposredni iz-

vršioi čine pojedina krivična dela radi ostvarivanja te zajedničke zločinačke namere ili svrhe; (4) konkretni okrivljeni o čijoj se krivici odlučuje učestvovao je u tom poduhvatu, deleći zajedničku zločinačku nameru, i bitno mu je doprineo. Ako se svi ovi elementi dokažu van svake razumne sumnje, okrivljeni će biti kriv ne samo za svoj doprinos poduhvatu, već i za sve *pojedinačne zločine* koje su neposredno izvršili drugi učesnici poduhvata sprovodeći zajedničku nameru.

Da bi se ovo prevelo na običan jezik, vratimo se prethodnom primeru pljačke banke. Četiri lica dogovorila su se da banku opljačkaju, uz upotrebu ili pretnju upotrebom sile. Troje ulazi u banku, dok ih četvrti čeka u kolima. Za razliku od uobičajene teorije pomaganja kao oblika saučesništva, sada će i četvrti odgovarati kao saizvršilac, jer je bitno doprineo izvršenju razbojništva omogućavajući ostalima da posle pljačke pobegnu. Na primeru Holokausta, i Hitler i Gering i Himler bili bi odgovorni kao saizvršioi genocida, mada lično nikoga nisu ubili, jer bi se moglo dokazati van svake razumne sumnje da su oni delili nameru uništenja Jevreja i da su poduhvatu kojim je ta namera trebala biti ostvarena bitno doprineli, svako na svoj način. Oni bi tada bili odgovorni za smrt svih šest miliona Jevreja koje su neposredno lišili života brojni drugi učesnici u poduhvatu, ili druga lica koja su oni instrumentalizovali.

Zajednički zločinački poduhvat tako opisuje kolektivnu prirodu kriminaliteta. Najbolja istorijska istraživanja pokazuju da je bitna odlika Holokausta, a i generalno režima Trećeg Rajha, upravo bila inicijativa odozdo, umesto nekakvog centralizovanog odlučivanja i naređivanja odozgo. Kamione dušegupke, gasne komore i krematorijume ili obmane poput predstavljanja gasnih komora kao kupaonica nije smislio Adolf Hitler. On to nije ni morao da uradi, pošto je imao brojne potčinjene koji su u međusobnoj socijalno-darvinističkoj konkurenciji neprestano „radili prema Fireru” i ostvarivali zajedničku zločinačku nameru. Drugim rečima, Hitler je uspostavio sistem koji je činio zločine umesto njega.

Zajednički zločinački poduhvat takođe smanjuje dokazne teškoće u postupcima protiv političkih i vojnih lidera, jer fokus suđenja pomera s nivoa pojedinačnih zločina (mada oni uvek moraju biti dokazani) na jedan opštiji nivo, na pitanje postojanja zajedničke namere ili plana i značaja doprinosa koji su učesnici u poduhvatu dali ostvarenju te namere, odnosno plana. Ono što treba razumeti je da taj doprinos sam po sebi ne mora biti kriminalan. Vozač kola za bekstvo samim sedenjem u tim kolima tokom pljačke banke ne čini nikakvo zasebno krivično delo (mada se

možda nepropisno parkirao); njegovo ponašanje kažnjivo je samo u sklopu celog poduhvata, koji je kriminalan kao takav, jer mu bitno doprinosi.

Pored ovog, prvog tipa zajedničkog zločinačkog poduhvata, postoje još dva. Najkorisnija, najzanimljivija i najkontroverznija je treća, tzv. produžena kategorija zajedničkog zločinačkog poduhvata. Ona dozvoljava da se učesnici u poduhvatu kazne ne samo za vršenje zločina *koji su bili deo njihove zajedničke namere*, već i za vršenje zločina koji su im mogli biti *razumno predvidivi*. Vratimo se primeru pljačke banke, s tim što se sada tokom pljačke desilo i ubistvo, jer je jedan od razbojnika ubio čuvara koji je posegnuo za pištoljem ili službenika koji je uključio alarm. Ukoliko je prvobitni dogovor razbojnika podrazumevao da će oni banku samo opljačkati, ali da nikoga neće ubiti, za ubistvo osim samog ubice, ako bi se primenila prva kategorija zajedničkog zločinačkog poduhvata, ne bi mogao da odgovara niko od ostalih troje razbojnika. Ali, ako bi se primenila treća kategorija zločinačkog poduhvata, za ubistvo bi odgovarao čak i vozač kola za bekstvo, jer je on mogao razumno predvideti da bi tokom pljačke banke neki od čuvara mogao biti ubijen. Na međunarodnom nivou, postojao je npr. zajednički zločinački poduhvat čiji je cilj bilo etničko čišćenje Bosne putem proterivanja stanovništva, ali bi, ako se primeni treća kategorija zajedničkog zločinačkog poduhvata, pripadnici tog poduhvata bili odgovorni ne samo za proterivanje, već i za dela poput ubistava ili silovanja koja nisu nužno bila deo zajedničke namere, ali koja su mogli razumno predvideti.

Ova treća kategorija zajedničkog zločinačkog poduhvata jeste sporna, ali ne zato što je ona plod nekakve zavere protiv nekog od zavedenih naroda. Problem je u definisanju jasnih parametara odgovornosti, i utvrđivanju veze između odgovornosti i individualne krivice (npr. kakav tačno treba da bude doprinos poduhvatu da bi se smatrao bitnim), što zahteva izvestan vrednosni sud. Takve probleme imaju sve netradicionalne, fleksibilne teorije odgovornosti, ali to ne znači da ih zato uopšte ne treba primenjivati, jer je poenta njihovog postojanja upravo u toj fleksibilnosti.

I pravo Srbije proširuje krivičnu odgovornost u sličnim situacijama. Član 33 Krivičnog zakonika tako definiše saizvršilaštvo ne samo kao situaciju kada „više lica učestvovanjem u radnji izvršenja zajednički učine ili iz nehata zajednički izvrše krivično delo” već i kao situaciju kada više

lica „ostvarujući zajedničku odluku drugom radnjom s umišljajem bitno doprinesu izvršenju krivičnog dela.” Ovaj drugi oblik saizvršilaštva istovećtan je prvoj kategoriji zajedničkog zločinačkog poduhvata. Zakonodavac je, štaviše, ovakvu odredbu o saizvršilaštvu i usvojio da bi se olakšala suđenja za neke buduće ratne zločine i organizovani kriminal – stari Osnovni krivični zakon SFRJ, odnosno SRJ, nije izričito predviđao ovaj oblik saizvršilaštva (vidi čl. 22 OKZ).

Ostali međunarodni krivični sudovi i tribunali ili primenjuju doktrinu zajedničkog zločinačkog poduhvata, ili koriste druge netradicionalne oblike odgovornosti, poput posrednog izvršilaštva. A kako i pravo Srbije poznaje zajednički zločinački poduhvat kao oblik odgovornosti, neumesno je kritikovati Tribunal zato što taj oblik odgovornosti primenjuje, jer Tribunal bez te ili neke slične vrste odgovornosti ne bi mogao da osudi nijednog iole značajnog ratnog lidera sa teritorije bivše Jugoslavije.

Kako primena zajedničkog zločinačkog poduhvata funkcioniše u praksi možemo videti na primeru Milana Milutinovića i drugih optuženih za zločine nad Albancima na Kosovu.¹⁶ U tom predmetu, Tužilaštvo je tvrdilo, i pred pretresnim većem dokazalo, da je postojao zajednički zločinački poduhvat. Svrha tog poduhvata bilo je očuvanje kontrole snaga SRJ i Srbije nad Kosovom, ali ta svrha sama po sebi nije bila kriminalna – naprotiv. Ono što je poduhvat učinilo zločinačkim bio je metod ostvarivanja te svrhe, zajednička namera da se promeni etnička struktura stanovništva na Kosovu putem prisilnog proterivanja kosovskih Albanaca, kvalifikovanog kao zločin protiv čovečnosti (presuda, vol. 3, stav 16 i dalje).

Po mišljenju pretresnog veća u tom predmetu, postojanje ovog poduhvata dokazano je van svake razumne sumnje zbog toga što je utvrđen *obrazac zločina* koji su sistematski vršeni u proleće 1999. godine (presuda, vol. 3, stav 41 i dalje), pre svega masovnog pomeranja stanovništva. Veće je odbilo objašnjenje odbrane okrivljenih da je 700.000 Albanaca pobeglo s Kosova zbog NATO bombardovanja, rekavši da ni približan broj izbeglica nije primećen u drugim delovima Srbije koje je NATO bombardovao istim intenzitetom, te da odbrana okrivljenih nije uspela da ospori brojna svedočenja žrtava o tome kako su ih srpske vojne i policijske snage prisilno proterale iz njihovih kuća.

16 Prvostepena presuda je dostupna na internet stranici Tribunala: <http://www.icty.org/case/milutinovic/4#tjug>.

Veće je stoga zaključilo da je postojao zajednički zločinački poduhvat i da je zajednička kriminalna namera učesnika tog poduhvata bilo prisilno proterivanje kosovskih Albanaca. S druge strane, pretresno veće nije našlo da su drugi zločini, poput ubistava i seksualnih napada, bili deo te zločinačke namere (presuda, vol. 3, stavovi 89–96). Ipak, kao što smo videli, okrivljeni mogu biti odgovorni i za ta dela ako su ih mogli razumno predvideti.

Pošto je dokazalo da je zajednički zločinački poduhvat postojao, na Tužilaštvu je potom bilo da, van svake razumne sumnje, dokaže da je konkretno Milan Milutinović delio zajedničku nameru tog poduhvata i da je poduhvatu bitno doprineo. Upravo to Tužilaštvo nije uspešlo da uradi, i zato je Milutinović i oslobođen krivice.

Po Pretresnom veću, nije dokazano da je Milutinović bitno doprineo zajedničkom poduhvatu. Ono je zaključilo, između ostalog, da je, mada je Milutinović bio predsednik Srbije, efektivnu kontrolu nad vojnim i policijskom snagama *de facto* imao Slobodan Milošević (presuda, vol. 3, stavovi 160–161). Jedan od glavnih argumenata Tužilaštva bio je da je Milutinović, kao jedan od najvažnijih srpskih pregovarača, namerno opstruirao mirovni proces, posebno pregovore u Rambujeu, i tako doprineo ostvarivanju zajedničkog zločinačkog poduhvata. Veće je u potpunosti odbacilo takve tvrdnje, uzgred našavši da je Milutinović u pregovorima učestvovao u dobroj veri, i da su za propast pregovora u Rambujeu krivi ne samo srpski, već i albanski pregovarači, kao i predstavnici međunarodne zajednice (presuda, vol. 3, stavovi 190, 200–201, 213, kao i vol. 1, odeljak V).

Tužilaštvo tako nije uspešlo da dokaže da je Milutinović bitno doprineo zajedničkom zločinačkom poduhvatu, niti da je delio zajedničku nameru proterivanja kosovskih Albanaca, mada jeste dokazalo da je Milutinović imao razloga da zna za vršenje zločina na Kosovu (presuda, vol. 3, stavovi 240–270). Milutinović zato nije mogao da bude odgovoran po teoriji zajedničkog zločinačkog poduhvata (isto, stavovi 271–276). Nije dokazano ni da je on planirao, podstrekivao ili naređivao zločine (isto, stavovi 277–279). On takođe nije mogao da odgovara kao obični saučesnik, jer nije dokazano da je bio svestan umišljaja ili zločinačke namere nekog konkretnog izvršioca kome bi pomogao u izvršenju krivičnog dela (isto, stavovi 280–281).

Komandna odgovornost

Da bismo objasnili šta je to komandna odgovornost, pozabavićemo se potencijalnom odgovornošću Milana Milutinovića po tom osnovu. Mada se u javnosti često misli da je komandna odgovornost teorija po kojoj se masovno osuđuju okrivljeni pred Tribunalom, to je potpuno netačno. Vrlo mali broj okrivljenih osuđen je isključivo na osnovu komandne odgovornosti, a i tada se radilo samo o vojnim komandantima. Komandna odgovornost inače je i nastala u ratnom pravu, kao posledica principa hijerarhije i subordinacije u organizovanim vojskama. Komandna odgovornost nije odgovornost lica koje je *naredilo* izvršenje zločina – kada bi se to moglo dokazati, ona ne bi bila ni potrebna. Komandna odgovornost takođe nije ni *objektivna* odgovornost – ne odgovara svaki komandant za nedozvoljena dela svojih potčinjenih, nezavisno od sopstvene krivice. On odgovara za ta dela samo ako je znao, ili je imao razloga da zna, da njegovi potčinjeni vrše ili su izvršili zločine, a nije ništa učinio da ih spreči ili kazni.

Dakle, komandna odgovornost je odgovornost pretpostavljenog za njegovo nečinjenje, a posredno i za zločine drugih. Po prirodi stvari, odgovornost za nečinjenje pretpostavlja pozitivne dužnosti komandanta – da održava disciplinu unutar svoje jedinice, da efektivno kontroliše postupke potčinjenih, istražuje sve indicije o mogućem planiranju ili izvršenju ratnih zločina i tako sprečava njihovo vršenje. Komandna odgovornost je odgovornost za *skriveno* nečinjenje nekoga ko je imao *efektivnu* kontrolu nad svojim potčinjenima, ali je dopustio da oni budu u mogućnosti da izvrše zločin.

Pored Statuta Tribunala, komandnu odgovornost predviđaju i međunarodni ugovori iz oblasti humanitarnog prava, poput Prvog dodatnog protokola uz Ženevske konvencije, i statuti drugih međunarodnih sudova, kao i brojni nacionalni pravni sistemi – među njima i srpski. Ne samo da je izričito predviđa i novi Krivični zakonik (istina, u nešto ublaženom obliku), već je to činilo i Uputstvo o primeni pravila međunarodnog ratnog prava u oružanim snagama SFRJ od 1988. godine. U tački 20 tog uputstva predviđena je lična odgovornost zbog povrede pravila ratnog prava, i to kako vojnog, tako i civilnog lica, dok je u tački 21, pod naslovom „Odgovornost za postupke potčinjenih”, propisana komandna odgovornost:

Vojni starešina je lično odgovoran za povrede pravila ratnog prava ako je znao, ili je mogao da zna da njemu potčinjene, ili druge jedinice, ili pojedinci pripremaju izvršenje takvih povreda, a u vreme kada je još bilo moguće sprečiti njihovo izvršenje ne preduzme mere da se te povrede spreče. Lično je odgovoran i onaj vojni starešina koji zna da su povrede pravila ratnog prava izvršene, a protiv prekršioca ne pokrene disciplinski ili krivični postupak, ili ako nije nadležan za pokretanje postupka, prekršioca ne prijavi nadležnom vojnom starešini. Vojni starešina odgovara kao saučesnik, ili podstrekač ako je nepreduzimanjem mera protiv potčinjenih koji krše pravila ratnog prava doprineo da njemu potčinjene jedinice i pojedinci takva dela ponovo vrše.

Vratimo se Milanu Milutinoviću – njemu se uopšte više zameralo nečinjenje od činjenja; njegovo nemešanje u sopstveni posao moglo je zaista biti osnov za komandnu odgovornost. Kao što se moglo videti, pretresno veće je već zaključilo da je Milutinović imao razloga da zna za vršenje zločina na Kosovu. Zašto je onda oslobođen? Zato što je za komandnu odgovornost potreban ne samo formalni, *de jure* odnos pretpostavljenog i potčinjenog, već i *de facto* efektivna kontrola pretpostavljenog nad potčinjenim. Veće je zaključilo da je Slobodan Milošević komandovao snagama Vojske Jugoslavije, te da sama činjenica da je Milutinović bio član Vrhovnog saveta odbrane nije bila dovoljna da bi on imao efektivnu kontrolu nad Vojskom (inače bi jednako odgovoran bio i Milo Đukanović, koji je takođe bio član Vrhovnog saveta odbrane). Što se tiče snaga MUP Srbije, odnosno javne i državne bezbednosti, pretresno veće je zaključilo da je i njima faktički komandovao Milošević, a ne Milutinović. Zato je on morao biti oslobođen krivice i po komandnoj odgovornosti (presuda, vol. 3, stavovi 282–283).

Na kraju, pretresno veće je posebno naglasilo da je oslobađajuća presuda Milutinoviću pre svega posledica teškog tereta dokazivanja koji Tužilaštvo nije iznelo. Rečima samog veća: „Da je za dokazivanje primenjivan kriterijum najveće verovatnoće, a ne kriterijum van razumne sumnje, ishod bi možda bio drugačiji. Međutim, Pretresno veće nema zadatak da oceni moralnu krivicu Milana Milutinovića, već samo da odluči da li je Tužilaštvo van razumne sumnje dokazalo tvrdnje iz optužnice.” (isto, stav 284).

4. Ratni zločini

Šta su ratni zločini?

Nije neuobičajeno da se svaki zločin učinjen u kontekstu ratnog sukoba u običnom govoru naziva ratnim zločinom a učinioci takvih krivičnih dela ratnim zločincima. Ratni zločin kao pravni termin, međutim, mnogo je uži. U oružanom sukobu je moguće izvršiti i druga krivična dela, poput genocida i zločina protiv čovečnosti, koji se po osnovnim elementima razlikuju od ratnih zločina.

Ratni zločini su teška kršenja pravila međunarodnog humanitarnog prava (prava koje propisuje pravila kojih se zaraćene strane moraju pridržavati tokom oružanog sukoba) koja zbog svoje ozbiljnosti i narušavanja osnovnih vrednosti međunarodnog poretka povlače individualnu krivičnu odgovornost. Ratni zločin je, prema tome, spolja gledano (po onome što je učinjeno), krivično delo slično drugim, „običnim“ krivičnim delima, na primer, ubistvu, razbojništvu ili silovanju. Često sama radnja izvršenja ratnog zločina odgovara radnji izvršenja nekog običnog krivičnog dela.

Ratni zločini razlikuju se od običnih krivičnih dela pre svega zbog okolnosti u kojim se izvršavaju. Naime, ratni zločin je moguće izvršiti isključivo u kontekstu oružanog sukoba. Ne postoje ratni zločini koje je moguće učiniti u mirnodopskim uslovima. U uslovima rata, nasilje je, u načelu, dozvoljeno i nužno. Tako je, na primer, potpuno u skladu s ratnim pravom ubiti pripadnika neprijateljskih oružanih snaga koji može da pruža otpor, ili mu naneti teške telesne povrede, uništiti ili zapleniti imovinu ako za to postoji vojno opravdanje ili lišiti slobode i bez prethodnog suđenja zadržati u zarobljeništvu pripadnika neprijateljske vojske.

Kada bi ovakve radnje bilo moguće potpuno zabraniti, rat ne bi ni postojao. Na žalost, realnost je daleko od idealnog sveta oslobođenog nasilja. Pravila ratovanja proizvod su spoznaje takve realnosti i pokušaja da se, u što je moguće većoj meri, umanjí ljudska patnja i izbegnu nepotrebne ljudske žrtve kada oružani sukob izbije. Uz to, pravila ratnog prava moguće je sprovesti samo ukoliko se obe zaraćene strane pridržavaju tih pravila. U suprotnom, može doći do osvetničkog ponašanja i spirale nasi-

lja. Sankcionisanjem kršenja osnovnih humanitarnih vrednosti u uslovi-
ma oružanih sukoba kao posebno teških krivičnih dela obezbeđuje se čvr-
šće poštovanje tih vrednosti u uslovima u kojima emocije, strah i mržnja
prevladavaju nad razumom. Pored toga, poštovanje osnovnih humani-
tarnih načela u uslovima organizovanog nasilja kakvo je oružani sukob
od posebne je važnosti za održavanje međunarodnog poretka, usled čega
je krivično gonjenje prekršilaca tih načela povereno i međunarodnoj za-
jednici, a ne samo nacionalnim pravosudnim sistemima. Pored toga, po-
jedini ratni zločini nemaju ekvivalent u običnom krivičnom pravu. Ovo
naročito važi za ratne zločine koji se tiču upotrebe nedozvoljenih metoda
ratovanja i zabranjenog oružja.

Je li svako kršenje humanitarnog prava ratni zločin?

Međunarodno krivično pravo svoju osnovu nalazi u međunarod-
nom humanitarnom pravu. Međunarodno humanitarno pravo propisu-
je pravila koja se moraju poštovati tokom oružanih sukoba, dok među-
narodno krivično pravo uređuje individualnu krivičnu odgovornost za
kršenje tih pravila. Nije svako kršenje pravila međunarodnog humanitar-
nog prava, međutim, od interesa za međunarodno krivično pravo. Samo
teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava predstavljaju ratni zlo-
čin. Postoje brojna pravila humanitarnog prava čije kršenje nije sankcio-
nisano krivičnom sankcijom. Tako, na primer, Ženevske konvencije od
1949. godine i njihovi Dodatni protokoli iz 1977, koji zajedno predstavl-
jaju srž humanitarnog prava kada je u pitanju zaštita pojedinih kategorija
učesnika u oružanim sukobima, sadrže niz pravila administrativne i pro-
ceduralne prirode, čije kršenje možda otežava sprovođenje drugih pravi-
la humanitarnog prava, ali nikako ne ugrožava živote i zdravlje zaštiće-
nih lica.

Neki međunarodni dokumenti, poput Ženevskih konvencija, pro-
pisuju šta se smatra teškim kršenjem njihovih odredbi. Tako ove kon-
vencije proglašavaju namerno ubistvo, mučenje i nečovečno postupa-
nje, uključujući i biomedicinske eksperimente, namerno nanošenje teških
patnji ili teških telesnih povreda i ugrožavanje zdravlja, kao i rasprostra-
njeno uništavanje imovine za koje ne postoji vojno opravdanje apsolut-

no zabranjenim. Međunarodni instrumenti krivičnog prava prate ovakvu definiciju i sankcionišu takvo postupanje kao ratne zločine.

Pored teških povreda Ženevskih konvencija i Protokola, mnogi ratni zločini razvili su se kroz nepisano, običajno pravo i nisu izričito propisani međunarodnim konvencijama. Ipak, značaj „nepisanih” međunarodnih krivičnih dela je umanjen usvajanjem Rimskog statuta stalnog Međunarodnog krivičnog suda, koji pruža iscrpnu listu ratnih zločina koji su sankcionisani međunarodnim pravom, bar kada je u pitanju njihovo procesuiranje pred ovim sudom. Statut Tribunala za bivšu Jugoslaviju ne sadrži takvu listu, što je navelo Žalbeno veće Tribunala da u svom prvom slučaju, postupku protiv Duška Tadića, pruži opštu definiciju ratnih zločina. Pretresno veće je u tom postupku utvrdilo da se neko delo može smatrati ratnim zločinom samo ako predstavlja teško kršenje pravila humanitarnog prava, odnosno proizvodi ozbiljne posledice po žrtvu. Pored toga, prekršeno pravilo mora biti propisano običajnim pravom ili međunarodnim ugovorom i, povrh svega, običajno ili ugovorno pravo treba da propisuje postojanje individualne krivične odgovornosti za kršenje tih pravila.

Konkretni ratni zločini

Ratni zločini su, pre svega, ona krivična dela kojima se povređuju lica koja iz različitih razloga ne učestvuju u oružanom sukobu. To se prvenstveno odnosi na civile, ali i na one kategorije ljudi koji su u nekom trenutku učestvovali u sukobima, ali su usled ranjavanja, brodoloma ili zarobljavanja onesposobljeni za dalje učešće u sukobima. Prema tome, ratni zločin je moguće učiniti nad civilima, ratnim zarobljenicima, ranjenicima i bolesnicima, kao i brodolomnicima. Pored toga, pojedine osobe su zaštićene međunarodnim humanitarnim pravom zbog funkcije koju vrše u oružanim snagama, poput medicinskih ili verskih službenika.

Ratni zločin je moguće učiniti i namernim ciljanjem objekata koji nemaju vojnu namenu, uništavanjem civilne imovine, verskih, kulturnih i istorijskih spomenika, ustanova kulture, škola i bolnica, pod uslovom da ti objekti nisu bili korišćeni u vojne svrhe. Ratni zločin je, takođe, moguće učiniti korišćenjem zabranjenog oružja, poput hemijskog oružja ili dum-dum municije, čak i prema licima koja učestvuju u borbi. Uz to, ratnim zločinom se smatra upotreba zabranjenih metoda ratovanja, poput izgladnjivanja civilnog stanovništva, korišćenja takozvanog ljudskog

štita ili, kako je to Tribunal za bivšu Jugoslaviju utvrdio, upotrebe silovanja kao metoda ratovanja.

Među ratne zločine se ubrajaju i „podmukli” metodi ratovanja, poput lažnog korišćenja zastave primirja, amblema Crvenog krsta ili Ujedinjenih nacija, religijskih simbola, kao i obeležja protivničke vojske. Ratni zločin predstavlja i napad na humanitarne misije i misije za nadgledanje i održavanje mira ustpostavljene u skladu s Poveljom Ujedinjenih nacija.

Zaštita koju pruža humanitarno pravo, na žalost, nije apsolutna, pa tako ni svako ubistvo civila ili, na primer, uništavanje civilnih objekata, neće predstavljati ratni zločin. Međunarodno pravo ne isključuje mogućnost da neko ili nešto strada kao „kolateralna šteta”, jer bi u suprotnom zakonito vođenje rata bilo potpuno nemoguće, a pravila koja bi tako nešto zabranjivala postojala bi samo na papiru. Osnovni principi na kojima se zasniva primena humanitarnog prava, načela vojne neophodnosti i proporcionalnosti, dozvoljavaju civilne žrtve i razaranja civilnih objekata ukoliko takvi postupci nisu izazvali štetu ili gubitke među civilima koji su prekomerni, odnosno neproporcionalni u odnosu na bitnu vojnu prednost koju donose nad neprijateljem. Da li su ova dva uslova ispunjena, određuje se od slučaja do slučaja.

Može li se ratni zločin izvršiti u građanskom ratu?

Ponašanje državnih snaga bezbednosti u isključivo unutrašnjim sukobima dugo nije bilo predmet interesovanja međunarodnog prava. Smatralo se da međunarodno pravo treba da uređuje samo ratove između država, a ne i oružane sukobe između države i pobunjenika unutar njenih granica. Vremenom se, ipak, spoznalo da je neophodno propisati makar osnovna pravila ratovanja i u unutrašnjim sukobima, u kojima patnja nevinih žrtava nije ništa manja od one do koje dolazi u međunarodnim sukobima.

Međunarodno krivično pravo danas jednako sankcioniše ratne zločine u kontekstu međunarodnih i nemeđunarodnih, unutrašnjih oružanih sukoba. Krivična odgovornost za ratne zločine u građanskom ratu, isto kao u međunarodnom sukobu, bila je poznata u krivičnom zakonu bivše Jugoslavije, a zatim i u zakonima zemalja naslednica SFRJ. Ipak, lista ratnih zločina koji se mogu učiniti u nemeđunarodnom sukobu nešto je kraća od one koja važi za tradicionalne, međudržavne sukobe. Ovo je

posebno primetno u Statutu stalnog Međunarodnog krivičnog suda, gde upotreba zabranjenog naoružanja i pojedinih zabranjenih metoda ratovanja nije propisana kao ratni zločin u kontekstu nemeđunarodnih sukoba.

Jesu li ratovi na prostorima bivše Jugoslavije bili građanski ratovi ili međunarodni sukobi?

Jedan od glavnih problema s kojima se Tribunal suočio u svojoj praksi bio je da ustanovi kada se konflikt može smatrati međunarodnim, a kada nemeđunarodnim oružanim sukobom, kao i kada unutrašnji nemiri prerastaju u unutrašnji oružani sukob. Kao što je ranije rečeno, kvalifikacija sukoba bitno utiče na korpus primenjivog materijalnog prava.

Postojanje klasičnog međudržavnog sukoba relativno je lako utvrditi. Opšte je prihvaćeno da međunarodni oružani sukob može nastati ako se utvrdi postojanje jednog oružanog incidenta između armija dve zemlje, s izuzetkom nedovoljno ozbiljnih graničnih incidenata nižeg intenziteta. Teškoće nastaju ukoliko jedna država ne učestvuje neposredno u unutrašnjem sukobu u drugoj državi, na primer kroz slanje svojih regularnih vojnih snaga koje bi se borile na strani pobunjenika, već učestvuje u sukobu pružajući logističku, finansijsku ili kakvu drugu podršku pobunjenicima, upravljajući akcijama pobunjenika ili kontrolišući ih. Tribunal je u slučaju Tadić razjasnio ovu situaciju utvrdivši da se sukob može smatrati međunarodnim ako se utvrdi da je jedna država imala opštu kontrolu nad pobunjeničkim snagama koje se bore protiv legitimne vlade druge države (u tom slučaju utvrđeno je da je SRJ imala opštu kontrolu nad vojnim snagama bosanskih Srba). Puko finansiranje, opremanje ili pružanje logističke podrške nije dovoljno da bi se ustanovila ovakva veza. S druge strane, nije potrebno dokazati da država upravlja svakom akcijom pobunjenika, već je dovoljno dokazati da je država, pored finansiranja, opremanja i obuke, učestvovala u planiranju, organizaciji i koordinaciji vojnih operacija pobunjenika protiv vlade druge države.

Tribunal je, takođe, dao odgovor na pitanje kada postoji nemeđunarodni oružani sukob, odnosno na osnovu kojih se merila može ustanoviti da li su unutrašnji nemiri i tenzije prerasli u oružani sukob. Prema praksi Tribunala, da bi se sukob smatrao nemeđunarodnim oružanim sukobom, potrebno je da na teritoriji neke zemlje postoji situacija produžene oružanog nasilja (eng. *protracted armed violence*).

Međunarodni i nemeđunarodni sukob mogu postojati paralelno. Moguće je, na primer, da država ima opštu kontrolu nad jednom pobunjeničkom grupom koja se bori protiv vlade druge države a nema takvu kontrolu nad nekom drugom pobunjeničkom grupom koja istovremeno učestvuje u sukobu. Takođe je moguće da je na jednom području države u toku nemeđunarodni sukob, dok se na drugom odvija međunarodni. U takvim uslovima, na međunarodni oružani sukob će se primenjivati pravila koja važe za takve sukobe, a na sukob koji nije međunarodni pravila koja važe za nemeđunarodne (unutrašnje) sukobe.

Vodeći se ovim principima, Tribunal nije mogao da pruži jedinstven odgovor na pitanje da li su sukobi u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, na Kosovu i u Makedoniji bili građanski ratovi ili međunarodni oružani sukobi. Na primer, nedvosmisleno je utvrđeno da je sukob između „Oslobodilačke vojske Kosova” i snaga bezbednosti Srbije i SR Jugoslavije bio nemeđunarodni oružani sukob. Za razliku od toga, u slučaju „Čelebići”, sudeći o zločinima koji su se dogodili u Konjicu u Hercegovini 1993, nakon priznanja Bosne i Hercegovine kao države, Tribunal je, utvrdivši da su s jedne strane učestvovali teritorijalna odbrana, MUP i HVO, a s druge JNA i Vojska Republike Srpske, ostavio mogućnost da se na ovom području u Bosni radilo o međunarodnom oružanom sukobu. U svojoj odluci u slučaju Tadić, Žalbeno veće Tribunala je utvrdilo da je sukob u Bosni i Hercegovini, u slučajevima u kojim je u njemu učestvovala hrvatska ili jugoslovenska vojska nakon priznanja nezavisnosti BIH, predstavljao međunarodni sukob, dok su okršaji između srpskih pobunjenika i bosanske vojske na teritoriji Bosne, odnosno hrvatske vojske na teritoriji Krajine u Hrvatskoj, predstavljali unutrašnji sukob, ukoliko opšta kontrola jugoslovenskih vlasti nad pobunjenicima nije postojala.

Razlog zbog čega je Tribunalu bilo važno da utvrdi da li se u nekom konkretnom slučaju radilo o unutrašnjem ili međunarodnom sukobu nije bio da „presudi” koja je strana bila agresorska a koja žrtva napada. Kao što je već objašnjeno, Tribunal nema nadležnost da se bavi ovim pitanjem. Utvrditi da li je postojao međunarodni ili nemeđunarodni sukob bilo je potrebno da bi se utvrdilo da li je određeno krivično delo postojalo ili ne, s obzirom na to da je lista krivičnih dela koja mogu biti izvršena u nemeđunarodnom sukobu nešto kraća od liste koja važi za međunarodne sukobe. Tribunal je, dakle, ovim razmatranjima samo osiguravao da neko lice ne bude osuđeno za zločin za koji, prema međunarodnom pravu, ne bi smelo biti osuđeno, bez pretenzija da označi, a još manje osudi neku stranu kao agresorsku.

5. Zločini protiv čovečnosti

Šta je zločin protiv čovečnosti?

Za razliku od ratnih zločina, koji predstavljaju teška kršenja humanitarnog prava, zločini protiv čovečnosti bi se mogli opisati kao teška kršenja ljudskih prava. Da bi se određeno kršenje ljudskih prava smatralo zločinom protiv čovečnosti, ono mora biti izvršeno kao deo *rasprostranjenog ili sistematskog napada na civilno stanovništvo*, pri čemu učinilac mora biti svestan postojanja takvog napada. Upravo je ovaj „kontekstualni kriterijum” ono što razdvaja zločine protiv čovečnosti od običnih krivičnih dela i običnog kršenja ljudskih prava i čini ih krivičnim delima čije je gonjenje od interesa za celokupnu međunarodnu zajednicu.

Napad na civilno stanovništvo u kontekstu zločina protiv čovečnosti ne mora biti oružani napad niti nužno mora uključivati primenu oružane sile. Napad može značiti i ozbiljno zlostavljanje civilnog stanovništva. Ipak, zbog zahteva rasprostranjenosti i sistematičnosti, izolovani akti nasilja ili druge vrste ozbiljnog ugrožavanja ljudskih prava u kojima ne postoji više žrtava ne bi se mogli kvalifikovati kao zločini protiv čovečnosti.

Pojedinac može biti odgovoran za vršenje zločina protiv čovečnosti čak i kada je izvršio samo jedan zabranjeni akt protiv jedne žrtve, sve dok je taj akt bio izvršen u kontekstu opšteg napada i dok je pojedinac bio svestan da takav napad postoji. Tako, na primer, razbojnik koji upadne u kuću, ubije ljude koji žive u njoj i ukrade njihove stvari, ako to nije učinio u kontekstu opšteg napada na civilno stanovništvo, ne bi bio odgovoran za zločin protiv čovečnosti već za obično razbojništvo. Ako isti taj razbojnik učini isto delo, ali koristeći kontekst opšteg napada, njegovo delo bi se moglo okarakterisati kao zločin protiv čovečnosti. To ne znači da ovaj razbojnik treba da izvrši svoj zločin u svrhu ispunjenja ciljeva opšteg napada. Njegova svest da takav napad postoji sasvim je dovoljna.

Za razliku od ratnih zločina, zločin protiv čovečnosti, prema opštem međunarodnom krivičnom pravu, može biti izvršen i u miru, jednako kao i u toku oružanog sukoba. Kada se dogode u kontekstu oružanog sukoba, zločini protiv čovečnosti često će se preplitati s ratnim zločinima

i jedno delo će često moći da bude označeno i kao ratni zločin i kao zločin protiv čovečnosti.

Zločine protiv čovečnosti je moguće učiniti kako protiv civila neprijateljske strane, tako i protiv sopstvenog stanovništva, što nije moguće kada je u pitanju ratni zločin. Ratni zločini su posledica nepoštovanja garancija koje zaraćene strane daju jedna drugoj u pogledu postupanja prema pripadnicima oružanih snaga zaraćenih strana i civila lojalnih tim stranama. Zločini protiv čovečnosti su rezultat postupaka koji su u surotnosti sa opštim zakonima humanosti i osnovnim civilizacijskim vrednostima.

Koji se sve akti mogu smatrati zločinom protiv čovečnosti?

Kao što je već rečeno, svako uskraćivanje osnovnih ljudskih prava koje se dogodi u kontekstu rasprostranjenog ili sistematskog napada na civilno stanovništvo moglo bi da predstavlja zločin protiv čovečnosti. Ipak, da bi se to dogodilo, kršenje ljudskih prava mora da dostigne vrlo ozbiljan nivo. Među aktima koji su izričito označeni kao zločini protiv čovečnosti pre svega se nalaze oni koji su upereni protiv prava na život i telesni integritet. Među takvim aktima izdvajaju se ubistvo, istrebljenje, mučenje, silovanje (koje je prvi put okarakterisano kao zločin protiv čovečnosti baš u praksi Tribunala za bivšu Jugoslaviju) ili kakav drugi oblik seksualnog nasilja. Zločinima protiv čovečnosti se smatraju i teška kršenja prava na slobodu, poput porobljavanja, protivpravnog lišenja slobode i prisilne deportacije. Najšire postavljena kategorija zabranjenih akata je kategorija progona, u koju se mogu ubrojati brojna druga kršenja ljudskih prava.

Koja je kršenja ljudskih prava Tribunal smatrao progonom?

Da bi se neko delo moglo smatrati progonom kao zločinom protiv čovečnosti, ono mora biti upereno protiv grupe ili kolektiva koje je moguće identifikovati. Te grupe mogu biti rasne, etničke, nacionalne, verske, političke ili bilo kakve druge. Akt progona mora biti diskriminatorne pri-

rode, odnosno mora biti uperen protiv grupe s ciljem da se ona stavi u nepovoljan položaj i to *samo zbog njene prirode*. Dakle, mora postojati diskriminatorska namera. Tribunal je u slučaju Tadić utvrdio da akt progona ne mora biti oličen u fizičkom nasilju i da se može izvršiti i pravnim ili ekonomskim aktima.

U praksi Tribunala za Ruandu, kao što ćemo videti, i govor mržnje se može smatrati progonom. Naime, Tribunal je ustanovio da akt progona može biti i takva radnja koja, kada bi se posmatrala izolovano, uopšte ne bi predstavljala međunarodni zločin. Međutim, kada se takva radnja preduzme u sklopu opšteg napada na civilno stanovništvo, i kada je preduzeta s diskriminatornom namerom i proizvodi veoma ozbiljne posledice, koje se mogu uporediti s posledicama koje stvaraju ostali akti zločina protiv čovečnosti, ona može postati akt progona.

Ne postoji nekakva zatvorena lista akata progona. U praksi Tribunala progonom su se smatrala različita dela, poput protivpravnog otpuštanja zaposlenih i uskraćivanja drugih ekonomskih i socijalnih prava, oduzimanja i uništavanja imovine, batinanja, seksualnog zlostavljanja i mnogih drugih.

Etničko čišćenje

„Etničko čišćenje” nije pravni termin, već je skovan pre svega u medijima kako bi se opisala dešavanja u bivšoj Jugoslaviji. Etničko čišćenje podrazumeva izvršenje takvih akata kojima se određena grupa stanovništva, zbog svoje etničke ili verske pripadnosti, prisiljava da napusti određenu teritoriju kako bi se stvorila etnički homogena teritorijalna celina. Praksa etničkog čišćenja, pored prisilnog preseljenja i deportacije, uključivala je i ubistva, mučenje, uništavanje imovine, zastrašivanje civilnog stanovništva i mnoga druga međunarodna krivična dela. Mada etničko čišćenje nije zasebna pravna kategorija, akti kojima se postiže etničko čišćenje jesu zločini protiv čovečnosti (poput progona, ubistva, prisilnog transfera i deportacije) ili ratni zločini (namerno uništavanje civilne imovine, zastrašivanje civilnog stanovništva, preseljenje sopstvenog stanovništva na okupiranu teritoriju itd.).

6. Genocid

Šta je genocid?

Genocid se često naziva „zločinom nad zločinima,” ali je, kao što će se uskoro pokazati, takva kvalifikacija neopravdana, bar kad je reč o pravnom pojmu genocida. Ono što je svakako tačno jeste da reč „genocid” sa sobom nosi izvestan splet asocijacija – pre svega na Holokaust, tj. plansko istrebljenje šest miliona Jevreja od strane nacističke Nemačke tokom Drugog svetskog rata – te zato i jedinstvenu stigmatu i simbolični značaj. U javnom govoru stigma reči „genocid” je takva da skoro neminovno dovodi do njene političke zloupotrebe; potenciranjem genocida zapravo se umanjuje moralna osuda drugih, često ne manje teških zločina protiv međunarodnog prava. Tako je npr. na prostoru bivše Jugoslavije deo nacionalističkih priča političkih i kulturnih elita upravo tvrdnja da je baš njihov narod u nekom trenutku bio žrtva genocida – i to naravno najveća, bar u konkurenciji sa susedima.

Samu reč „genocid” skovao je 1943. godine Rafael Lemkin, pravnik poljsko-jevrejskog porekla, od grčkog, odnosno latinskog korena reči koje označavaju narod ili pleme (grčki *genos*) i ubistvo (latinski *-cida*). Genocid kao takav nije bio *pravni* pojam sve do donošenja Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida 1948. u okviru UN. Nacistički zločinci u Nirnbergu nisu kažnjavani za zločin genocida, već za ratne zločine i zločine protiv čovečnosti. Član 2 ove Konvencije definiše genocid na sledeći način:

U smislu ove Konvencije kao genocid se smatra bilo koje od navedenih dela učinjenih u nameri potpunog ili delimičnog uništenja jedne nacionalne, etničke, rasne ili verske grupe kao takve:

- a) ubistvo članova grupe;
- b) teška povreda fizičkog ili mentalnog integriteta članova grupe;
- c) namerno podvrgavanje grupe životnim uslovima koji treba da dovedu do njenog potpunog ili delimičnog uništenja;
- d) mere uperene na sprečavanje rađanja u okviru grupe;
- e) prinudno premeštanje dece iz jedne grupe u drugu.

Genocid može sadržati iste ili slične radnje izvršenja kao i drugi međunarodni zločini, kao što je npr. ubistvo. Ono što genocid čini posebnim je psihološki, subjektivni element – *genocidna namera* učinioca krivičnog dela, koja postoji uz umišljaj usmeren ka izvršenju objektivnih elemenata zločina, poput napada na život i telo. Drugim rečima, nije dovoljno da konkretno ubistvo bude namerno da bi ono bilo genocid, već ono mora biti učinjeno s *određenom, posebnom* namerom. Ta namera ne mora podrazumevati postojanje organizovanog plana ili zločinačkog udruženja, ni sistematičnost ubijanja, ni masovnost žrtava. S druge strane, nije dovoljno da ubica svoju žrtvu ubije npr. iz verske ili nacionalne mržnje, to jest s diskriminatornom namerom. *Genocidna namera* usmerena je prema *grupi* kojoj svaka pojedinačna žrtva pripada; ono što zločinac želi postići je potpuno ili delimično uništenje grupe *kao takve*, a ubistvo po jedinaca zapravo je sredstvo za ostvarenje tog cilja.

Nameravano uništenje mora biti fizičko ili biološko, poput izgladnjivanja do smrti zarobljenika u koncentracionim logorima ili prinudne sterilizacije neke etničke grupe. Uništavanje *kulturne* baštine neke grupe, poput bogomolja ili spomenika, samo po sebi nije dovoljno. Drugim rečima, međunarodno pravo pod pojam genocida ne podvodi tzv. kulturni genocid, niti bilo koji drugi vid nasilja nad nekom grupom koji ne može da dovede do njenog fizičkog ili biološkog uništenja.

Takođe, genocidom se smatra fizičko ili biološko uništenje samo četiri određene vrste grupa – nacionalne, etničke, rasne ili verske, dok druge grupe nisu zaštićene Konvencijom. Dakle, postojanje genocida pravno zavisi pre svega od *namere* učinioca, tj. njegovog subjektivnog mentalnog stanja. Ali, pošto niko ne može imati neposredni uvid u svest ili mentalno stanje nekog drugog, namera se u pravu uvek dokazuje putem objektivnih pokazatelja. To je lakše ako npr. glavni planer genocida napiše knjigu ili pamflet gde će detaljno obrazložiti svoju genocidnu ideologiju. Još je lakše ako se dođe u posed verodostojnih zapisnika o dogovoru o istrebljenju neke grupe, kakvi su postojali kada su u pitanju bile glavešine nacističke Nemačke. Ako nije tako – a najčešće nije – genocidna namera se utvrđuje imajući u vidu ukupnost svih bitnih okolnosti, poput sistematičnosti ubijanja, propagande mržnje prema nekoj grupi i slično. U svakom slučaju, pošto se radnje izvršenja genocida, poput ubistva, poklapaju s drugim međunarodnim zločinima, utvrđivanje genocidne namere skoro neminovno dovodi do ozbiljnih dokaznih problema. Jedno je tvrdi-

ti da se genocid kako je pravno definisan u stvarnosti i desio, drugo je tu tvrdnju dokazati pred sudom.

Zašto je definicija genocida tako kruta?

Odgovor na ovo pitanje vrlo je jednostavan: Konvencija o genocidu iz 1948. je, kao i svaki drugi opšti pravni akt, plod političke realnosti u trenutku njenog donošenja. Ona predstavlja najviše što su države bile u stanju da dogovore neposredno posle Drugog svetskog rata.

Baš u vreme zaključivanja Konvencije Staljin je sa žarom proganjao milione klasnih i političkih neprijatelja, pa se stoga Konvencija nije ni odnosila na ta masovna ubistva, pošto je upravo Sovjetski Savez insistirao da političke grupe ne budu njome zaštićene, tako da Konvencija štiti samo četiri navedene vrste grupa. Opet, druge države, koje su tada vodile svoju politiku prisilne asimilacije ili progona manjina, svoj su pristanak na usvajanje Konvencije uslovile isključenjem *kulturnog* genocida iz definicije krivičnog dela genocida, tako da se on sveo samo na fizičko ili biološko uništenje neke od zaštićenih grupa.

Treba imati u vidu da je Konvencija prvi međunarodni ugovor koji je eksplicitno definisao međunarodne zločine zabranjene i u vreme rata i u vreme mira. U Nirnbergu je suđeno samo za ona krivična dela koja su imala neposrednu vezu s oružanim sukobom, tj. Drugim svetskim ratom, što je važilo čak i za zločine protiv čovečnosti. Nacističkim vođama se tako nije moglo suditi npr. za sistematski progon i diskriminaciju nemačkih Jevreja pre izbijanja rata. Novodefinisano krivično delo genocida bilo je, u trenutku kada je definisano, jedini međunarodni zločin koji je mogao biti učinjen i u miru, dakle i od strane države protiv sopstvenog stanovništva. Konvencijom je i izričito propisano da će za genocid biti kažnjeni i najviši državni zvaničnici. Na oba ova načina ona je duboko zadirala u do tada skoro netaknutu suverenost država, što je za posledicu imalo sužavanje dometa njenih suštinskih odredaba.

Ukratko, Konvencija predstavlja politički kompromis koji je bilo moguće postići u to vreme, a i takva Konvencija je bila moguća jedino zbog moralnog imperativa koji je pred tadašnje državnike stavio slučaj Holokausta.

Treba li menjati definiciju genocida?

Da se njome određuje jedino međunarodno krivično delo, očigledno bi se pojavila potreba za promenom definicije genocida iz člana 2 Konvencije. Na sreću, evolucijom međunarodnog krivičnog prava ta potreba je praktično prestala, s obzirom da druga krivična dela sada popunjavaju praznine koje postoje u Konvenciji o genocidu. Tako npr. u današnjem pravu zločini protiv čovečnosti mogu biti počinjeni i u miru, a ne samo u ratu, dok se ratni zločini mogu počinuti i u unutrašnjem, a ne samo u međunarodnom oružanom sukobu. Takođe, mada se ubijanje političkih protivnika, osoba sa invaliditetom ili mentalno obolelih radi uništenja neke od ovakvih grupa kao takvih ne može smatrati genocidom, takva zlodela će se smatrati istrebljenjem, tj. zločinom protiv čovečnosti, dok će i diskriminatorni progon tih grupa biti kažnjiv.

Države su se generalno pokazale nevoljnim da diraju u postojeću definiciju genocida. Statuti tribunala za bivšu Jugoslaviju i za Ruanđu reprodukuju definiciju iz člana 2 Konvencije, a isto čini i Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda. S obzirom da bi proširivanje definicije genocida bilo izuzetno politički osetljivo, a da za tim više zapravo nema praktične potrebe, nerealno je očekivati da će se pravna definicija genocida promeniti.

Zato uvek treba imati u vidu da, kada sudovi ili pravnici uopšte govore o genocidu, oni misle na genocid kako je *sada* definisan u međunarodnom pravu. Da li će delo propisano tom definicijom postojati ključno zavisi od postojanja genocidne namere učinioca, koja mora biti usmerena prema uništenju neke zaštićene grupe. U zavisnosti od (ne)postojanja te namere, objektivno istovetno delo može biti genocid ili „samo” zločin protiv čovečnosti. Tako npr. ako neki zločinac detonira termonuklearnu bombu nad nekim velegradom i prouzrokuje smrt milion njegovih stanovnika, to će delo biti genocid samo ako je počinilac pri tom nameravao da uništi Srbe, Špance ili Kineze ili hrišćane ili muslimane u tom gradu kao grupu, dok ostale uzgredne žrtve neće biti žrtve genocida, a isti zločin učinjen iz bilo kog drugog razloga smatraće se „samo” zločinom protiv čovečnosti.

Naravno, druge nauke, poput sociologije ili antropologije, mogu imati svoje definicije genocida koje se razlikuju od ove pravne, dok šira javnost može imati samo neku uopštenu predstavu o tome šta jeste a šta nije genocid, za koji pak rezervište jedinstvenu osudu. Raskorak s prav-

nom definicijom dovodi do nerazumevanja, a posebna odbojnost reči „genocid” dovodi do njene političke zloupotrebe.

Genocid, stigma i politika

Kolokvijalno se genocidom mogu nazivati brojni zločini koji se ne mogu podvestu pod pravnu definiciju genocida. Tako se masovna zlodela Crvenih Kmera u Kambodži sedamdesetih godina prošlog veka, koja su odnela više od milion života, često nazivaju genocidom, ali se ona pravno tako ne mogu kvalifikovati pošto su jedni etnički Kmeri progonili i ubijali druge etničke Kmere po osnovu njihove socijalne ili političke pripadnosti. S druge strane, progon etničkih Vijetnamaca i muslimana Čam od strane Crvenih Kmera može se smatrati genocidom, jer su Crveni Kmeri posebno pokušali uništenje ovih grupa i to upravo zbog njihovih etničkih i verskih osobenosti. Shodno tome su i tužioci Vanrednih krivičnih veća u Kambodži većinu žrtava iste zločinačke politike – etničke Kmere – okvalifikovali kao žrtve zločina protiv čovečnosti, a manjinu – etničke Vijetnamce i Čam muslimane – kao žrtve genocida.

Možda najmasovniji zločin u ljudskoj istoriji učinio je režim Mao Cedunga u komunističkoj Kini kada je u tzv. Velikom koraku napred između 1958. i 1962. sistematski izgladneo, mučio i uništio preko 45 miliona kineskih seljaka. Kao ni slična, ali za red veličine manja zlodela Crvenih Kmera, ni ovaj pogrom ne može se nazvati genocidom u pravnom smislu te reči.

Zapravo, krutost pravne definicije genocida je takva da su jedini sudski utvrđeni genocidi posle Drugog svetskog rata masovno ubistvo više od 500.000 Tutsija u Ruandi 1994. od strane režima ekstremističkih Hutua, i sistematsko ubistvo oko 8.000 bošnjačkih muškaraca i dečaka u Srebrenici u julu 1995. od strane vojske bosanskih Srba (vidi npr. presude u slučajevima *Krstić*, *Blagojević* i *Jokić*, *Popović* i *drugi* i *Tolimir*). I u slučaju Ruande žrtvama genocida mogu se smatrati samo ubijeni Tutsiji, a ne i umereni pripadnici plemena Hutu, koji su takođe ubijani u velikom broju (činili su oko petine ukupnog broja žrtava), upravo zato što su ovi ubijani samo zato što su bili *umereni*. Takođe, etničko čišćenje u Bosni, koje je odnelo oko sto hiljada života i proizvelo mnogo više prognanih, ni Haški tribunal ni Međunarodni sud pravde nisu okvalifikovali kao genocid, s obzirom da se etničko čišćenje vrši uz nameru *proterivanja* jedne grupe

s nekog prostora, a ne njenog fizičkog ili biološkog *uništenja*.¹⁷ Proterivanje Srba iz Hrvatske tokom akcije „Oluja” 1995. godine iz potpuno istih razloga ne može se smatrati genocidom, već eventualno „samo” zločinom protiv čovečnosti.¹⁸

Moralno je apsurdno postavljati genocid na nekakav pijedestal osude iznad svih drugih međunarodnih zločina zbog rigidnosti pravne definicije koja je posledica političkog kompromisa sklopljenog 1948. Zločini komunističkih režima u Sovjetskom Savezu, Kini ili Kambodži nisu ništa manje strašni zato što se ne mogu pravno nazvati genocidom, niti su umereni Hutui u Ruandi išta manje žrtve od etničkih Tutsija. To što neko zlo delo poput etničkog čišćenja nije genocid ne znači da ono nije planski i sistematski vršeno, ili da nije bilo plod državne politike.

Ne samo da je posebna stigmatizacija genocida kao takvog moralno nezaslužena i devalvira druge međunarodne zločine, već ona dovodi i do izopačenog podstreka sukobljenim grupama da u izgradnji svog kolektivnog narativa upravo *požele* da sebe dodatno viktimizuju i označe kao žrtve genocida, nastojeći da se tako poistovete sa žrtvama Holokaušta, pa se onda „mi” predstavljamo žrtvama kakve su bili Jevreji, a naši neprijatelji kao moralni ekvivalenti nacista.

Koliko reč „genocid”, često praćena manipulacijama brojem žrtava, može opsedati nacionalističke narative možemo videti i na primeru jermenskog zahteva da Turska prizna genocid nad Jermenima u toku i posle Prvog svetskog rata, koji turske elite i dan danas doživljavaju kao napad na samu tursku državnost. Štaviše, moć reči „genocid” je takva da žrtve mogu doživeti kao pravu uvredu tvrdnju da su one žrtve „samo” ratnih zločina ili zločina protiv čovečnosti, a ne i genocida, što dobro po-

17 *Presuda Međunarodnog suda pravde po tužbi Bosne i Hercegovine protiv Srbije*, doneta 26. februara 2007, dostupna je na internet stranici Međunarodnog suda pravde: <http://www.icj-cij.org/docket/files/91/13685.pdf>, vidi posebno stavove 142–149, 186–201, 276–277.

18 Krajnji ishod suđenja Gotovini i drugima pred Tribunalom za zločine u akciji „Oluja” je taj da su svi optuženi u žalbenom postupku oslobođeni krivice, uključujući i krivicu za zločine protiv čovečnosti (koji su prethodno u prvostepenoj presudi utvrđeni). Stoga, pravno gledano, ne postoji pravosnažna sudska presuda koja kaže da su u „Oluji” počinjeni zločini protiv čovečnosti. Autori, međutim, imaju drugačije viđenje zločina u „Oluji” u odnosu na Žalbeno veće Tribunala i ono je objašnjeno u IV delu knjige, posvećenom pojedinačnim odlukama Tribunala.

tvrdju reakcije u Bosni i Hercegovini na objavljivanje presude Međunarodnog suda pravde po tužbi te države protiv Srbije 2007. godine.

U svakom slučaju, inflacija genocida i moralna devalvacija drugih zločina pojave su kojima se stalno treba opirati. Sam po sebi, genocid *nije* „zločin nad zločinima”, i tako ga ne treba nazivati.

7. Sudi li Haški tribunal za „verbalni delikt“?

Šta je verbalni delikt?

Termin „verbalni delikt“ ima snažan antidemokratski prizvuk u post-autoritarnim društvima. Krivična dela koja su bila obuhvaćena pojmom verbalnog delikta često su korišćena u obračunima s političkim protivnicima autoritarnog socijalističkog režima. Krivična dela poput neprijateljske propagande, klevete i uvrede države i njenih organa, poziva na pobunu i širenja lažnih vesti punila su zatvore a praznila stupce u novinama i magazinima, gušeći mogućnost konstruktivne kritike vlasti i demokratskog dijaloga.

Ekstenzivna primena „verbalnog delikta“ u autoritarnim društvima često nije bila posledica postojanja nekakvih posebnih krivično-pravnih odredaba kojima su se propisivala krivična dela specifična za ova društva. Problem je pre ležao u neodređenosti i nejasnoći zakonskih odredaba i u njihovoj diskriminatornoj i zlonamernoj primeni. Povrh toga, za krivična dela poput klevete ili uvrede, za koja se u većini demokratskih zemalja sudilo po privatnoj tužbi i za koja nisu bile propisane kazne zatvora već samo novčane kazne, u autoritarnim društvima se postupak vodio po službenoj dužnosti a sankcija je gotovo isključivo bila zatvorska kazna, a često i prinudno lečenje u psihijatrijskim ustanovama.

Ako pokušamo da definišemo verbalni delikt u nekakvoj čistoj formi, oslobođenoj političkih prizvuka, onda bismo ga mogli označiti kao krivično delo koje pojedinac izvršava govorom. Da bi se smatralo da je krivično delo izvršeno, nikakva druga radnja ne mora biti preduzeta. Krivično delo je izvršeno samom izgovorenom, napisanom i objavljenom rečju. Jasno je da čak i ovako definisan verbalni delikt predstavlja drastičan vid ograničenja slobode izražavanja.

Sloboda izražavanja jedan je od temelja demokratskog društva i predstavlja neotuđivo ljudsko pravo. Filozofska osnova takvog pristupa slobodi izražavanja potiče od Miltonove metafore „bojišta ideja“ prema kojoj pogrešne i opasne ideje nemaju izgleda da opstanu pred forumom u kome se ideje slobodno razmenjuju. S obzirom da istina u slobodnoj raz-

meni mišljenja mora prevladati, misli se da opasne, nepoželjne, pa čak i štetne ideje država ne treba suzbijati represivnim merama.

Iako je sloboda izražavanja daleko najšira u pravu SAD, ona čak ni tamo nije neograničena. Na primer, pornografski sadržaji i govor koji poziva na izazivanje realne opasnosti podležu ograničenjima čak i u američkom pravu, dok ono kao i sva druga prava zabranjuje i podstrekavanje na vršenje krivičnih dela. S druge strane, politički vidovi izražavanja, uključujući i govor mržnje, ne smatraju se podobnim za ograničenja. Američka praksa, međutim, ne predstavlja standard kome se teži u svetu i mnogi je smatraju spornom. Međunarodni standardi i standardi koji važe u Evropi nisu tako popustljivi prema pojedinim vidovima političkog izražavanja.

Tako na primer, član 20 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima izričito zahteva od država da zabrane izražavanje koje bi predstavljalo pozivanje na rat i raspirivanje rasne, nacionalne i verske mržnje. Iako Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda ne sadrži sličnu odredbu, kroz praksu Evropskog suda za ljudska prava razvijen je pravni stav da krivičnopravno sankcionisanje ovakvog izražavanja predstavlja dozvoljeno ograničenje slobode govora. Ovo u isto vreme ne znači da država mora da tretira govor mržnje i poziv na agresivni rat kao krivično delo. Na državama je da se opredele na koji će način suzbijati takve akte, i one se najčešće odlučuju za krivičnopravno sankcionisanje, prekršajno sankcionisanje ili cenzuru.

Države, međutim, ne raspolažu ovakvom slobodom u pogledu svih vidova izražavanja. Međunarodno pravo u ograničenoj meri zahteva od država da kriminalizuju specifično izražavanje i podvrgnu ga kažnjavanju. Ovakvo izražavanje smatra se naročito opasnim i uživa status međunarodnog zločina, podjednako kao i genocid ili ratni zločini.

Koje „verbalne delikte” poznaje opšte međunarodno krivično pravo?

Postoji samo jedno krivično delo u međunarodnom pravu koje bi se moglo nazvati verbalnim deliktom u gore opisivanom smislu. To je delo neposrednog i javnog pozivanja na vršenje zločina genocida. Obaveza inkriminacije ovog vida izražavanja izričito je propisana članom 3 Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida. Pored toga, ovo delo je uvršteno među međunarodne zločine u statutima krivičnih tribunala

za Jugoslaviju i Ruandu, kao i Statutom stalnog Međunarodnog krivičnog suda.

Pored ovog zločina, govor mržnje je u međunarodnoj krivičnoj praksi sankcionisan i kroz neka druga krivična dela, naročito kroz zločin protiv čovečnosti putem progona. Međunarodni tribunal u Nirnbergu je govore koji su se ticali pozivanja na agresivni rat posmatrao kroz lupu zavere za izvršenje agresivnog rata. Pojedini oblici izražavanja takođe mogu biti kažnjivi kao vidovi izvršenja krivičnog dela i posebni vidovi krivične odgovornosti, kao što su podstrekavanje i podsticanje na vršenje ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti.

Kada se izražavanje može smatrati neposrednim i javnim pozivom na genocid?

Kao i samo delo genocida, i delo neposrednog i javnog pozivanja na genocid je veoma usko definisano u međunarodnom krivičnom pravu. Upravo zbog toga je relativno malo ljudi ikada odgovaralo za ovo specifično krivično delo.

Najveća prepreka široj primeni ovog krivičnog dela na slučajeve govora mržnje je zahtev neposrednosti i javnosti koji se nalazi u samom imenu ovog zločina. Naime, nije dovoljno u razgovoru između nekoliko prijatelja ili funkcionera zastupati ideju kako nad nekom grupom treba izvršiti genocid. Propagiranje ove ideje mora da bude izvršeno javno, bilo putem medija, na nekom javnom skupu ili relativno otvorenom sastanku. Ideja o potrebi izvršenja genocida treba da bude upućena neodređenom broju primalaca poruke. Pored toga, ta poruka mora jasno, odnosno neposredno, da poziva na izvršenje genocida. To znači da nije dovoljno aludirati na poželjnost „eliminisanja” pojedinih „elemenata” ili upotrebiti slične političke floskule kada se izbegava da se jasno saopšti neka šokantna zamisao.

Ipak, čak bi i ovakvo izražavanje moglo da se kvalifikuje kao neposredno pozivanje na genocid ako je primaocima poruke iz kulturno-istorijskog ili političkog konteksta jasno da je u stvari reč o pozivu na uništenje određene grupe ljudi. Neposrednost, dakle, ne znači i eksplicitnost. Tako su, na primer, novinari i političari iz Ruande bili osuđivani za ovo delo iako sunarodnike nisu eksplicitno pozivali na ubistvo, već da krenu „na posao”, a predmet tog posla često nazivali „bubašvabama”, umesto

Tutsima, koji su bili meta genocida. Iz konteksta je, ipak, svima bilo jasno da se radi o pozivu na ubijanje pripadnika ove etničke grupe.

Sva ograničenja koja postoje u vezi s pravnom definicijom genocida primenljiva su i na zločin neposrednog i javnog pozivanja na genocid. Tako, na primer, govor u kome bi neko pozivao publiku da ubije sve članove neke političke partije ne bi predstavljao poziv na genocid, prosto zato što političke grupe ne spadaju u grupe zaštićene od genocida. Slična situacija bi bila, recimo, i s pozivom da se svi pripadnici jedne etničke grupe nezakonito liše slobode, zato što nezakonito lišenje slobode ne predstavlja jedno od genocidnih dela.

Mora li genocid zaista i da se izvrši da bi se neko kaznio za pozivanje na genocid?

Da bi neko bio kažnjen zbog javnog i neposrednog pozivanja na genocid, genocid ne mora da bude izvršen. Pozivanje na genocid postaje kažnjivo u trenutku kada su izrečene reči kojim se na taj zločin poziva. S pravne tačke gledišta, potpuno je nevažno da li se genocid zaista i dogodio i da li je u izvršenju genocida učestvovao bilo ko od primalaca poruke. Zapravo, ukoliko bi se takva veza mogla uspostaviti, pravno se više ne bi radilo o pozivanju na genocid, već o podstrekavanju na genocid, što bi automatski značilo da je „govornik” zapravo saučesnik u izvršenju zločina genocida, a ne neko ko je „samo” javno pozivao na izvršenje genocida.

Da li je Tribunal ikome sudio samo za pozivanje na genocid?

Niko s prostora bivše Jugoslavije nije bio optužen za ovo krivično delo. Potpuno bi legitimno bilo upitati se da li je Tribunal ipak trebalo da se u tom smislu pozabavi određenim političkim govorima iz perioda devedesetih. Poznata je činjenica da je propaganda mržnje koja je prethodila ratovima na prostoru bivše Jugoslavije i za vreme tih ratova bila zastrašujuća. Međutim, iako su neki od ovih govora bili na granici poziva na genocid, ton propagande je bio pre svega usmeren ka raspirivanju međunacionalne mržnje i provociranju agresivnog rata. Zbog toga je lako razumeti zbog čega Tribunal za bivšu Jugoslaviju nikada nije pokrenuo postupak u

kojem bi se raspravljalo o ovom zločinu, dok je Tribunal za Ruandu imao dosta prilika da se time bavi. Ovo ne znači da Tribunal nije imao nikakvog razloga da raspravlja o propagandi mržnje iz jugoslovenskih ratova.

Kada je propisano da govor mržnje može predstavljati zločin protiv čovečnosti?

Govor mržnje je prvi put tretiran kao zločin protiv čovečnosti na suđenju vodećim ratnim zločincima u Nirnbergu 1946. godine. Tada je Julijus Štrajher, vlasnik i urednik nacističkog glasila „Jurišnik“ u kom su objavljivani najpogrdniji tekstovi protiv Jevreja, od kojih su neki pozivali i na njihovo istrebljenje, osuđen na smrt vešanjem. U isto vreme, funkcioner u nacističkom Ministarstvu za propagandu i prosvetljenje, Hans Friče, bio je oslobođen pošto propaganda mržnje koju je on osmišljavao nije uključivala direktne pozive na istrebljenje Jevreja. Ovakav razvoj događaja, zajedno s time što je pozivanje na genocid definisano kao zločin, naveo je mnoge da zaključe kako govor mržnje kojim se ne poziva na istrebljenje neke grupe nije inkriminisan u međunarodnom pravu. Ovo, naravno, nije tačno.

Hans Friče, iako oslobođen pred Međunarodnim tribunalom u Nirnbergu, bio je pred nemačkim sudovima osuđen zbog svoje uloge u formiranju propagande Trećeg Rajha na 12 godina zatvora. Slično se dogodilo i Otu Ditrihu, još jednom visokom funkcioneru iz Gebelsove propagandne mašinerije. Za zločin protiv čovečnosti je suđeno i nekim istaknutim filmskim umetnicima, poput Fajta Harlana, zbog njegove uloge u stvaranju antisemitskih filmova, među kojima je najpoznatiji „Jevrejin Zis“ (*Jud Süß*).

Oslanjajući se na ovakvu praksu, tužilac Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu je optužio nekoliko novinara i političara iz Ruande za izvršenje zločina protiv čovečnosti putem progona usled njihovih javnih govora u kojima su raspirivali mržnju protiv Tutsija. Sudsko veće je prihvatilo takvu pravnu kvalifikaciju. Tribunal je razjasnio, ipak, da govor mržnje sam po sebi ne može biti zločin protiv čovečnosti. Kao i u slučaju svakog drugog zločina protiv čovečnosti, i govor mržnje se mora dogoditi u kontekstu sistematskog i širokog napada na civilno stanovništvo. Govor mržnje takođe mora biti uperen protiv grupe ili kolektiva koji se mogu identifikovati, mora biti diskriminatoran i javan. Za razliku od pozivanja

na genocid, govor mržnje kao zločin protiv čovečnosti ne mora pozivati ni na kakvu konkretnu akciju i može biti uperen ka dehumanizaciji grupe, širenju lažnih vesti radi raspirivanja mržnje, izazivanju straha kod većinske populacije itd. Bitan element govora mržnje kao zločina protiv čovečnosti je kumulativni efekat koji takav govor ima na kampanju progona i pojedinačni doprinos tog govora takvoj kampanji.

Da bi osoba bila odgovorna za zločin protiv čovečnosti zbog govora mržnje, ona mora biti svesna da postoji napad na određeno civilno stanovništvo i da njeni govori predstavljaju deo tog napada. Počinilac takođe mora posedovati diskriminatornu nameru.

Kakav je stav Tribunala prema govoru mržnje kao zločinu protiv čovečnosti?

Tribunal za bivšu Jugoslaviju, na žalost, nije sledio praksu Tribunala u Aruši. Tužilac u Hagu je u slučaju Kordić i Čerkez, vezanom za delovanje Hrvatskog vijeća odbrane u Bosni i Hercegovini, pokušao da dokaže da zagovaranje i podsticanje političke, rasne i nacionalne mržnje predstavlja zločin protiv čovečnosti putem progona. U veoma površnoj presudi zasnovanoj na pogrešnoj interpretaciji kako optužnice tako i pravnih izvora, sudsko veće Tribunala je presudilo da govor mržnje sam po sebi ne može predstavljati zločin protiv čovečnosti, što je bilo u suprotnosti s uspostavljenom međunarodnom praksom. Žalbeno veće je potvrdilo da je ovakav stav bio pogrešan u jednom ruandskom slučaju, gde su sudije navele da se presuda Kordiću održala samo zbog toga što nije uložena žalba na ovaj njen deo.

Je li Slobodan Milošević bio optužen za govor mržnje?

Među brojnim optužbama protiv bivšeg predsednika Srbije i Jugoslavije, našla se i optužba da je, kroz kontrolu, manipulaciju i upotrebu državnih medija i kroz širenje dezinformacija Milošević budio strah kod srpskog stanovništva i time, kao učesnik u zajedničkom zločinačkom poduhvatu, doprineo izvršenju zločina protiv čovečnosti. Zbog smrti Miloševića, Tribunal nije imao priliku da se izjasni o ovoj optužbi.

Je li Vojislav Šešelj optužen za „verbalni delikt“?

Tužilac Tribunala je svoju optužnicu protiv Šešelja zasnovao, između ostalog, i na njegovim govorima kojima je pozivao na nasilje, vršenje ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti. U jednom delu, tužilac je optužio Šešelja za učestvovanje u zajedničkom zločinačkom poduhvatu zapaljivim govorima kojima je pozivao na mržnju i vođenje rata, čime je doprineo vršenju zločina i ostvarivanju zajedničkog zločinačkog plana. Ovim je uspostavljen dovoljan pravni osnov za njegov krivični progon.

Tužilac je, međutim, u optužnici mnogo veću pažnju posvetio Šešeljevom podstrekavanju na vršenje ratnih zločina kao posebnom vidu krivične odgovornosti. Ovo je verovatno posledica ranije prakse Tribunala iz slučaja Kordić gde je Tribunal odbio da smatra opšti govor mržnje zločinom propisanim međunarodnim pravom. Tužilac je zbog toga odlučio da pokuša da dokaže neposrednu vezu između Šešeljevih govora i konkretnih zločina, za koje tvrdi da su direktna posledica njegovih govora. Ovim se Šešelj, zapravo, optužuje da je bio saučesnik u ubistvima i progonima kao podstrekač tih zločina, a ne zbog same izgovorene reči kao takve.

8. Nepoštovanje suda

Uprkos tome što prema sopstvenom Statutu Tribunal ima nadležnost da sudi samo za teška kršenja međunarodnog prava, kroz njegovu praksu je uspostavljen i posebni postupak za krivična dela koja predstavljaju nepoštovanje suda. Prema pravilu 77 Pravilnika o postupku i dokazima, Tribunal ima „inherentnu nadležnost” da kao sudski organ kažnjava one koji svojim ponašanjem ometaju tok postupka i služeći se zabranjenim sredstvima utiču na sprovođenje pravde. Tribunal je zbog ovakvog „svojevoljnog” proširivanja sopstvene nadležnosti često bio kritikovan, naročito u inostranim naučnim krugovima. Mnogi su smatrali da je ovakvim pristupom prekršeno jedno od osnovnih načela međunarodnog prava prema kojem međunarodna tela imaju samo onu nadležnost koja im je izričito poverena kroz međunarodne dokumente. S obzirom da Statut ne daje pravo Tribunalu da se bavi slučajevima ometanja pravde, on takvu nadležnost ne može sam za sebe da prigrabi kroz izmene svog Pravilnika o postupku i dokazima. Sa druge strane, Tribunal je smatrao, sasvim ispravno, da bi njegovo efikasno delovanje bilo u velikoj meri ugroženo ukoliko ne bi mogao da vrši ovu svojevrсну funkciju „samozaštite”.

Prestupi nepoštovanja suda su takođe krivična dela, ali ona ne predstavljaju teška kršenja međunarodnog prava, već se radi o krivičnim delima protiv međunarodnog pravosuđa (slično krivičnim delima protiv pravosuđa iz nacionalnog krivičnog prava) za koje su zaprećene novčane kazne ili kazne kratkotrajnog zatvora. Broj krivičnih dela nepoštovanja suda se, tokom postojanja Tribunala, postepeno uvećavao kroz izmene pravila 77 Pravilnika. U početku, Pravilnik je sankcionisao samo odbijanje svedoka da odgovore na postavljena pitanja i nezakonit uticaj na svedoke. Ubrzo su spisku dodata krivična dela poput otkrivanja podataka suprotno naredbama Tribunala, neodazivanja pozivu, nedostavljanja traženih dokumenata, pružanja mita ili primoravanja osobe da se ogлуši o naredbe Tribunala.

Do sada su pred Tribunalom za nepoštovanje suda okrivljene 24 osobe. Među njima su i Vojislav Šešelj koji je, između ostalog, objavljivanjem svoje knjige omogućio identifikaciju jedanaest zaštićenih svedoka, bivša službenica Tribunala Florans Hartman (*Florence Hartmann*) koja je osuđena zbog otkrivanja informacija protivno naredbama Tribunala i članica tima odbrane Milana Lukića Jelena Rašić koja je osuđena jer je

podmitila svedoka da bi on lažno svedočio. Za nepoštovanje suda su odgovarali i novinari koji su objavljivali informacije protivno odlukama Tribunala, saradnici optuženih koji su zastrašivali svedoke i svedoci koji su davali lažne iskaze.

Deo III

ŠTA POSLE HAŠKOG
TRIBUNALA?

1. Izlazna strategija Tribunala i ustupanje predmeta drugim sudovima

Ustupanje predmeta Haškog tribunala Srbiji, ili nekoj drugoj zemlji nastaloj na teritoriji bivše Jugoslavije, bilo je često pominjana tema u medijima i u javnosti Srbije. Slično je i u drugim, susednim državama. Ova tema pobuđuje pažnju iz raznovrsnih razloga – bilo da možda proizilazi iz nadanja da se nekom „našem” sudi „ovde” i tako izbegne „ruka haške pravde”, koja se često doživljava kao surova i nepravedna, bilo da je reč o isticanju spremnosti domaćeg pravosuđa da se nosi sa suđenjima na ništa manje kompetentan način nego Haški tribunal, ili pak o željama da se, u nekim slučajevima, „šou” iz Haga premesti bliže publici u Srbiji. Da bi se razumelo šta znači ustupanje predmeta i šta se tu moglo očekivati, treba odgovoriti na dva pitanja: prvo, zbog čega je Tribunal počeo da ustupa predmete nacionalnim pravosuđima, i drugo, šta se zapravo ustupalo i po kojim merilima.

Izlazna strategija Tribunala

Odgovor na prvo pitanje – zbog čega je Tribunal ustupao svoje predmete nacionalnim pravosuđima – nalazi se u takozvanoj strategiji okončanja rada ili, kako se još naziva, izlaznoj strategiji Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju. Tu strategiju, koja je pripremana još od 2001. godine, Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija usvojio je 28. avgusta 2003. rezolucijom br. 1503. Njom je Savet bezbednosti naložio MKTJ da završi s podizanjem optužnica do kraja 2004. godine, sa suđenjima u prvostepenom postupku do kraja 2008. godine, a s odlukama po žalbama do 2010. godine. Rokovi za završetak prvostepenih i žalbenih postupaka u međuvremenu su nekoliko puta pomerani, i prognoze menjane s obzirom na progres u pojedinim predmetima. (Poslednja prognoza predsednika Tribunala, data u njegovom redovnom izveštaju Save-tu bezbednosti UN u junu 2013. godine, bila je da će se poslednje prvostepeno suđenje, ono Ratku Mladiću, završiti pred Tribunalom do sredine 2016. godine, dok će se žalbeni postupci u predmetima u kojima je trenutno u toku prvostepeni postupak odvijati pred novouspostavljenim telom

– naslednikom Tribunala zvanim Mehanizam za međunarodne krivične tribunale, o kojem će biti više reči u jednom od narednih poglavlja.) Kako bi se Tribunal rasteretio dela posla i završavao suđenja, Savet bezbednosti mu je odobrio da se usredsredi na suđenja vojnim i političkim liderima i pojedincima na visokom položaju, za koje se smatra da su najodgovorniji za zločine na teritoriji bivše Jugoslavije, dok bi osumnjičene ili okrivljene na nižim ili srednjim mestima na hijerarhijskim lestvicama prepustio nacionalnim sudovima.

Izlazna strategija MKTJ bila je posledica stava država članica UN, naročito stalnih članica Saveta bezbednosti, da ova skupa i zahtevna mašinerija međunarodne pravde, za koju je od početka bilo planirano da traje ograničeno, treba da privede svoj rad kraju u nekom razumnom roku. Tome je trebalo da doprinese i podela posla s državama u vidu ustupanja predmeta. Ustupanje predmeta protiv okrivljenih nižeg nivoa odgovornosti bilo je i odgovor na kritike koje su upućivane Tribunalu zbog toga što je u prvim godinama postojanja gonio mahom „sitnije ribe”, najčešće neposredne izvršioce, umesto da svoje vreme, resurse, osoblje i ovlašćenja usredsredi na problematičnije i kompleksnije slučajeve, one protiv najodgovornijih, s vrhova hijerarhije organizacija umešanih u zločine.

Nacionalni sudovi koje je Savet bezbednosti imao na umu kao partnere Tribunala u ovom transferu posla pre svega su oni sa prostora bivše Jugoslavije, na čijoj teritoriji su zločini počinjeni. Osnova logike za takvu odluku počiva na tome što je upravo zbog izostanka procesuiranja masovnih zlodela pred sudovima ovih zemalja, naslednica SFRJ, Savet bezbednosti i bio primoran da osnuje Tribunal. Stoga bi sada ovim državama, u izmenjenim okolnostima, i uz ispunjavanje određenih uslova, trebalo pružiti priliku da tu odgovornost ponovo preuzmu na sebe. Takođe, tradicionalno se smatra da je upravo sud zemlje na čijoj je teritoriji zločin počinjen, ili sud zemlje čije državljanstvo okrivljeni poseduje, najpozvaniji da se pred njim utvrđuje odgovornost za neko krivično delo jer se tako suđenja odvijaju tamo gde se najčešće nalaze žrtve, okrivljeni i svedoci i drugi dokazi.

Izlaznu strategiju i ustupanje predmeta Savet bezbednosti nije nanošio samo Tribunalu za bivšu Jugoslaviju, već i Tribunalu za Ruandu, sa sedištem u Aruši. Strategija tribunala za Ruandu je prilagođena tamoš-

njim okolnostima. Jedna od razlika je ta što su u slučaju ovog suda kao primarne destinacije za ustupanje optužnica isprva tražene druge zainteresovane države, mahom evropske, a ne Ruanda, gde su genocid i drugi masovni zločini izvršeni, jer se smatralo da pravosuđe u Ruandi ima teškoće zbog nedovoljne obučenosti lokalnih pravnika i potencijalne pristranosti. Tako su dva predmeta bila prebačena u Francusku. U međuvremenu, Ruanda se, uz podršku Tribunala i međunarodne zajednice, kroz procese obuke ljudi zaposlenih u pravosuđu, izmene zakona i ostvarivanja drugih uslova, kvalifikovala da dobije neka od suđenja. Neke optužnice i nedovršene istrage su joj ustupljene, a u toku je postupak odlučivanja o ustupanju još nekoliko predmeta.

Koji se predmeti ustupaju nacionalnim sudovima i pod kojim uslovima?

Što se tiče drugog pitanja – šta se to prenosi na nacionalna pravosuđa pod oznakom „ustupanje predmeta” – postoje dve vrste ili kategorije ustupanja. Jedna je ustupanje *optužnice*, to jest predmeta protiv jednog ili više konkretnih okrivljenih gde je Tužilaštvo MKTJ okončalo istragu i podiglo optužnicu, a zatim je predaje u nadležnost nacionalnom pravosuđu. Pošto je ovakvo ustupanje detaljno regulisano pravilom 11 *bis* Pravilnika o postupku i dokazima MKTJ, takvi predmeti se u stručnim krugovima najčešće zovu „predmeti 11 *bis*”.¹⁹ Kada Tribunal ili nacionalni sudovi govore o ustupanju predmeta, oni uglavnom misle na ustupanje predmeta po pravilu 11 *bis*. S druge strane, za razliku od ove prve kategorije, gde se u nadležnost nacionalnog pravosuđa prenosi gotova optužnica, druga kategorija ustupanja postoji kada Tribunal nacionalnim sudovima prosledi *spise iz istraga* koje je Tužilaštvo Tribunala vodilo, ali nije uspelo da izvrši i pretoči u konkretne optužnice do kraja 2004. godine, kada je istekao rok koji je Savet bezbednosti postavio Tribunalu za podizanje optužnica. Takvi ustupljeni predmeti se često, naročito u medijima, takođe nazivaju „ustupljeni predmeti”, iako između ove dve kategorije postoje razlike.

Kada nacionalno tužilaštvo preuzme optužnicu od Tribunala – dakle u slučaju ustupanja „predmeta 11 *bis*” – ono ima obavezu da po toj op-

19 U prevodu Pravilnika o postupku i dokazima MKTJ u pravilu 11 *bis* koristi se reč „prosledivanje”, ali ćemo mi koristiti termin „ustupanje” jer je više ustaljen u javnom govoru.

tužnici dalje postupi, uz eventualna prilagođavanja nacionalnom pravu, i da završi postupak pred nacionalnim sudom. Tribunal pri tome zadržava ovlašćenje da predmet vrati nazad u svoju nadležnost ako je nezadovoljan postupanjem nacionalnog pravosuđa. Nasuprot tome, kod pomenute druge kategorije ustupanja – onda kada je ustupljen predmet u fazi istrage – države ne duguju Tribunalu da ma šta učine. One mogu da nastave, suze ili prošire istragu, podignu optužnicu, a – što se tiče Tribunala – mogu čak da ne urade ništa. Srbija, međutim, ima obavezu, koja postoji nezavisno od Tribunala i koja proizilazi iz domaćeg i međunarodnog prava, da krivično goni počinioce ratnih zločina, genocida i zločina protiv čovečnosti. Ona bi u ovakvim prilikama morala uvek da ispita informacije i dokumente iz nezavršenih predmeta koje joj je Tribunal ustupio, da otvori istragu i, tamo gde ima dovoljno dokaza, podigne optužnice.

Postoji niz uslova koji moraju biti ispunjeni da bi MKTJ nekoj državi ustupio optužnicu. Prvi zavisi od težine zločina i nivoa odgovornosti optuženog. Može se ustupiti samo predmet u kome su okrivljeni osobe koje se smatraju niže ili srednje rangiranim u hijerarhiji onih koji su učestvovali u vršenju zločina koji su predmet optužnice, ako konkretni zločin iz optužnice ne spada među najteže za koje se sudilo pred Tribunalom. Bilo je predmeta gde su sudska veća Tribunala odbijala zahteve Tužilaštva za ustupanje lokalnom pravosuđu jer su konkretne okolnosti slučaja svrstavale optužene u kategoriju visoko rangiranih vojnih ili paravojnih lidera koji su, prema izlaznoj strategiji, morali da ostanu u nadležnosti Tribunala. Tako je razlog za odbijanje zahteva za ustupanje predmeta Milana Lukića, vođe srpske paravojne formacije iz okoline Višegrada, osuđenog na doživotni zatvor zbog ubistava i spaljivanja živih bošnjačkih civila, uključujući žene i decu, bio težina zločina. Nekad je razlog da se predmet ne ustupi bilo to što se optuženi u hijerarhiji onih koji su u zločinu učestvovali nalazio na najvišem ili jednom od najviših položaja, kao u slučaju komandanta Sarajevsko-romanijskog korpusa VRS generala Dragomira Miloševića, osuđenog za napade na civile u Sarajevu.

Sledeći uslov je da se sudsko veće Tribunala zaduženo za ustupanje uverilo da će suđenje optuženom u državi kojoj se predmet ustupa biti pravično i da mu neće biti izrečena ili nad njim izvršena smrtna kazna. MKTJ može, kao što je napomenuto, i opozvati odluku o ustupanju predmeta, ako nacionalni sud već nije doneo pravosnažnu presudu, i zahtevati od države kojoj je predmet prosleđen da ga vrati u Tribunal i preda optuženog. Ovo je predviđeno za slučaj da Tribunal utvrdi da je došlo do oz-

biljnijih kršenja prava na pravično suđenje pred domaćim sudom, bilo na štetu ili pak u korist okrivljenog (što bi, u tom drugom slučaju, značilo – na štetu žrtava), ili da se postupak vodi s očiglednom namerom da se okrivljeni zaštiti ili oslobodi od krivične odgovornosti. Zbog toga je 2005. godine Tužilaštvo MKTJ potpisalo sporazum s Organizacijom za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS), koja u sklopu svojih redovnih aktivnosti već ima raspoređene posmatračice suđenja za ratne zločine pred nacionalnim sudovima, kako bi OEBS posebno pratio suđenja u „predmetima 11bis” u regionu i izveštavao Tribunal ako uoči neki od takvih problema. U praksi nije bilo nijednog negativnog izveštaja o takvim suđenjima, niti vraćanja predmeta u Tribunal.

Država kojoj se optužnica ustupa može biti ona na čijoj je teritoriji zločin počinjen (što je, ako se pogleda istorijat pravila 11bis, bio primarni orijentir za Tribunal), ili država u kojoj je okrivljeni uhapšen, ili čak država koja bi imala nadležnost po nekom od osnova iz međunarodnog i nacionalnog prava, i koja je voljna i spremna da mu sudi. Ova poslednja opcija znači da je Tribunal mogao da ustupi predmet i nekoj državi van kruga zemalja bivše Jugoslavije jer, prema principu univerzalne nadležnosti, sve države sveta mogu da sude za genocid, zločine protiv čovečnosti i ratne zločine bez obzira ko ih je i gde počinio. Ovako nešto bi se verovatno dogodilo da je Tribunal utvrdio da nacionalna pravosuđa u regionu nisu dovoljno pripremljena za ova suđenja. To ukazuje na to da ideja ustupanja optužnica, iako prevashodno namenjena za sudove Bosne i Hercegovine, Srbije ili Hrvatske, nije unapred bila rezervisana samo za njih, već su ove države morale prvo da se kvalitetom svog pravosudnog sistema kvalifikuju za ustupanje.

Koliko je optužnica ustupljeno?

Ustupanje predmeta počelo je 2005. godine. Konačan broj ustupljenih optužnica je osam, sa ukupno trinaest optuženih. Sve su ustupljene trima zemljama bivše SFRJ – Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji. Najveći broj predmeta – šest optužnica, sa deset optuženih – ustupljen je

Bosni i Hercegovini i sva suđenja po ovim optužnicama su do sada okončana.²⁰ Hrvatskoj je Tribunal ustupio jednu optužnicu – protiv generala hrvatske vojske Mirka Norca i Rahima Ademija – za zločine protiv čovečnosti i kršenje zakona i običaja rata (uključujući ubistva, progon, pljačku i bezobzirno razaranje naselja) protiv srpskih civila u operaciji „Medački džep” 1993. godine.²¹

Srbiji je ustupljena samo jedna optužnica, s jednim optuženim, bivšim kapetanom prve klase JNA Vladimirom Kovačevićem „Rambom”, kome se stavljalno na teret da je počinio kršenja zakona i običaja rata, i to protivpravne napade na civilne i kulturno-istorijske i religijske objekte pod zaštitom UNESKO u Starom Gradu u Dubrovniku i njihovo razaranje, uključujući i ubistva i ranjavanje civila, tokom granatiranja Dubrovnika od strane JNA, 6. decembra 1991. godine.²² Optužnica protiv Kovačevića ustupljena je Srbiji marta 2007. godine, ali do suđenja u Srbiji nikada nije došlo; postupak je obustavljen jer je još u Tribunalu utvrđeno, a pred sudom u Srbiji potvrđeno, da Kovačević zbog teškog oboljenja nije sposoban da učestvuje u suđenju.

Pored najvećeg broja optužnica, Bosni i Hercegovini ustupljeno je i najviše nezavršenih istraga. Ovo otuda što je najveći broj zločina u ratovima u bivšoj SFRJ bio počinjen u ovoj nekadašnjoj jugoslovenskoj republici, odakle dolazi najveći broj optuženih, odnosno gde se i nalazi najveći broj osumnjičenih. Srbija i Hrvatska su takođe dobile po nekoliko nezavršenih istraga. U Srbiji su, na primer, suđenja za streljanje hrvatskih ratnih zarobljenika na Ovčari kod Vukovara, ili predmeti „Zvornik I, II i III” (koji se tiču ubijanja, mučenja i proterivanja bošnjačkih civila iz okoline Zvornika 1992. godine) zasnovana na spisima istrage koje je Tribunal ustupio. MKTJ je još nekim od država s teritorije bivše SFRJ, poput Ma-

20 Svi optuženi iz predmeta 11 *bis* u BiH u međuvremenu su pravosnažno osuđeni za zločine protiv čovečnosti, ratne zločine ili genocid, s rasponom kazni od sedam do 34 godine.

21 Hrvatski sud je generala Mirka Norca osudio po komandnoj odgovornosti na sedam godina zatvora, dok je general Rahim Ademi oslobođen jer je sud utvrdio da nije imao efektivnu komandu nad jedinicama koje su počinile zločine. U vreme ustupanja predmeta i suđenja, Mirko Norac je već izdržavao kaznu od 12 godina zatvora na koju ga je ranije, zbog ratnog zločina protiv srpskih civila u okolini Gospića, osudio Županijski sud u Rijeci.

22 Za ovo delo su već u Tribunalu pravosnažno osuđeni Kovačevićevi pretpostavljeni, general-potpukovnik Pavle Strugar, na sedam i po godina, i vice-admiral Miodrag Jokić (koji je priznao krivicu) na sedam godina zatvora.

kedonije, ustupio nezavršene istrage za zločine počinjene na njihovoj teritoriji.

Ustupanje optužnica je završen proces. U Tribunalu nema više zahteva za ustupanje, niti preostalih slučajeva koji bi mogli biti prosleđeni.²³ Svi kojima je suđeno ili im se trenutno sudi u Hagu ne bi potpadali pod kategoriju niže i srednje rangiranih. Tribunal je uvek odbacivao mogućnost da postupci protiv Ratka Mladića i Gorana Hadžića, kad god da dođe do njihovog hapšenja, budu ustupljeni bilo kojoj državi. Da je do njihovog hapšenja došlo i nakon 2011, kada su obojica uhapšeni, i u tom slučaju im se ne bi sudilo pred sudom Srbije ili neke druge države, već pred Mehanizmom za međunarodne krivične tribunale (MMKT), o kome će biti reči u posebnom poglavlju.

Značaj ustupanja predmeta

Ustupanje predmeta zemljama bivše Jugoslavije se dobrim delom može smatrati odrazom rasta poverenja međunarodne zajednice u BiH, Hrvatsku i Srbiju, u poređenju s vremenom kada je osnovan sud u Hagu, i kada ove države nisu htele, a delom ni bile u stanju da gone počiniocce ratnih zločina. Ono je takođe i priznanje da su pravosuđa zemalja učesnica ratova u bivšoj Jugoslaviji ipak prošla kroz izvestan stepen tranzicije i da sada mogu da iznesu ove obaveze. Ne može se, međutim, reći ni da je poverenje međunarodne zajednice u ove države i njihova pravosuđa u potpunosti uspostavljeno, jer su sva suđenja optuženima s vrhova hijerarhija ili optuženima koji odgovaraju za najteže zločine ipak vođena u Tribunalu. Procenjeno je da je međunarodni sud i dalje najbolje mesto da se takva suđenja dovedu do kraja i da bi ona još uvek predstavljala isuviše krupan ili problematičan zalogaj za nacionalne sudove, iz niza razloga, kao što su nedovoljna politička volja da se odgovorni visokog ranga zaista pozovu na odgovornost i kazne, rizici od pritisaka na nacionalni sud, tužilaštvo ili svedoke od strane okrivljenih i njihovih pristalica, moguća pristranost, ili nedovoljno iskustvo i kapacitet pravosuđa da savlada predmete takvog ranga.

²³ Tabela koja prikazuje sve predmete Tribunala ustupljene domaćim sudovima dostupna je na internet stranici Tribunala: <http://www.icty.org/sid/8934>.

Postoji i jedan dodatni efekat politike ustupanja predmeta, koji ima dugoročan uticaj na pravosuđa zemalja u regionu. S obzirom da je preduslov za ustupanje optužnica bio da se u zainteresovanim zemljama prethodno moraju ispuniti određeni uslovi, koji podrazumevaju nezavisno i nepristrasno sudstvo, postojanje potrebnih zakona i obučeni kadar u pravosuđu, sama mogućnost ustupanja postala je veliki katalizator promena i unapređenja nacionalnih pravosudnih sistema u zemljama bivše Jugoslavije. Očekivanje transfera „predmeta 11 bis” bilo je jedan od razloga donošenja, a zatim i kasnijih izmena Zakona o ratnim zločinima i osnivanja posebnog, specijalizovanog Veća i Tužilaštva za ratne zločine u Srbiji, kao i razlog za slične izmene zakona i ustanovljavanje posebnih odeljenja u sudovima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Takođe su bile i jedan od razloga iniciranja obuka i usavršavanja za sudije, tužioce i advokate koji postupaju u suđenjima za ratne zločine u regionu. Pripreme za ustupanje predmeta su takođe podstakle jačanje saradnje između ovih država, gde je veliku pomoć pružio i sam Tribunal. Tako je ceo koncept ustupanja predmeta nadišao značaj i efekte koje imaju sama ustupljenja suđenja i doveo do niza posledičnih političkih i pravnih, mahom reformatorskih poteza u ovim državama, koji menjaju pravni sistem na bolje i stvaraju povoljnije uslove da se svi ratni zločini istraže i odgovorni kazne.

2. Zaostavština Tribunala i dovršetak započetih postupaka (Mehanizam za međunarodne krivične tribunale)

Tribunal za bivšu Jugoslaviju, kao institucija zamišljena da bude privremenog, *ad hoc* karaktera, uskoro će prestati da postoji. Prestanak rada MKTJ obično je vezivan za okončanje suđenja, i to njihove zaključne faze – žalbenog postupka. Savet bezbednosti je usvajanjem izlazne strategije prvo postavio rok za završetak žalbenih postupaka do kraja 2010. godine. Taj se rok u praksi ispostavio kao neostvariv – pre svega zbog čekanja na hapšenja i predaju optuženih, kao i dužeg trajanja složenih suđenja optuženima koji su imali komandne funkcije i kojima je na teret bio stavljen veliki broj zločina. Usled toga je, na osnovu procena i zahteva samog Tribunala, ta „poslednja” godina menjana nekoliko puta. Tako je i sredinom 2013, kada je ovo izmenjeno i dopunjeno izdanje knjige pripremano, pred MKTJ tekao niz prvostepenih ili drugostepenih postupaka. Suđenja Radovanu Karadžiću, Ratku Mladiću i Goranu Hadžiću bila su u punom zamahu, nije bilo više nijednog optuženog na čije se hapšenje ili početak suđenja čekalo, donošenje prvostepene presude u predmetu Vojislava Šešelja bilo je zakazano za 30. oktobar 2013, a u toku su bili žalbeni postupci u sedam predmeta. Procena predsednika Tribunala data Savetu bezbednosti UN juna 2013. godine je da će se suđenje Ratku Mladiću poslednje okončati i to sredinom 2016. godine.

Iako mnoge države, uključujući i SAD i Rusiju, već duže vreme smatraju da je Tribunal postao suviše skup i zameraju mu nedovoljnu efikasnost, nijedna od tih država nije predlagala da se on potpuno ugasi pre nego što završi svoj posao. Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija je, iako ne bez povremenog gundanja njegovih članica, redovno odobravao i budžet i mandate sudija i posle pomenutog inicijalnog roka postavljenog za 2010. godinu, uvek uz podršku svih svojih 15 članica, uključujući Rusiju i Kinu, koje uvek imaju „mogućnost veta”. Isto važi i za Tribunal za

Ruandu u Aruši, za koji je takođe bila usvojena izlazna strategija s određenim rokovima, ali kome je i dalje, zbog većeg broja okrivljenih koji su još uvek u bekstvu i trajanja suđenja, Savet bezbednosti produžavao postojanje.

Konačan odgovor na pitanje dokle će postojati Tribunal u sadašnjem obliku i kakva će biti njegova dalja sudbina, dao je ponovo njegov osnivač – Savet bezbednosti UN. U decembru 2010, svojom rezolucijom, obavezujućom za sve države, Savet bezbednosti je naložio osnivanje tela koje bi nasledilo i Tribunal za bivšu Jugoslaviju i Tribunal za Ruandu, i zadržalo, odnosno još neko vreme obavljalo, neke od njihovih preostalih funkcija. Zato se za takvo telo jedno vreme koristio naziv „rezidualni mehanizam”. Ovo telo je počelo sa radom pod zvaničnim nazivom Mehanizam za međunarodne krivične tribunale (eng. *The Mechanism for International Criminal Tribunals*), ili u daljem tekstu jednostavno – Mehanizam.²⁴ Ono ima dva ogranka: jedan – sa sedištem u Hagu (i u istoj zgradi gde je MKTJ) – za obavljanje funkcija proisteklih iz Tribunala za bivšu Jugoslaviju, i drugi – sa sedištem u Aruši (Tanzanija) – za obavljanje funkcija proisteklih iz Tribunala za Ruandu. Ogranak Mehanizma za bivšu Jugoslaviju je počeo sa radom 1. jula 2013, dok je njegov parnjak, ogranak za Ruandu, u funkciji od 1. jula 2012.

Mehanizam, dakle, ne predstavlja novi tribunal, niti poništavanje sadašnjeg, već je on transformacija Tribunala za bivšu Jugoslaviju i Tribunala za Ruandu iz oblika u kojima postoje u novo, izmenjeno i mnogo manje sudsko telo UN. Mehanizam po svojoj suštini jeste faktički njihov naslednik – tribunal u malom, s ograničenim brojem funkcija, ali i sa mnoštvom istih ovlašćenja i preuzetim delom strukture i osoblja. U njemu će raditi smanjen broj ljudi koji će vršiti funkcije sekretarijata i tužilaštva, kao i 25 sudija u pripravnosti koje će biti pojedinačno pozivane po potrebi, kada treba da sude u nekom predmetu ili odlučuju o nekom od pitanja iz domena rezidualnih funkcija (i samo će tada primati platu za svoj rad). Postoji i lista advokata sa koje mogu biti angažovani branioci u postupcima pred Mehanizmom. Prednost pri izboru za sudije ili zapošljavanju na ostale pozicije u Mehanizmu imaju ljudi sa prethodnim isku-

24 O Mehanizmu za međunarodne krivične tribunale možete videti na internet stranici ovog tela, na stranicama na srpskom, hrvatskom i bosanskom jeziku – http://www.unmict.org/index_bcs.html, kao i na internet stranici Haškog tribunala – <http://www.icty.org/sid/10874>.

stvom u tribunalima za bivšu Jugoslaviju i Ruandu. Tako je i predsednik Mehanizma sadašnji predsednik MKTJ sudija Teodor Meron, tužilac je Hasan Bubakar Džalou (*Hassan Bubacar Jallow*), sadašnji tužilac Tribunalu za Ruandu, a sekretar Mehanizma je sadašnji sekretar MKTJ Džon Hoking.

Ono što može da zbuni je što će i Mehanizam i Tribunal za bivšu Jugoslaviju, kao i onaj za Ruandu, jedno vreme egzistirati paralelno, dok i jedan i drugi tribunal ne budu ugašeni i ostane samo Mehanizam. MKTJ će u sadašnjem obliku postojati dok pred njim ne budu završena sva prvostepena suđenja ili žalbeni postupci koji su već u toku. Žalbeni postupci u predmetima Šešelj, Karadžić, Mladić i Hadžić – jer će žalbe u ovim predmetima, ako ih bude, evidentno biti podnete nakon 1. jula 2013 – biće vođeni pred Mehanizmom.

Mehanizam ne može da podiže nove optužnice, osim u slučajevima koji se podvode pod nepoštovanje suda, kao što su ugrožavanje bezbednosti svedoka, odbijanje svedočenja, namerno lažno svedočenje i drugi oblici ovog dela o kojima je već bilo reči. Obaveza svih država da saraduju sa Mehanizmom, kao što su saradivale sa Tribunalom, kao i primat Mehanizma u odnosu na nacionalna pravosuđa, ostaju nepromenjeni.

Među najbitnijim razlozima za uspostavljanje Mehanizma bila je potreba da se omogući da optuženima koji se još uvek skrivaju jednog dana ipak bude suđeno pred međunarodnom sudskom institucijom, odnosno naslednicom tribunala. (Suđenje pred stalnim Međunarodnim krivičnim sudom, koje je ponekad u medijima pominjano kao mogućnost, nikad nije moglo biti opcija, jer taj sud ne može da ima nadležnost nad zločinima počinjenim pre 2002 godine.) Dakle, jedna od funkcija Mehanizma će biti suđenje preostalim optuženicima, ako budu uhapšeni, odnosno predaju se. Ovo se u praksi odnosi samo na ogranak za Ruandu, jer je sredinom 2013. godine deset osoba koje je Tribunal za Ruandu optužio još uvek bilo u bekstvu. Da su, dakle, kojim slučajem Hadžić i Mladić tek nedavno uhapšeni sudilo bi im se pred Mehanizmom. Mehanizam će, naravno, odlučivati i o žalbama tih optuženika, a kao što je i napomenuto u prethodnom odeljku, i o žalbama koje na presude MKTJ budu podneli oni optuženici kojima prvostepeno suđenje u Hagu nije bilo okončano do 1. jula 2013.

Drugi bitan razlog za uspostavljanje rezidualnog mehanizma jesu zaštita interesa i prava osuđenika, zaštita svedoka i integritet postupka i samog suda. Tako su među funkcijama Mehanizma i sledeće: a) nadzor

nad izvršenjem kazni – uključujući i davanje saglasnosti za uslovni otpust, ublažavanje kazne i pomilovanje osuđenih; b) vanredno preispitivanje pravosnažne presude (revizija) od strane Žalbenog veća, kao i eventualno ponavljanje suđenja – ukoliko se pojave nove činjenice koje bi uticale na osudu ili kaznu; c) zaštita svedoka – od brige o bezbednosti svedoka pod ranije izrečenim merama zaštite, koju sprovodi Sekretarijat, do uvođenja novih ili izmene postojećih mera, što je u nadležnosti sudskih veća; d) suđenje za nepoštovanje suda.

Treća svrha Mehanizma vezana je uz ono što se naziva *nasleđem Tribunala* – prenošenje dokaza i informacija, ali i znanja i iskustava nacionalnim sudovima i staranje da se obimna dokumentacija oba tribunala zbrine, održava i čini dostupnim svim zainteresovanima. Iz toga proizilazi i preostalih par funkcija Mehanizma: pružanje pravne pomoći nacionalnim sudovima u procesuiranju ratnih zločina, genocida i zločina protiv čovečnosti, i upravljanje arhivama oba tribunala.

Predviđeno je da Mehanizam traje dokle god Savet bezbednosti, koji ga je stvorio, ne odluči da ga ugasi. Preciznije, predviđeno je da Savet bezbednosti 2016. godine izvrši prvo ocenjivanje rada i svrhe postojanja Mehanizma, a zatim će mu se mandat *automatski* produžavati na svake dve godine, osim ako Savet bezbednosti zaključi da je Mehanizam ispunio svoju misiju i donese odluku o njegovom zatvaranju.

Praktično, dokle god bude osuđenih koji izdržavaju kaznu i mogu tražiti vanredno preispitivanje pravosnažne presude ili puštanje na slobodu, ili svedoka o čijim merama zaštite treba odlučivati, Mehanizam, će morati da postoji, a to može trajati i više decenija.

Posebno privlači pažnju pitanje sudbine arhiva oba tribunala, u koje spada i arhiva Mehanizma. Arhiva, u načelu, pripada Ujedinjenim nacijama, koje su osnovale Tribunal u Hagu i Mehanizam. Upravljanje arhivama je važno jer se u njima nalazi obimna dokumentacija koja je dragoceno svedočanstvo o događajima i zločinima kojima se bavio Tribunal; to je istovremeno i zbirka poverljivih dokumenata i istorijski arhiv otvoren za sve. U arhivama Tribunala, kao i u svakom sudu, postoje različiti dokumenti koji imaju oznaku tajnosti, kao što su oni koji se odnose na zaštićene svedoke, ili dokumenti koje su razne države predavale Tribunalu pod uslovom da ne budu dostupni nikom drugom osim organima MK-TJ. Postoji i niz dokumenata koje je Tribunal prikupio, ali nisu nikad korišćeni na suđenjima niti zavedeni u sudske spise, i koje bi neke države htele da vrate u svoje arhive. Mnogi dokumenti, različitih stepena poverljivosti,

biće dragoceni za nacionalna pravosuđa, naročito ona u bivšoj Jugoslaviji. Na kraju, najveći deo arhivske građe Tribunala koji nije poverljiv, ili s kog će se vremenom skinuti oznaka tajnosti, predstavlja izvor informacija i znanja i istorijski je legat koji bi trebalo da koriste istoričari i drugi istraživači i naučnici, novinari, naučne ustanove i svi drugi zainteresovani, kao što se decenijama koriste dokumenti sa suđenja u Nirnbergu i Tokiju nakon Drugog svetskog rata.

O tome gde bi arhiva trebalo da bude smeštena nakon što Tribunal okonča rad, bilo je različitih mišljenja. Uglavnom se smatralo da bi bilo najracionalnije da se arhive pohrane na istom mestu gde je i Tribunal, odnosno Mehanizam, kao i da budu blizu, ili bar ne suviše daleko, od regiona bivše Jugoslavije, odnosno Ruande, u slučaju tamošnjeg tribunala, kako bi bile što dostupnije tamošnjim ljudima i institucijama. Smeštanje arhiva dobija i simboličan značaj. Srbija i Hrvatska su, recimo, bile protiv toga da arhiv bude smešten bilo gde u regionu, kako ga niko ne bi mogao zloupotrebljavati ili svojatati, i smatraju da je najbolje, kompromisno rešenje da arhiv ostane u Hagu, dok je u Bosni i Hercegovini većinsko opredeljenje bilo da bi arhiv trebalo da bude smešten u toj zemlji, kao najviše pogodenoj ratom. U svakom slučaju, sada je izvesno da Mehanizam preuzima arhive i Tribunala za bivšu Jugoslaviju i Tribunala za Ruandu i da će se starati o njima dok bude postojao, a da će arhiva Tribunala za bivšu Jugoslaviju za to vreme biti smeštena u ogranaku Mehanizma u Hagu. Planira se i uspostavljanje *informacionih centara* u zemljama regiona. U njima će svako ko je za to zainteresovan moći da ima pristup fotografijama i kopijama javnih dokumenata Haškog tribunala, najčešće u elektronskom formatu. Savet bezbednosti je naložio tribunalima i Mehanizmu da sarađuju sa zemljama bivše Jugoslavije, odnosno Ruandom, kao i sa svim drugim zainteresovanima, na uspostavljanju ovakvih centara.

Istovremeno, poslednjih nekoliko godina, s izgledima da će se još više intenzivirati, traju brojne aktivnosti u međunarodnoj zajednici koje imaju za cilj da pomognu da se bogata zaostavština Haškog tribunala – od sudskih spisa i druge dokumentacije, preko znanja i iskustava zaposlenih u Tribunalu, prenese državnim institucijama, sudijama, tužiocima i advokatima, medijima, univerzitetima, nevladinom sektoru i uopšte javnosti u bivšoj Jugoslaviji, kao i da se sačuva i zabeleži za svakoga u svetu. U ovu akciju očuvanja i korišćenja zaostavštine Tribunala u Hagu kao nasleđa celokupne međunarodne zajednice uključeni su Evropska unija, OEBS, UNDP (Program za razvoj UN), mnoge države i svetski priznati

univerziteti i istraživački centri. U takvim aktivnostima su redovno učestvovali i zvanične institucije Srbije, koje su među najvećim korisnicima ove zaostavštine.

Napori međunarodne zajednice i samih tribunala u planiranju i osnivanju Mehanizma pokazuju da *ad hoc* tribunali, kao institucije međunarodne pravde, iako deluju u ograničenom vremenu, ipak traju dugo, a rezultati njihovog rada predstavljaju važno nasleđe. Tribunali, ispostavlja se, nisu samo odraz trenutne političke pogodbe i odnosa snaga na međunarodnom planu, poput onog iz devedesetih. Oni su pravni i logičan proces nakon masovnih zlodela koji, kada jednom započne, iako ima i brojne mane i kod mnogih je izneverio očekivanja u pogledu ostvarivanja pravde, ni najstroži kritičari u međunarodnoj zajednici ipak ne žele da zaustave. Stoga je bilo uzaludno nadati se da će, ako se izdrži dovoljno dugo u opiranju saradnji i potcenjivanju značaja Tribunala, on nestati i potonuti u zaborav.

3. Suđenja u državama u regionu

Kao što je u prethodnim poglavljima više puta napominjano, Haški tribunal, ima primat nad nacionalnim sudovima, ali to nikako ne isključuje mogućnost i obavezu nacionalnih pravosuđa u zemljama bivše Jugoslavije da i same „počiste u svojoj kući”, to jest da započnu istrage, krivično gone i sude učiniocima ratnih zločina. Iz tog razloga, na teritoriji bivše Jugoslavije, u godinama nakon ratova, a naročito u poslednjih nekoliko godina, deluju i nacionalni sudovi, i to nezavisno od Haškog tribunala, ali često u saradnji s njim i koristeći njegova iskustva.

Srbija

Na teritoriji Srbije uglavnom nisu vođeni ratovi, osim 1998–99. godine na Kosovu i tokom bombardovanja NATO, i osim što je od 1991. do 1995. bilo nasilja i zločina nad nesrpskim stanovništvom u Vojvodini (uglavnom u Sremu) i Sandžaku, što je bilo povezano sa sukobima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Iz tog razloga je Srbija manje pozvana da sudi za ratne zločine na osnovu kriterijuma teritorijalne nadležnosti, za razliku od Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Međutim, državljanstvo Srbije ili prebivalište u njoj ima mnogo ljudi, naročito onih nekada izbeglih ili interno raseljenih, koji su sami bili žrtve zločina; isto kao što njeno državljanstvo ili prebivalište u njoj imaju i ljudi koji su činili zločine, bilo u sastavu ili pod kontrolom vojske i policije Srbije, odnosno Jugoslavije, bilo snaga Republike Srpske, ili nekadašnje Republike Srpske Krajine. Otuda je pred Srbijom obaveza, kao i pred drugim državama u regionu, da pred sud izvede one koji su joj dostupni i za koje ima dokaza da su počinili međunarodni zločin.

Od početka sukoba devedesetih godina, pa do kraja 2003. godine, u tadašnjoj SR Jugoslaviji je suđeno za ukupno osam slučajeva ratnih zločina. Neki od tih postupaka vođeni su pred vojnim sudovima, a neki pred sudovima opšte nadležnosti. U većini ovih slučajeva optužnice su prvobitno bile podizane za ubistvo, pa su optužbe tek naknadno prekvalifikovane u ratni zločin protiv civilnog stanovništva, a često su izricane nerasazmerno blage kazne. Doduše, poslednja dva slučaja u periodu do 2003. godine pre osnivanja Veća i Tužilaštva za ratne zločine, koja su vođena

pred sudovima redovne nadležnosti, okončana su osuđujućim presudama i maksimalnim kaznama za učinioce.²⁵

Prekretnica, kojoj su uvod bili pad Miloševića i petooktobarske promene, nastupa početkom 2003. godine. U Srbiji tada na političkom planu sazreva volja da se ispita odgovornost za teške zločine počinjene tokom oružanih sukoba iz nedavne prošlosti i da domaće pravosuđe mnogo temeljnije i ozbiljnije nego do tada pristupi gonjenju počinitelaca ratnih zločina. Ta volja je dobrim delom proizašla iz dešavanja kao što su najava prosljeđivanja predmeta iz Tribunala, otkrivanje masovne grobnice s telima kosovskih Albanaca u Batajnici, kraj Beograda, zatim očekivanja međunarodne zajednice od Srbije da počne da se suočava s tamnom stranom nedavne prošlosti, kao i iz želje Srbije da promeni sliku o sebi u međunarodnoj zajednici. Na tom talasu, Skupština Srbije usvaja 1. jula 2003. godine posebni *Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku protiv učinilaca ratnih zločina* (u daljem tekstu ćemo koristiti ustaljeni uprošćeni naziv – *Zakon o ratnim zločinima*). Tim zakonom su ustanovljene specijalizovane pravosudne institucije – Veće za ratne zločine tadašnjeg Okružnog suda u Beogradu (od 2010. preimenovanog u Viši sud u Beogradu) i Tužilaštvo za ratne zločine.

Na čelu Tužilaštva za ratne zločine nalazi se tužilac za ratne zločine. Na to mesto je Narodna skupština Republike Srbije jula 2003. izabrala Vladimira Vukčevića, tadašnjeg zamenika republičkog javnog tužioca. Tužilac Vukčević je u međuvremenu, u sklopu opšteg reizbora sudija i tužilaca 2009. godine, ponovo izabran na to mesto. Njegov mandat traje šest godina, kao i drugim javnim tužiocima. Tužilac za ratne zločine ima svoje zamenike (kojih je sredinom 2013. bilo osam). Postoji zakonska obaveza svih državnih organa i organizacija da na zahtev tužioca za ratne zločine obezbede odazivanje svog pripadnika ili zaposlenog, uključujući i starešine, radi davanja obaveštenja ili saslušanja u svojstvu svedoka, kao i da bez odlaganja predaju ovom Tužilaštvu svaki dokaz koji poseduju, ili mu na drugi način saopšte informacije koje mogu da pomognu pri otkrivanju učinilaca ratnih zločina.

25 Prvi je slučaj „Sjeverin” (otmica i ubistvo 16 Bošnjaka iz Sjeverina kod Priboja u oktobru 1992. godine), okončan u prvom stepenu septembra 2003. godine, a drugi slučaj „Podujevo” (ubistvo 14 albanskih civila u Podujevu, marta 1999. godine), u kom je prvostepena presuda doneta marta 2004. Oba procesa su vođena pred većima tadašnjeg Okružnog suda u Beogradu.

Zakonom je uvedena i posebna policijska jedinica – Služba za otkrivanje ratnih zločina. Ta služba prikuplja informacije o ratnim zločinima i njihovim izvršiocima i postupa po zahtevima tužioca za ratne zločine, ali je ona deo MUP Srbije. Tužilaštvo i policijska Služba za otkrivanje ratnih zločina bili su angažovani i na traganju za haškim beguncima, pri čemu je tužilac Vukčević bio i jedan od dva koordinatora Akcionog tima Vlade Republike Srbije za lociranje i hapšenje haških optuženika, ali njihova prevashodna svrha je da istražuju i krivično gone osumnjičene za ratne zločine koje Haški tribunal nije optužio.

Veće za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu bilo je nadležno da sudi kao prvostepeni sud od 2003. do kraja 2009. godine, a od početka 2010, nakon reforme pravosuđa i uspostavljanja nove pravosudne mreže u Srbiji, nastavilo je da postoji kao Odeljenje za ratne zločine Višeg suda u Beogradu. Isto tako, u prethodnom periodu je u ovim predmetima žalbenu nadležnost imalo Veće za ratne zločine Vrhovnog suda Srbije, a od 2010. godine i ukidanja Vrhovnog suda, ova nadležnost prelazi na Odeljenje za ratne zločine Apelacionog suda u Beogradu. U Odeljenju za ratne zločine u Višem sudu radi sedam sudija, uključujući i istražne sudije, dok u sastav takvog odeljenja Apelacionog suda ulazi šest sudija. Za razliku od suđenja u postupcima koji se vode u vezi sa drugim teškim krivičnim delima, čak uključujući i „obična” ubistva, gde se u prvostepenim sudskim većima nalaze i većinu imaju sudije porotnici – laici koji nisu sudije po profesiji, u sudskim većima Odeljenja za ratne zločine Višeg suda sedi uvek po troje profesionalnih sudija.

Tužilaštvo i oba odeljenja za ratne zločine u Srbiji imaju isključivu nadležnost da krivično gone odgovorne za ratne zločine, druga dela teških povreda međunarodnog humanitarnog prava i genocid. Oni mogu da vode postupke protiv učinilaca ovih dela, počinjenih bilo gde na teritoriji bivše SFRJ i bez obzira na državljanstvo učinioca ili žrtve (što bi predstavljalo neku vrstu univerzalne nadležnosti teritorijalno ograničenu na bivšu SFRJ). Izmenama Zakona o ratnim zločinima iz 2007. godine pridodata

im je i nadležnost za krivično gonjenje onih koji pomažu u skrivanju počinilaca ratnih zločina (tzv. jataka).²⁶

U suđenjima za ratne zločine, kao i kod krivičnih dela organizovanog kriminala, moguće je koristiti svedoka saradnika – izvršioca ili učesnika u zločinu, koji je priznao delo i svojim svedočenjem otkriva druge izvršiocyte. Zakon o ratnim zločinima je uneo i neke novine u krivični postupak, kao što su mogućnost korišćenja dokaza koje je već prikupio Haški tribunal, mogućnost saslušanja svedoka putem video-konferencijske veze, tj. video-linka (što je kao mogućnost kasnije uvedeno i za sva krivična suđenja u Srbiji), ili audio snimanje suđenja i pretvaranje snimka u transkripte, što omogućuje vernije beleženje izjava svedoka. Poslednjim dopunama ovog zakona omogućeno je da mediji dobiju dozvolu da snimaju suđenja radi javnog prikazivanja na mnogo jednostavniji i izvesniji način nego što je to ranije bio slučaj, čime bi suđenja trebalo da se približe javnosti.

Iako se za Odeljenje (ranije Veće) za ratne zločine, slično kao i za „sestrinsko” Odeljenje za organizovani kriminal u Višem sudu u Beogradu, u javnoj upotrebi ustalio naziv „specijalni sud”, ovde nije reč ni o kakvom specijalnom ili izdvojenom sudu, ili nečemu nalik na ad hoc krivični tribunal. Ova odeljenja su samo posebne jedinice unutar redovnih postojećih sudova koje imaju specifičnu nadležnost.

Zakon o ratnim zločinima nije doneo nikakvu novu obavezu državnim organima Srbije, niti se može reći da je tek on omogućio suđenja za ratne zločine, jer su i do tada policija, tužilaštva i sudovi bili u obavezi i imali mogućnost da podnose krivične prijave, podižu optužnice i sude za ova dela. Zakon je samo poboljšao uslove za rad pravosuđa i policije u ovim predmetima tako što je uspostavio specijalizovana sudska odeljenja i tužioce, i uveo neka nova proceduralna oruđa, što je bilo potrebno zbog specifičnosti i složenosti suđenja za ratne zločine. Ustanovljavanjem posebnih odeljenja i tužilaštva, parlament Srbije je dao značaj uspostavljanju krivične odgovornosti za ratne zločine i povećao otpornost pravosudnih institucija koje postupaju u ovim slučajevima na uticaje iz društva u ko-

26 Ova novouspostavljena nadležnost ne odnosi se na one slučajeve pomaganja učiniocima ratnih zločina gde je optužnica za to delo stupila na pravnu snagu pre izmena Zakona o ratnim zločinima od 2007. godine. Iz tog razloga, postupak protiv desetoro optuženih za pomaganje u skrivanju Ratka Mladića, pokrenut još 2006. godine, vodi tužilaštvo redovne nadležnosti pred osnovnim sudom.

me većina i dalje nije naklonjena ispitivanju krivične odgovornosti svojih sunarodnika, a neki imaju i ličnu bojazan da bi se mogli naći pod istragom za ova dela.

Prvo suđenje za ratne zločine posle donošenja Zakona i osnivanja specijalizovanih institucija bio je slučaj „Ovčara” (ubistvo najmanje 200 hrvatskih ratnih zarobljenika na farmi „Ovčara” pored Vukovara, novembra 1991. godine, po zauzeću tog grada od strane JNA i lokalnih srpskih formacija), koje je počelo marta 2004. godine. Do kraja juna 2013, protiv 154 lica su podignute optužnice za ratne zločine počinjene u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini ili na Kosovu, i radi se u najvećem broju o neposrednim izvršiocima sa nižih lestvica odgovornosti. Do tog perioda je ukupno 121 osobi pravosnažno ili u prvom stepenu izrečena presuda (od tog broja je 100 ljudi osuđeno na kazne zatvora, a 21 oslobođeno); istrage su u toku protiv još najmanje 71 osobe.²⁷ Većina optuženih i osuđenih su Srbi – iz Hrvatske, Bosne ili Srbije. To je sasvim logično i očekivano ako se uzme u obzir da se na teritoriji Srbije nalaze počinioci zločina nad nesrpskim stanovništvom. Oni koji su okrivljeni da su činili zločine nad Srbima, osim ako se zateknu na teritoriji pod kontrolom Srbije (što se i dešavalo u nekoliko navrata, kada su i hapšeni), nalaze se u nadležnosti i u dometu drugih sudova. Sa pravosuđima Hrvatske, Bosne i Hercegovine i s EULEX sudovima i tužilaštvima na Kosovu Srbija deli informacije i dokaze kako bi njihove vlasti preduzele korake da ih krivično gone.

Bosna i Hercegovina

U Bosni i Hercegovini, gde je počinjen najveći broj zločina, suđenja su brojna i odvijaju se na različitim mestima. Počeci su, međutim, uglavnom bili u znaku nekažnjivosti, osim u onim slučajevima gde je Tribunal podizao optužnice. Tokom rata u ovoj državi, od 1992. do 1995. godine i neposredno nakon njega, suđenja za ratne zločine bila su retkost. Pokretani su uglavnom postupci protiv „druge strane”, a i kod ovih retkih suđenja moglo se često posumnjati u kvalitet i nepristrasnost suđenja. U Republici Srpskoj, u prvih deset godina posle rata suđenja skoro da nije ni bilo. Promena nastaje 2004. godine osnivanjem Tužilaštva i Suda Bosne i

27 Podaci od 4. jula 2013, sa internet stranice Tužilaštva za ratne zločine Republike Srbije: http://www.tuzilastvorz.org.rs/html_trz/predmeti_cir.htm.

Hercegovine i uspostavljanjem Odsjeka, odnosno Odjela za ratne zločine unutar njih. Ovaj Sud i Tužilaštvo imaju nadležnost na celoj teritoriji BiH, i njihovi odseci posebne nadležnosti su ustanovljeni da bi preuzeli predmete iz Haškog tribunala, ali i povećali broj domaćih suđenja.

Sud BiH, slično Tribunalu, ima svoje prvostepeno i apelaciono (žalbeno) odeljenje. Odjel za ratne zločine postoji u oba odeljenja. Najuočljivija osobenost ovih odseka za ratne zločine je što su u prvostepenim i žalbenim većima pored domaćih radile i međunarodne sudije. To obeležje razlikuje ovaj sud od ostalih sudova u BiH i drugde u regionu (osim na Kosovu, gde takođe sude i međunarodne sudije). Zato se često ovaj sud svrstava u tzv. hibridne sudove. Po svemu ostalom, ovaj sud je nacionalni sud države Bosne i Hercegovine. U početku je u tročlanim sudskim većima sedelo po dvoje međunarodnih sudija i jedan sudija iz BiH, da bi se zatim proporcija promenila, tako da sada uz po dvoje domaćih sudi jedan međunarodni sudija. Domaći sudija je, po pravilu, predsedavao sudskim većem. Nakon 2012. počelo je povlačenje međunarodnih sudija, mada su još od 2009. u nekim suđenjima postupala veća sastavljena isključivo od domaćih sudija. Međunarodne sudije u Sudu BiH dolazile su iz različitih zemalja sveta. Imenovao ih je Visoki predstavnik za BiH, ali su one postupale kao nezavisni pojedinci, a ne predstavnici međunarodne zajednice ili zemlje iz koje su dolazile. Tužilaštvo BiH, slično kao i Sud BiH, ima Posebni odjel za ratne zločine u kome su takođe radili strani državljani kao pravnici, istražitelji i tužioci. Sud BiH ima i Ured registara, nalik na Sekretarijat Tribunala u Hagu, koji čine službe za administrativnu, tehničku i pravnu podršku Odjelu za ratne zločine i koji uključuje, između ostalog, i službu za podršku svedocima i službu za informisanje javnosti.

Osnovna svrha postavljanja međunarodnog osoblja u Sud i Tužilaštvo BiH bila je da se, što je više moguće, otkloni ne samo mogućnost pristrasnosti i etničke motivisanosti u samim istragama i suđenjima, već i utisak bošnjačke, srpske ili hrvatske javnosti u BiH – već u zavisnosti od toga kome bi se sudilo u konkretnom slučaju – da svako od sudija i tužilaca vuče na svoju nacionalnu stranu i da su odluke etnički motivisane. Iako je prvobitna ideja bila da do 2010. godine Sud i Tužilaštvo BiH ostanu u potpunosti s domaćim sastavom, za šta se naročito zalagala Republika

Srpska, Visoki predstavnik je ipak produžio mandat međunarodnim sudijama, tužiocima i drugom osoblju do kraja 2012. godine.²⁸

Pred Sudom BiH se odvijaju suđenja po optužnicama koje je Haški tribunal ustupio Bosni i Hercegovini, zatim suđenja proistekla iz istraga koje je Tribunal vodio, ali nije podigao optužnicu, kao i suđenja u onim predmetima gde je istraga započela u BiH, a Tužilaštvo BiH ih klasifikovalo kao „posebno osetljive” predmete. Neki od osnovnih razloga zbog kojih neki predmet može da bude uvršten u grupu „posebno osetljivih” su viši rang optuženog, težina zločina, kao i mogućnost da na suđenje, ako bi se odvijalo pred lokalnim, entitetskim sudom, utiče pritisak javnosti i okoline optuženog. Od 2004. godine ovlašćenje da ocenjuje osnovanost i osetljivost predmeta i odobrava dalje postupanje, koje je prema „Pravilima puta” do tada pripadalo Tužilaštvu MKTJ, prešlo je na Tužilaštvo BiH. Sud BiH nije jedini pred kojim se sudi za ratne zločine u Bosni i Hercegovini, već tu nadležnost imaju i sudovi u bosanskohercegovačkim entitetima – okružni sudovi u Republici Srpskoj i kantonalni u Federaciji BiH, kao i Sud Distrikta Brčko. Dakle, predmeti koje Tužilaštvo BiH oceni kao manje osetljive upućuju se okružnim i kantonalnim tužilaštvima.

Sud Bosne i Hercegovine je do kraja 2011. godine doneo 99 presuda protiv 144 optužena različitih nacionalnosti. Ovo je najveći broj suđenja za ratne zločine pred jednim sudom, ne samo u poređenju sa svim zemljama u regionu, nego i s Haškim tribunalom i bilo kojim drugim međunarodnim i nacionalnim sudom u svetu. On bi mogao biti i veći, posebno imajući u vidu da postojanje i mandat suda BiH nisu vremenski oročeni i da su mnoga suđenja u toku, a u budućnosti se očekuju i nova. Takođe, za razliku od ostalih sudova u regionu bivše SFRJ, Sud BiH je, osim za ratne zločine, doneo i niz presuda za zločine protiv čovečnosti, kao i nekoliko presuda za genocid (u Srebrenici), koje su postale pravosnažne. Ostali sudovi i tužilaštva u BiH, od 2004. godine naovamo, a naročito poslednjih nekoliko godina, sve više učestvuju u podeli posla sa Sudom i Tužilaštvom BiH. Tako je do sredine 2010. u Republici Srpskoj zbog ratnih zločina pred sud izvedeno 77 ljudi (većinom Srba), u bošnjačko-hrvatskoj Federaciji BiH 114 (većinom Hrvata i Bošnjaka), a u Distriktu Brčko jedanaest ljudi (pet Srba, tri Hrvata i tri Bošnjaka).

28 Krajem 2010, u Sudu BiH je radilo petoro međunarodnih sudija, a u Posebnom odelu za ratne zločine Tužilaštva BiH četrnaest domaćih i jedan međunarodni tužilac, i veći broj stranaca istražitelja, savetnika i drugog stručnog osoblja.

Hrvatska

Od svih država bivše Jugoslavije, u Hrvatskoj je do sada pokrenut najveći broj postupaka za ratne zločine, kako u pogledu broja otvorenih istraga, tako i u pogledu broja podignutih optužnica i započetih ili završenih suđenja. Od početka sukoba na tlu Hrvatske pa do februara 2012. godine, za ratne zločine je optuženo 3432 ljudi, a njih 554 je i osuđeno.²⁹

Suđenja za ratne zločine se u Hrvatskoj odvijaju pred županijskim sudovima (što bi u Srbiji odgovaralo ranije okružnim, a sada višim sudovima). Od 2003. godine, sudska veća koja sude za ratne zločine sastavljena su od troje sudija profesionalaca, a ne, kao do tada, od sudija profesionalaca i sudija porotnika. Jedna od osobenosti suđenja u Hrvatskoj bila je ta da je do 2011. suđenje moglo da bude prebačeno u županijski sud u Zagrebu, Osijeku, Splitu ili Rijeci iz nekog od ostalih županijskih sudova u Hrvatskoj pred kojim bi se slučaj po redovnoj teritorijalnoj nadležnosti inače vodio ako se proceni da bi to bilo u interesu pravičnog suđenja. Ova mogućnost imala je za prevashodnu svrhu da premeštanjem suđenja u neki od četiri najveća grada i najveća suda, s najbrojnijim osobljem, svede na što je moguće manju meru rizik od pritisaka i uticaja lokalne sredine na suđenje, kao i da poboljša kvalitet suđenja. Međutim, tek je relativno mali broj predmeta bio delegiran nekom od ta četiri suda, dok je većina i dalje procesuirana pred sudovima koji su imali uobičajenu teritorijalnu nadležnost. Kako takav pristup u praksi nije davao željene rezultate u vidu stručnijeg i objektivnijeg suđenja, 2011. godine je promenjen zakon tako da u svim postupcima za ratne zločine koji su od tada pokrenuti mogu da postupaju samo četiri pomenuta županijska suda.

Hrvatskoj se ozbiljno prigovaralo da su suđenja za ratne zločine pristrasna na štetu Srba, da se većini optuženih Srba sudilo u odsustvu (što nije zabranjeno, ali može biti upitno sa stanovišta pravičnosti) i da su osuđivani bez dovoljno dokaza, a da pri tom zločini hrvatske strane nisu dospevali pred sud, što je naročito bilo upadljivo devedesetih godina. Takve kritike su posebno dolazile od hrvatskih nevladinih organizacija i međunarodne zajednice, naročito od OEBS u njenim redovnim izveštajima, a zatim i Evropske unije. Poslednjih nekoliko godina isti posmatrači pri-

29 Ovi podaci se mogu naći u Izveštaju za 2011. godinu Državnog odvjetništva Republike Hrvatske, str. 147–148, koji je dostupan na njegovoj internet stranici: <http://www.dorh.hr/IzvjescjeORaduDrzavnih>.

metili su drugačiji pristup suđenjima za ratne zločine u Hrvatskoj. Tako je Vrhovni sud Hrvatske ukinuo niz presuda, a Državno odvjetništvo revidiralo veliki broj ranije podignutih optužnica protiv etničkih Srba (u tim postupcima su 644 osobe oslobođene, ili je postupak protiv njih obustavljen, ili pak ratni zločin prekvalifikovan u neko drugo krivično delo, koje podleže amnestiji). Suđenja u odsustvu su postala izuzetak, a ne, kao ranije, rasprostranjena praksa. Pokrenuto je i više postupaka protiv pripadnika hrvatskih formacija za zločine počinjene nad Srbima, od kojih su u javnosti najpoznatija bila suđenja za zločine protiv srpskih civila i zarobljenika u splitskom zatvoru „Lora” i suđenje Branimiru Glavašu, jednom od ratnih lidera Hrvata u Slavoniji, a kasnije i poslaniku u hrvatskom parlamentu. Primetno je, međutim, da je broj Srba optuženih za ratne zločine i dalje višestruko veći od broja Hrvata, da osuđeni hrvatske nacionalnosti i dalje dobijaju blaže kazne nego osuđeni Srbi, kao i da nisu u ozbiljnoj meri procesurirani zločini hrvatskih snaga u počinjeni tokom operacije „Oluja”.

Ostala suđenja u regionu

Na *Kosovu* se suđenjima za ratne zločine bave sudovi koji bi potpadali pod ranije objašnjeni pojam „hibridnih” ili internacionalizovanih sudova. Ti sudovi su deo mreže sudskog sistema koji postoji na teritoriji Kosova – opštinskih i okružnih sudova, ali u njima – u predmetima ratnih zločina, kao i u suđenjima za organizovani kriminal, terorizam, korupciju, ubistva i etnički motivisana dela – u tročlanim sudskim većima sede po jedan domaći i dvoje sudija misije EULEX. Sudije EULEX su profesionalne sudije koje, kao i u BiH, dolaze iz stranih zemalja, u ovom slučaju učesnica misije EULEX na Kosovu (što su zemlje EU i još neke zemlje koje daju svoje ljudstvo u ovu misiju), ali su dužni da postupaju nezavisno. U ovim predmetima istrage vodi i optužnicu zastupa Specijalno tužilaštvo Kosova. U istrazi nekog ratnog zločina može učestvovati i lokalni tužilac, ali je vođa tima uvek međunarodni tužilac.

Pre dolaska misije EULEX 2008. godine, postojali su sudovi UNMIK, gde su u ovakvim suđenjima takođe postupale međunarodne sudije. Štaviše, tokom većeg dela trajanja ove misije UN, od 1999. do 2008. godine, UNMIK je u veća koja su sudila za ratne zločine uvodio isključivo međunarodne sudije, a istrage su poveravane međunarodnim tužiocima.

Po dolasku međunarodnih snaga na Kosovo, juna 1999. godine, pokrenut je niz postupaka za ratne zločine, u najvećem broju protiv Srba kao okrivljenih. Taj se broj vremenom smanjivao. U mnogim slučajevima donete su oslobađajuće odluke ili se odustalo od suđenja. Prema podacima EULEX iz avgusta 2013, ta misija je u tom trenutku istraživala oko 100 slučajeva ratnih zločina, a u pet predmeta suđenje je bilo u toku. Od svog osnivanja, 2008. godine, EULEX je doneo presude u ukupno petnaest predmeta (od kojih su u sedam predmeta okrivljeni bili Srbi, a u osam Albanci).³⁰ Iako sa zaštitom svedoka i njihovim nedostatkom volje da svedoče protiv svojih sunarodnika postoje teškoće u celom regionu, ovaj problem je posebno izražen na Kosovu, što je apostrofirano i u izveštajima međunarodnih i lokalnih nevladinih organizacija.

U *Crnoj Gori* je otvoreno nekoliko istraga i vođeno nekoliko suđenja za ratne zločine. Prvo poznato suđenje bilo je u slučaju „Štrpci”, pred sudom u Bijelom Polju.³¹ Započete su istrage i suđenja i za još četiri slučajeva ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti izvršenih u Crnoj Gori tokom rata. Tiču se zločina u logoru za ratne zarobljenike u Morinju, deportacije Bošnjaka u Republiku Srpsku, zlostavljanja i proterivanja bošnjačkih civila u Pljevaljskoj Bukovici i napada VJ na kolonu albanskih izbeglica s Kosova u mestu Kaluđerski Laz tokom bombardovanja 1999. godine. Za ove slučajeve nadležna su specijalizovana odeljenja Višeg suda u Podgorici i Višeg suda u Bijelom Polju, dok na tužilačkoj strani postoji posebno Odeljenje za suzbijanje organizovanog kriminala, korupcije, terorizma i ratnih zločina u Vrhovnom državnom tužilaštvu Crne Gore. Do sredine 2013. godine, postupak u slučaju „Morinj” je prvostepeno okončan osuđujućim presudama za većinu optuženih, postupci u slučajevima „Deportacija” i „Bukovica” prvostepenim oslobađajućim presudama, a suđenje u slučaju „Kaluđerski Laz” je još u toku.

Makedonija je, do kraja 2010, otvorila istrage u četiri slučaja vezana za sukob između oružanih formacija etničkih Albanaca (pobunjeničke „Nacionalne oslobodilačke armije” – ANA) i makedonskih vlasti tokom

30 Ovi podaci se mogu naći na internet stranici EULEX na srpskom jeziku: <http://eulex-kosovo.eu/sr/news/000427.php>.

31 Radi se o otmici, a zatim ubistvu, osamnaest Bošnjaka i jednog Hrvata, državljana Srbije, iz voza na pruzi Beograd-Bar, u stanici Štrpci, koju je izvela paravojna jedinica haškog osuđenika Milana Lukića, koja je bila pod kontrolom Vojske Republike Srpske. Za ovo delo je pred sudom u Bijelom Polju osuđen na 15 godina zatvora jedan od pripadnika te jedinice, Nebojša Ranisavljević.

2001. godine, koji su bili i predmet interesovanja Haškog tribunala, ali gde Tribunal nije podigao optužnice. U jednom od njih je podignuta optužnica i započeo sudski proces. Međutim, kako su u tim slučajevima osumnjičeni ili optuženi bili nekadašnji članovi i lideri ANA, od kojih su neki u međuvremenu postali političari i članovi vladajuće koalicije u Makedoniji, većina u makedonskim političkim krugovima i državnim institucijama je procenila da bi dalje sudsko gonjenje ovih ljudi prouzrokovalo ozbiljno pogoršanje međuetničkih i političkih odnosa i nestabilnost u ovoj državi. Tako je parlament Makedonije 2011. godine proglasio amnestiju za sve ove slučajeve i svi postupci su obustavljeni. Ovakva odluka parlamenta je u suprotnosti sa međunarodnim pravom, prema kome se amnestija ne može davati za ratne zločine. Mnogi, a naročito nevladine organizacije, među kojima posebno *Amnesty International*, kritikovali su ovaj potez makedonskih vlasti. Međunarodna zajednica je iz političkih razloga – radi očuvanja mira i stabilnosti u Makedoniji – očigledno prećutno prihvatila ovakav ishod, a Tribunal, s obzirom da nije podigao optužnice u tim slučajevima, nije mogao ni da ih vrati u Hag niti je više imao bilo kakvu nadležnost nad njima.

Sličnosti između modela suđenja

Na celoj teritoriji bivše Jugoslavije, osim u Sloveniji, postoji neki model procesuiranja ratnih zločina. Tu se ispoljava niz razlika i sličnosti. Ono što, recimo, razlikuje Srbiju od ostalih zemalja regiona je, između ostalog, to što su njeno Tužilaštvo i Odeljenje za ratne zločine jedine pravosudne institucije koje su centralizovane, ustanovljene samo za svrhu vođenja postupaka za ratne zločine, i u svojoj zemlji jedine imaju nadležnost nad tim slučajevima.

Sa druge strane, jasno se uočavaju mnoge sličnosti. Osnovna je da su, za razliku od Haškog tribunala, svi ovi sudovi stalnog, a ne privremenog karaktera, da sude na osnovu domaćih zakona, i da su svi sastavni deo nacionalnog pravosudnog sistema. U nekima od njih rade stranci kao sudije i tužioci. To se događa tamo gde međunarodna zajednica još uvek igra ključnu ulogu i gde su pravosudne institucije još u povelju, a problem nepristrasnosti i nezavisnosti suda akutno izražen, kao na Kosovu, ili gde se u krhkoj multietničnosti želeo uspostaviti autoritet nepristrasnog i od

svih priznatog suda, kao u Bosni i Hercegovini. Samo prisustvo stranaca ih, međutim, nije lišavalo svojstava nacionalnih sudova.

Jedna od zajedničkih crta ovih modela je opredeljenje država da izvrše specijalizaciju svojih sudova i tužilaštava osnivanjem posebnih odeljaka ili odeljenja za ratne zločine. Time se omogućuje efikasnija koncentracija obuke i prenosa znanja na određen i relativno ograničen broj sudija i tužilaca. To se pokazalo kao neophodno, jer se u praksi, u suđenjima za ratne zločine, oni sreću s nizom normi, pravnih i faktičkih pitanja i dilema iz međunarodnog prava koje nisu do tada imali prilike da upoznaju i rešavaju. Na kraju, učešćem isključivo profesionalnih sudija, bez porotnika, u nekim od ovih modela suđenja htelo se postići ne samo bolje poznavanje složene pravne materije, nego i veća imunost na uticaj sredine i na lične predrasude, što su kvaliteti koje bi karijerne sudije, barem po pravilu, trebalo da poseduju u većoj meri nego sudije laici.

Zajedničko za suđenja u regionu je i da svi ovi sudovi primenjuju iste definicije krivičnih dela ratnih zločina i genocida. To su definicije, uključujući spisak radnji koje predstavljaju ratni zločin ili genocid, koje su se nalazile u nekadašnjem krivičnom zakonodavstvu SFRJ, bile na snazi u vreme sukoba u bivšoj SFRJ, i koje su u skoro neizmenjenim formulacijama preuzete u krivičnim zakonima država nastalih raspadom Jugoslavije. Ove definicije su tako formulisane da obavezuju, na primer, tužioce i sudije, da konsultuju međunarodno pravo (Ženevske konvencije i njihove Dodatne protokole pre svega) slično kao što to moraju da čine njihove kolege u Tribunalu, kako bi utvrdili da li je neka radnja izvršena tokom oružanog sukoba bila zabranjena i da li je predstavljala ratni zločin.

Regionalna saradnja

Pravosuđa bivše Jugoslavije dele i neke probleme. Mesta zločina, dokazi, žrtve i počinioci najčešće su rasuti u najmanje dve, a nekad i više danas različitih država. Ovo je posledica stvaranja novih granica, pomeranja ljudi – prisilnih proterivanja, ali i dobrovoljnih migracija, tokom i nakon ratova, sticanja novih državljanstava, kao i činjenice da su se državljani ili pripadnici vojske i policije jedne države borili na teritoriji druge i tamo bili žrtve, svedoci ili počinitelji ratnih zločina. Zato se dešava da jedna država započne postupak, ali ne može da ga sprovede do kraja jer se dokazni materijal nalazi u drugoj državi, kao i svedoci koji često ne že-

le da dođu da svedoče, niti imaju tu obavezu u odnosu na sud druge države (imaju takvu obavezu samo prema sudu svoje zemlje i Haškom tribunalu). Često se skrivljeni nalazi u drugoj zemlji i ima njeno državljanstvo, pa ta država po svom pravu ne može da ga izruči. Osim toga, države neretko mogu da dođu u situaciju da obe imaju zakonit i legitiman razlog da podignu optužnicu – jedna jer je ratni zločin izvršen na njenoj teritoriji, a druga jer je učinilac ili žrtva njen državljanin. Ovaj sukob nadležnosti treba rešiti.

Iz tih razloga se kod tužilaca, sudija i policajaca u ovim zemljama, a naročito u četvorouglu između Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine i Hrvatske, koje najčešće nailaze na ovakvu isprepletanost žrtava, počini-laca i dokaza, javila potreba da međusobno saraduju kako bi uopšte mogli da obavljaju svoj posao. Ta potreba se iskristalisala i bila jasno izražena tek početkom dvehiljaditih, kada se temeljnije i iskrenije pristupilo suđenjima za ratne zločine i kada su odnosi među ovim zemljama počeli da se koliko-toliko normalizuju. Prve korake preduzela je međunarodna zajednica, koja se, kao posrednik a ne kao arbitar koji nameće rešenja, pojavila upravo na inicijativu nacionalnih pravosuđa. Prvi kontakti i sastanci tužila-laca, sudija i predstavnika policija tri zemlje (tada je Crna Gora još bila u državnoj zajednici sa Srbijom) počeli su 2004. i 2005. godine uz posredovanje OEBS i u partnerstvu sa Haškim tribunalom. Ubrzo je ova regionalna komunikacija i saradnja, u kojoj su prednjačila tužilaštva, postala vrlo česta, razvijena i bliska.

U međuvremenu su tužilaštva Srbije, Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Crne Gore sklopila sporazume o razmeni informacija i dokaza, pa u praksi svakodnevno saraduju i često koordiniraju aktivnosti. Međusobno saraduju i jedinice za zaštitu svedoka i pravosudne službe za podršku žrtvama i svedocima. Saslušavaju se svedoci u jednoj zemlji za potrebe suđenja u drugoj, ili podstiču da idu i lično svedoče pred sudom druge države, jer i dalje ima svedoka koji se boje da dođu u zemlju koju, zbog proživljenih trauma, i dalje smatraju neprijateljskom. Sudije i tužioci iz ovih zemalja redovno se sastaju i razmenjuju iskustva i mišljenja. Saradnja je postala rutinska posebno na relaciji između Srbije, Hrvatske i Crne Gore. Hrvatska ustupa Srbiji istrage i dokaze za zločine u Hrvatskoj čiji počinioci žive u Srbiji, a Srbija Hrvatskoj dokaze protiv počinitelja koji se nalaze u Hrvatskoj, kako bi i jedna i druga država preduzela gonjenje na svojoj teritoriji. Tužilaštvo za ratne zločine Srbije i Tužilaštvo BiH potpisali su u januaru 2013. godine protokol o međusobnoj saradnji i razmeni dokaza u

predmetima ratnih zločina. Saradnja postoji i između Srbije i tužilaca i sudija EULEX na Kosovu, a razmena informacija i dokaza, uključujući i one pribavljene saslušanjem svedoka, odvija se u oba smera. Povrh svega, ova saradnja među državama regiona utrla je svojim pozitivnim iskustvima i razrađenim mehanizmima put ka unapređenju rada i u drugim poljima prekogranične saradnje, kao što je borba protiv organizovanog kriminala.

Uloga međunarodne zajednice

Međunarodna zajednica nije bila uključena u temu odgovornosti za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji samo kroz osnivanje Haškog tribunala i pritiske da se s Tribunalom saraduje. Ona je i politički podržavala i podsticala države regiona da započnu sopstvena suđenja. U prethodnom delu o regionalnoj saradnji već je bilo reči o tome kako se međunarodna zajednica javljala i kao posrednik među nacionalnim institucijama da bi se uspostavila neophodna saradnja. Povrh toga, međunarodna zajednica je u nacionalnim suđenjima za ratne zločine imala i ulogu posmatrača, posrednika i pružaoca tehničke i materijalne pomoći.

Ulogu posmatrača i izvestioca u ovim procesima najviše je imao OEBS, koji prati suđenja za ratne zločine u svim zemljama bivše Jugoslavije, od Hrvatske do Makedonije. Suđenja uvek posmatraju i brojne lokalne ili međunarodne nevladine organizacije. Izveštaji o suđenjima, bilo da su poticali od međunarodnih organizacija ili nevladinog sektora, pomogli su da se skrene pažnja na neke probleme u ovim postupcima. Takođe, međunarodna zajednica je u svim ovim zemljama organizovala veliki broj obuka za sudije, tužioce, advokate i policiju, pomogla uspostavljanje nekih specijalizovanih službi (poput službe za podršku žrtvama i svedocima) i davala donacije za uređenje i tehničko opremanje sudnica.

Deo IV

PREGLED NAJVAŽNIJIH
POSTUPAKA PRED
TRIBUNALOM

Ovaj se pregled daje da bi se stekla slika o najkarakterističnijim predmetima u kojima je Tribunal postupao, postigao uvid u najvažnija pravna pitanja s kojima su se sudijska veća suočavala i stekao utisak o politici Tribunala prilikom odmeravanja kazni i u odnosu na njihovo izdržavanje. On sadrži i kratke komentare presuda koje su u javnosti zemalja nastalih raspadom SFRJ izazvale najviše pažnje i kritika. Postupci su razdvojeni u tri grupe: u prvoj su oni u kojima je doneta konačna presuda, u drugoj oni u kojima je doneta prvostepena presuda i u kojim je žalbeni postupak u toku, i u trećoj su oni u kojima još uvek nije ili, zbog smrti optuženog, neće ni biti doneta prvostepena presuda. U okviru svake od ove tri grupe, redosled kojim su postupci predstavljeni određen je abecednim redom, po prvom slovu prezimena (prvo)optuženog.

1. Postupci u kojima je izrečena konačna presuda

Ante Gotovina, Ivan Čermak, Mladen Markač („Operacija Oluja”) – sva trojica oslobođeni krivice, Gotovina i Markač posle žalbenog postupka, 16. novembra 2012, a Čermak nakon prvostepenog suđenja, 15. aprila 2011.

Ante Gotovina je bio zapovednik Zbornog područja Split Hrvatske vojske (HV) od 9. oktobra 1992. do marta 1996. Bio je vrhovni operativni zapovednik južnog dela područja Krajine tokom vojne operacije „Oluja”.

Ivan Čermak je bio pomoćnik ministra odbrane u hrvatskoj Vladi od 1991. do 1993. godine. Od 5. avgusta 1995. godine, bio je zapovednik Zbornog mjesta Knin koje je obuhvatalo opštine Civljane, Ervenik, Kijevo, Kistanje, Knin, Nadvoda i Orlić. Imao je čin general pukovnika.

Mladen Markač je bio zapovednik Specijalne policije Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske od 18. februara 1994. U tom svojstvu imao je sva potrebna ovlašćenja za kontrolu nad radom i funkcionisanjem Specijalne policije. Bio je pomoćnik ministra unutrašnjih poslova. Nakon operacije „Oluja” imao je čin general pukovnika.

Njih trojica su bili optuženi za:

- pomaganje i podržavanje planiranja, pripremanja i izvršenja ubistava srpskih civila iz Krajine i osoba koje nisu učestvovala u neprijateljstvima, uključujući pripadnike srpskih oružanih snaga koji su položili oružje, na različite načine, između ostalog, vatrenim oružjem, spaljivanjem i hladnim oružjem;
- uništavanje velikih razmera (uključujući paljenje) i nanošenje znatne štete selima, kućama, pomoćnim objektima i ambarima čiji su vlasnici ili stanari bili krajiški Srbi, ubijanje njihove stoke i zagađivanje njihovih bunara;
- sistematsko pljačkanje imovine Srba iz Krajine, uključujući njihove kuće, pomoćne zgrade, ambare i stoku;
- izvršenje nečovečnih dela i okrutno postupanje prema srpskim civilima i osobama koje nisu učestvovala u neprijateljstvima, uključujući pripadnike srpskih snaga koji su položili oružje;
- prisilno premeštanje i deportacije srpskog stanovništva Krajine iz južnog dela područja Krajine u Saveznu Republiku Jugoslaviju, Bosnu i Hercegovinu i druge delove Hrvatske, pod pretnjom izvršenja ili vršenjem dela nasilja i zastrašivanja (između ostalog, pljačkanjem i uništavanjem imovine), što je imalo za posledicu raseljavanje, premeštanje ili deportaciju krajiških Srba iz tog područja i sprečavanje ili obeshrabrivanje njihovog povratka na to područje.

Navedeni zločini stavljeni su im na teret kao učesnicima u zajedničkom zločinačkom poduhvatu koji je za cilj imao trajno uklanjanje srpskog stanovništva s područja Krajine, a bili su optuženi i na osnovu komandne odgovornosti, za zločine koje su izvršili pripadnici hrvatskih snaga za koje je Tužilaštvo tvrdilo da su bili pod kontrolom optuženih. Prema navodima iz optužnice, ključni član tog zajedničkog zločinačkog poduhvata bio je tadašnji hrvatski predsednik Franjo Tuđman, a u njemu su, osim optuženih generala, učestvovali i ministar odbrane Gojko Šušak i načelnik Glavnog stožera Hrvatske vojske Zvonimir Červenko, kao i drugi pripadnici hrvatskog vojnog i političkog rukovodstva koji su učestvovali na predsedničkim sastancima i bili Tuđmanovi bliski saradnici.

Suđenje je počelo 11. marta 2008. a prvostepena presuda je doneta 15. aprila 2011. U njoj je prihvaćena tvrdnja Tužilaštva o postojanju zajedničkog zločinačkog poduhvata predvođenog Tuđmanom, sprovedenog s ciljem da se Srbi trajno uklone sa teritorije Krajine. Da je takav zajednički

zločinački poduhvat postojao Pretresno veće je zaključilo na osnovu brojnih dokaza, uključujući one koji se odnose na planiranje operacije „Oluja” na sastanku hrvatskog rukovodstva na Brionima, dokaze koji su ukazivali na to da su četiri grada (Knin, Benkovac, Obrovac i Gračac) granatirana protivno zakonima i običajima ratovanja, tj. da je granatiranje bilo prekomerno i da su građani i civilni objekti, dokaze o brojnim pojedinačnim zločinima protiv srpskog stanovništva počinjenim mimo ovog granatiranja, Tuđmanov otvoreni govor mržnje, te sprovođenje diskriminatorskih mera kojim se želeo sprečiti povratak srpskog stanovništva u Hrvatsku.

Pretresno veće je utvrdilo da su Gotovina i Markač značajno doprineli zajedničkom zločinačkom poduhvatu tako što su učestvovali u njegovom planiranju i sprovođenju, pošto su naredili protivpravno granatiranje civilnog stanovništva i civilnih objekata i nisu preduzeli nikakve ozbiljne mere kako bi sprečili ili kaznili zločine koje su prema srpskom stanovništvu činili njihovi podređeni, a za koje su njih dvojica znali. Stoga su proglašeni krivim za progon, deportaciju, ubistva i nečovečno postupanje (kao zločine protiv čovečnosti), te pljačku privatne i javne imovine, bezobzirno razaranja, ubistva i okrutno postupanje (kao kršenje zakona i običaja ratovanja), i osuđeni na kazne zatvora u trajanju od 24 (Gotovina), odnosno 18 godina (Markač).

Kad je u pitanju Čermak, Pretresno veće je zaključilo da nije dokazano da je on učestvovao u zajedničkom zločinačkom poduhvatu, niti da je za zločine koji su mu se stavljali na teret odgovoran po nekom drugom osnovu.

Pretresno veće kojim je predsedavao holandski sudija Alfons Ori (*Alphons Orië*) donelo je svoje odluke jednoglasno.

Žalbeni postupak je završen 16. novembra 2012, kada je Žalbeno veće Tribunala donelo presudu kojom je Gotovinu i Markača oslobodilo krivice, i to po oba osnova po koja su se teretili – kao učesnici u zajedničkom zločinačkom poduhvatu i na osnovu komandne odgovornosti (na odluku o oslobađanju Ivana Čermaka nije bila uložena žalba). Za oslobađajuću presudu glasala su trojica od pet sudija Žalbenog veća – Teodor Meron (*Theodor Meron*), Patrik Robinson (*Patrick Robinson*) i Mehmet Ginej (*Mehmet Güney*), dok su protiv bili Fausto Pokar (*Fausto Pocar*) i Karnej Agijus (*Carmel Agius*). Naravno, presuda je bila žestoko kritikovana u Srbiji i od strane Srba u Hrvatskoj i s radošću dočekana u Hrvatskoj. Autori ove knjige smatraju da je presuda izuzetno problematična, ne samo zbog krajnjeg rezultata, već i zbog načina na koji je većina u Žalbe-

nom veću došla do svojih zaključaka. Naime, ta većina je prvo odstupila od pravila koja određuju kada i na koji način se u žalbenom postupku mogu preispitivati zaključci pretresnog veća koji se odnose na činjenično stanje, a zatim pogrešno interpretirala prvostepenu presudu potpuno zanemarujući veliki deo dokaza na kojim je ona bila zasnovana. U nastavku ćemo pokušati da ukratko objasnimo ovu svoju ocenu.

Prvo treba reći da Žalbena veće Tribunala, kao i svaki drugostepeni sud, prvostepenu presudu može ukinuti ili preinačiti: 1) ako je prvostepeno veće pogrešno primenilo pravo; 2) ako je činjenično stanje pogrešno ili nepotpuno utvrđeno pa zbog toga nije ostvarena pravda (član 25 Statuta). U ovom slučaju, Žalbena veće Tribunala je prvostepenu presudu preinačilo jer je zaključilo da je činjenično stanje pogrešno utvrđeno. Međutim, sporno je da li je ono uopšte imalo osnova da preispituje odluku Pretresnog veća u delu u kojem se odnosi na činjenično stanje.

Naime, u evropskim kontinentalnim pravnim sistemima, kakvi su i hrvatski i srpski, postupak po žalbi je po svojoj suštini identičan prvostepenom – drugostepene sudije razmatraju ceo predmet, tj. sva pravna i činjenična pitanja o kojima je prethodno odlučivao prvostepeni sud. Suđenje se pred žalbenim sudom praktično ponavlja, barem u pogledu onih pitanja koja su među stranama u postupku i dalje sporna. S druge strane, u anglosaksonskim pravnim sistemima, poput engleskog ili onog u SAD, svrha žalbenog postupka nije u ponovnom suđenju, a posebno ne u potpunom preispitivanju činjeničnog stanja. Glavni zadatak drugostepenog suda je da ispita da li je prvostepeni sud pravilno primenio pravo, dok odluku prvostepenog suda o činjeničnom stanju može preispitivati samo ako zaključi da je ona u toj meri problematična da do *nje nije moglo doći nijedno razumno sudsko veće*.

U Statutu i praksi Tribunala usvojena je anglosaksonska koncepcija žalbenog postupka. To znači da bi Žalbena veće trebalo da se usredsredi na sporna pravna pitanja iz prvostepene odluke, dok odluke Pretresnog veća o činjeničnom stanju mora tretirati sa dužnim uvažavanjem i ne sme ih zamenjivati svojim razumevanjem činjenica, osim ako za tim postoji preka potreba zbog nerazumnog postupanja Pretresnog veća. Ovakvim ustrojstvom žalbenog postupka osigurava se procesna ekonomija i to da svaki deo suda radi oni što najbolje zna – Pretresno veće utvrđuje činjenice tokom dokaznog postupka koji može da traje godinama (u slučaju Gotovine i Markača oko tri godine), dok Žalbena veće obezbeđuje konzistentnu primenu međunarodnog krivičnog prava u svim postupcima

pred Tribunalom, u postupku koji traje mnogo kraće, pa je obično i drugostepena presuda dosta kraća od prvostepene (u slučaju Gotovine i Markača nekih pedesetak strana, naspram više od 1.300 strana prvostepene presude koje su se mahom ticale činjeničnog stanja).

Ono što je u ovom slučaju problematično je to što je Žalbeno veće bez valjanog opravdanja odbacilo skoro sve činjenične nalaze Pretresnog veća. Zapravo, većina u Žalbenom veću se ponašala kao da je cela prvostepena presuda bila zasnovana na jednom činjeničnom pitanju: da li je granatiranje četiri „srpska grada” bilo neselektivno (nasumično), što međunarodno pravo zabranjuje, ili je pak bilo usmereno isključivo na vojne ciljeve, kako međunarodno pravo nalaže. Pretresno veće je svoju ocenu, do koje je došlo oslanjajući se na iskaze svedoka, vojnih eksperata, zasnovalo na analizi mesta udara pojedinih granata, pri čemu se rukovodilo pretpostavkom da granate koje su pale više od 200 metara daleko od nekog legitimnog vojnog cilja zapravo nisu ni bile ispaljene na taj cilj, već na neki civilni objekat ili nasumice, što se može smatrati dokazom neselektivnog, protivpravnog napada.

Žalbeno veće je jednoglasno odbacilo ovaj rigidni „standard od 200 metara” (i sa tim delom presude bi se i autori mogli složiti) jer nije bio utemeljen u međunarodnom pravu ili praksi država. Međutim, to je onda za trojicu od pet sudija bilo razlog da zaključe da protivpravnog granatiranja nije ni bilo, iako pomenuti „standard od 200 metara” za Pretresno veće nije imao ključni značaj, tj. uprkos tome što su postojali i drugi dokazi koji su potkrepljivali tvrdnju da je granatiranje bilo neselektivno i prekomerno, a time i nezakonito (na primer, utvrđeno je da je na Knin za dan i po ispaljeno preko 900 projektila a da iz grada praktično nije dolazio nikakav otpor).

Kada je utvrdila da granatiranje četiri grada nije bilo protivpravno, većina u Žalbenom veću je iz toga izvela zaključak da ne samo da ne postoji krivična odgovornost Gotovine i Markača, već da nije postojao ni zajednički zločinački poduhvat s ciljem da se Srbi iz Krajine trajno uklone, i to uprkos tome što je za Pretresno veće protivpravno granatiranje bilo samo jedan od nekoliko elemenata zajedničkog zločinačkog poduhvata, a ne element bez kojeg taj poduhvat ne bi ni postojao. Uz to, dokazi koji su potvrđivali postojanje drugih elemenata poduhvata – transkripti sastanaka hrvatskog rukovodstva na Brionima, dokazi o brojnim zločinima protiv srpskog stanovništva izvršenim mimo granatiranja, Tuđmanov otvoreni govor mržnje iz kog se dalo zaključiti da je želeo odlazak srp-

skog stanovništva i uvođenje različitih diskriminatorskih mera kojima se nastojao sprečiti povratak Srba u Hrvatsku – posmatrani su i cenjeni izolovano, svaki za sebe, kao da je svaki od njih pojedinačno trebao biti dovoljan da se dokaže postojanje zajedničkog zločinačkog poduhvata, a ne da se zaključak o njegovom postojanju mogao izvući iz celokupnog dokaznog materijala.

Ukratko, Žalbeno veće je u potpunosti odbacilo ocenu dokaza koju je dalo Pretresno veće i zamenilo je svojom. To samo po sebi ne bi bilo problematično da je ocena dokaza koju je dalo Pretresno veće zaista bila nerazumna i da je Žalbeno veće bilo u mogućnosti da otkloni moguće nedostatke koji su postojali u postupku izvođenja dokaza, recimo tako što bi samo ponovo otvorilo dokazni postupak i samo utvrdilo činjenice koje smatra ključnim (na primer to da li je granatiranje bilo neselektivno), što je moguće i radi se u kontinentalnim pravnim sistemima kada se utvrdi da činjenično stanje nije pravilno utvrđeno. Ovako, odluka Žalbenog veća da u potpunosti odbaci zaključke o činjeničnom stanju koji deluju sasvim razumno (te ne bi ni trebali biti preispitivani) i koje je dalo i detaljno obrazložilo veće koje je tri godine saslušavalo svedoke i vršilo neposredan uvid u raznovrsne pisane, audio i video dokaze, a da samo Žalbeno veće ne ostvari neposredniji uvid u dokazni materijal, deluje krajnje sporno. Povrh svega, ostaje činjenica da za ozbiljne zločine izvršene tokom „Oluje“, čije postojanje za Tribunal nije sporno, pred njim niko nije osuđen, što nesumnjivo narušava njegov kredibilitet. Kredibilitet presude u ovom slučaju narušava i to što je usvojena s tri glasa protiv dva, pri čemu ne treba izgubiti iz vida da je prvostepena presuda bila doneta jednoglasno, što znači da je pet od osam sudija koje su o predmetu odlučivale mislilo da je zajednički zločinački poduhvat postojao i da su Gotovina i Markač u njemu učestvovali. Pritom, sudije Žalbenog veća koje su bile protiv odluke većine, tj. za osudu Gotovine i Markača, presudi su priložile izdvojenja mišljenja kakva se do sada pred Tribunalom nisu mogla videti. Naime, sudije Agijus i Pokar su vrlo grubo i otvoreno tvrdile da su sudije u većini pogrešno tumačile, ignorisale i odbacivale nalaze Pretresnog veća (sudija Agijus), nazivale rezonovanje većine „grotesknim“ (sudija Pokar), insinuirale da je za takvo rezonovanje većina imala vanpravne motive (izdvojeno mišljenje sudije Pokara, stav 30), ili presudu opisivale kao „suprotnu svakom shvatanju pravde“ (Pokar, stav 39). Drugim rečima, dvojica sudija su dali do znanja da smatraju da motivi koji su većinu rukovodili da presudi na ovakav način nemaju puno veze s pravom i pravdom.

Ramuš Haradinaj (Ramush Haradinaj), Idriz Balaj, Lahi Brahimaj (Kosovo) – Haradinaj i Balaj oslobođeni krivice 29. novembra 2012, Brahimaj 21. jula 2010. osuđen na 6 godina zatvora po pojedinim tačkama optužnice, 29. novembra 2012. oslobođen krivice po preostalim tačkama optužnice.

Ramuš Haradinaj je bio komandant Oslobodilačke vojske Kosova (OVK) u Operativnoj zoni Dukadžin (Dukagjin), koja je obuhvatala opštine Peć, Dečani, Đakovica i deo opština Istok i Klina.

Idriz Balaj je bio pripadnik OVK koji je vršio dužnost komandanta specijalne jedinice zvane „Crni orlovi”. Bio je direktno potčinjen Haradinaju i tesno je s njim sarađivao.

Lahi Brahimaj je bio pripadnik Glavnog štaba OVK sa bazom u Jablanici, u opštini Đakovica; kratko je vršio dužnost zamenika komandanta u području Dukadžin; bio je podređen Haradinaju i tesno je sa njim sarađivao.

Optuženi su kao učesnici zajedničkog zločinačkog poduhvata čiji je cilj bio da OVK uspostavi punu kontrolu nad Operativnom zonom Dukadžin, i to putem protivpravnog uklanjanja srpskih civila s tog područja, maltretiranjem njih i civila Albanaca, Roma i drugih koji su sarađivali ili za koje se smatralo da sarađuju sa srpskim snagama ili ne podržavaju OVK.

Sva trojica optuženi su za zločine protiv čovečnosti i kršenje zakona i običaja ratovanja, i to progon, zlostavljanje, deportaciju ili prisilno premeštanje civila, ubistva, silovanje, mučenje i okrutno postupanje.

Pretno veće je 3. aprila 2008. godine izreklo prvostepenu presudu. U uvodnom delu presude Veće je naglasilo da se, iako je pribavilo dokaze od gotovo stotinu svedoka, „suočilo sa znatnim poteškoćama u pribavljanju iskaza tih svedoka. Mnogi od njih naveli su strah kao važan razlog za nepojavljivanje pred Većem. Veće je s tim u vezi steklo snažan utisak da se suđenje odvijalo u atmosferi u kojoj se svedoci nisu osećali bezbedno i to zbog niza faktora koji se iznose u presudi. Osim toga, i za učesnike u postupku nije bilo sporno da je na Kosovu postojala nestabilna bezbednosna situacija koja je bila naročito nepovoljna po svedoke. S obzirom na poteškoće u nastojanju da se dobiju iskazi, za 34 svedoka odobrene su određene zaštitne mere.” Veće je tada izreklo oslobađajuće presude Haradinaju i Balaju, a Brahimaju zbog mučenja i okrutnog postupanja izreklo kaznu od 6 godina zatvora.

Žalbeno veće je 21. jula 2010. ukinulo oslobađajuće presude po pojedinim tačkama svoj trojici optuženih, i naložilo delimično ponavljanje postupka, kako bi se tužilaštvu omogućilo da obezbedi svedočenje dva ključna svedoka.

Ponovljeno suđenje je počelo 18. avgusta 2011. Dva svedoka čije je saslušanje Tužilaštvo tražilo su saslušana, neki od zločina koji su se navodili u optužnici su dokazani, ali krivica optuženih nije. Veće je zaključilo da Tužilaštvo nije uspeo da dokaže da je postojao zajednički zločinački poduhvat, niti da su optuženi odgovorni na osnovu nekog od drugih oblika odgovornosti. I iz nove presude se može zaključiti da je ovo suđenje bilo specifično jer, iako je Tribunal prikupio dokaze od 56 svedoka, mali broj njih je svedočio u sudnici. Zbog toga je Pretresno veće moralo da koristi neuobičajeno veliki broj pisanih izjava i izjava datih ranije, pre samog suđenja. Tokom ponovljenog postupka, okrivljeni su sve do kraja izvođenja dokaza bili u pritvoru kako bi se izbegla mogućnost da utiču na svedoke. I pored toga, Tužilaštvo nije uspeo da dokaže njihovu krivicu.

U medijima u Srbiji su često netačno ili predimenzionirano predstavljane informacije o tome da su ubijani svedoci koji su navodno bili u programu Tribunala za zaštitu svedoka, iako se u najvećem broju slučajeva radilo o ljudima koji su bili svedoci u nekim suđenjima na Kosovu, ili su ubijeni i pre nego što je Tribunal otvorio istragu protiv Haradinaja (što se moglo proveriti i iz javno dostupnih izvora). Ipak, nesporna je činjenica da je suđenje Haradinaju, Balaju i Brahimaju bilo dosad najizrazitiji primer nemoći Tužilaštva i Tribunala pred problemom, koji se inače neretko javlja u ovakvim suđenjima i pred nacionalnim i međunarodnim sudovima, da svedoci odbijaju da svedoče, bilo zato što su zaplašeni ili ucenjeni, ili iz „patriotskih” i drugih razloga. Dešavalo se da se svedoci radije opredele da provedu neko vreme u zatvoru zbog nepoštovanja suda nego da bilo šta govore (kao što je bio slučaj sa svedokom Kabašijem na ovom suđenju). Takođe je bilo vidljivo koliko Tribunal zavisi, posebno u pogledu zaštite svedoka, od saradnje i efikasnosti policija država ili administracije UN koja je imala efektivnu vlast na Kosovu.

Miodrag Jokić i Pavle Strugar (Dubrovnik) – Jokić je 30. avgusta 2005. osuđen na 7 godina zatvora, pošto je prethodno priznao krivicu. Strugar je 17. jula 2008. osuđen na sedam godina i šest meseci zatvora.

Miodrag Jokić je bio komandant 9. vojnopomorskog sektora (VPS) Jugoslovenske ratne mornarice, odgovornog za napade na Dubrovnik i

okolna područja na Jadranskom moru 6. decembra 1991. godine. Osuđen je zbog kršenja zakona i običaja ratovanja, jer su vojnici pod njegovom komandom granatirali Stari grad u Dubrovniku, koji je na listi mesta svet-ske kulturne baštine UNESCO. Tada su ubijena dva, a ranjena tri civila, a uništene su ili oštećene zgrade i ustanove namenjene religiji, dobrotvor-nim svrhama, obrazovanju, umenosti i nauci, kao i istorijski spomenici i umetnička i naučna dela.

Pavle Strugar je u oktobru 1991. postavljen za komandanta 2. ope-rativne grupe koju je JNA oformila za vođenje kampanje na području Dubrovnika. Na osnovu komandne odgovornosti osuđen je zbog krše-nja zakona i običaja ratovanja, pošto je Tribunal utvrdio da je odgovoran za artiljerijski napad na dubrovački Stari grad, prilikom koga su ubijeni i ranjeni civili, a uništene zgrade koje su zaštićene kao spomenici kulture. Strugar nije proglašen krivim zbog izdavanja naredjenja za napad na Stari grad, već zbog toga što nije preduzeo odgovarajuće mere da zaustavi gra-natiranje i zbog toga što se nije postarao da oni koji su bili odgovorni za napad budu kažnjeni. Tribunal je zaključio da Strugar nije bio neposredni komandant onih koji su za napad odgovorni, već da je to bio Miodrag Jo-kić, kome je Strugar bio nadređen.

I Jokić i Strugar su izdržali kaznu.

Dario Kordić i Mario Čerkez (Lašvanska dolina) – 17. decembra 2004. Kordić osuđen na 25, a Čerkez na 6 godina zatvora.

Dario Kordić je bio jedan od vodećih političara, predstavnika Hr-vata u Bosni i Hercegovini. Od 1991. do 1995. bio je predsednik HDZ Bo-sne i Hercegovine, a od 1992. do 1995. predsednik i član Predsjedništva Hrvatske Zajednice Herceg-Bosne, a kasnije Hrvatske Republike Herceg-Bosne.

Osuđen je na 25 godina zatvora zbog kršenja zakona i običaja rato-vanja, teških kršenja Ženevskih konvencija i zločina protiv čovečnosti, i to protivpravnog napada na civile, protivpravnog napada na civilne objek-te, bezobzirnog razaranja koje nije opravdano vojnom potrebom, pljač-kanja javne ili privatne imovine, uništavanja ili hotimičnog oštećivanja verskih ili obrazovnih ustanova, hotimičnog lišavanja života, nečovečnog postupanja, protivpravnog zatvaranja civila, progona na političkoj, rasnoj ili verskoj osnovi, ubistava i nečovečnih dela.

Utvrđeno je da je kao predsednik HDZ BiH planirao, podsticao i naređivao krivična dela u opštinama Travnik, Vitez, Busovača i Kiseljak,

u blizini Lašvanske doline u središnjoj Bosni i Hercegovini. Prisustvovao je sastancima političara tokom kojih je odobren napad na selo Ahmići, izvršen 16. aprila 1993. godine, tokom kojeg je masakrirano više od 100 civila, bosanskih Muslimana, uključujući 32 žene i jedanaestoro dece. Tada su razorene kuće, a selo očišćeno od muslimanskog stanovništva.

Planirao je napade i na druga područja Lašvanske doline, koji su za cilj imali etničko čišćenje tog područja od bosanskih Muslimana. Podsticao je, planirao i naredio napad na Busovaču, usmeren protiv muslimanskog civilnog stanovništva i civilnih objekata. U tom napadu su ubijeni i proterani mnogi civili, a njihova imovina uništena. Kordić je naredio zatvaranje bosanskih Muslimana i uspostavljanje zatočeničkih objekata na nekoliko mesta u Lašvanskoj dolini.

Od 2006. godine se nalazi na izdržavanju kazne u Austriji.

Mario Čerkez je bio zapovednik Viteške brigade Hrvatskog vijeća obrane (HVO) od njenog osnivanja 1992. najmanje do maja 1993. godine, te u vreme kada su HDZ BiH i HVO preuzeli opštinske funkcije u Vitezu.

Osuđen je na 6 godina zatvora zbog zločina protiv čovečnosti, jer je odgovoran, po direktnoj i po komandnoj odgovornosti, za zatvaranje civila, bosanskih Muslimana u Vitezu. Zatočeni, a bilo ih je između dve i tri stotine, su bili podvrgnuti okrutnim postupcima, prisiljeni da danima kopaju rovove blizu bojišta i korišćeni kao taoci i živi štit. Za njihov tretman bio je odgovoran Čerkez.

Pušten je na slobodu 2004. godine, jer je izdržao kaznu.

Oba veća, i Pretresno i Žalbena, zaključila su da je tokom događaja zbog kojih je suđeno Kordiću i Čerkezu Hrvatska imala sveukupnu kontrolu nad HVO, da je rukovodila u planiranju, koordinaciji i organizaciji HVO i da je postojao međunarodni oružani sukob između Hrvatske i BiH.

Radislav Krstić (Srebrenica) – 19. aprila 2004. godine osuđen je na 35 godina zatvora.

Radislav Krstić je bio zamenik komandanta i načelnik štaba Drinskog korpusa Vojske bosanskih Srba (Vojske Republike Srpske). Za komandanta Drinskog korpusa je imenovan 13. jula 1995. godine.

Osuđen je zbog pomaganja i podržavanja genocida, kršenja zakona i običaja ratovanja i zločina protiv čovečnosti.

Tribunal je utvrdio da je Krstić, pošto je vojska bosanskih Srba zauzela srebreničku enklavu, znao za nameru nekih članova Glavnog šta-

ba Vojske Republike Srpske da izvrše genocid. On je, dozvoljavajući da se koriste snage Drinskog korpusa, bez kojih Glavni štab nije mogao samostalno izvršiti egzekucije, značajno doprineo pogubljenju zarobljenih muslimana.

Tokom postupka je dokazano da je u periodu od 13. do 19. jula 1995. masovno i sistematski pogubljeno 7.000 do 8.000 muškaraca, boscanskih muslimana, dok je ostalo muslimansko stanovništvo koje se u tom trenutku nalazilo u Srebrenici – 25.000 žena, dece i starijih osoba – prisilno premešteno iz enklave.

Krstić je imao vodeću ulogu u operaciji kodnog imena „Krivaja 95”, koja je uključivala napad na srebreničku enklavu. Deo te operacije bilo je granatiranje Srebrenice s namerom da se stanovništvo zastraši i prisili na beg u Potočare, gde se nalazila baza UN, i gde je vladala potpuna nestašica hrane i stvari nužnih za život, što je trebalo dodatno da zastraši muslimane, izazove paniku i konačno ih navede da napuste teritoriju Srebrenice. Po dolasku srpskih snaga u Potočare, muslimani koji su se sklonili u bazi UN i njenoj okolini bili su podvrgnuti teroru koji se sastojao od pretnji, pljačkanja, spaljivanja kuća, premlaćivanja, silovanja i ubistava.

Presuda Radislavu Krstiću je prva presuda Tribunala kojom je zločin nad muslimanskim stanovništvom u Srebrenici okvalifikovan kao genocid.

Na izdržavanje kazne u Veliku Britaniju je upućen 20. decembra 2004.

Dragoljub Kunarac, Radomir Kovač i Zoran Vuković (Foča) – 12. juna 2002. Kunarac je osuđen na 28, Kovač na 20, a Vuković na 12 godina zatvora.

Dragoljub Kunarac je bio komandant izviđačke jedinice Vojske Republike Srpske koja je bila deo lokalne Fočanske taktičke grupe. Osuđen je zbog zločina protiv čovečnosti i kršenja zakona i običaja ratovanja, i to mučenja, silovanja i porobljavanja.

Tri žrtve je silovao u svom stanu. Pomagao je i podržavao grupno silovanje četiri žrtve koje su počinili njegovi vojnici. Lično je počinio krivično delo porobljavanja tako što je dve žene potpuno lišio slobode i prema njima postupao kao prema svom vlasništvu.

Od 2002. kaznu izdržava u Nemačkoj.

Radomir Kovač je bio jedan od zamenika komandanta vojne policije Vojske Republike Srpske i vođa paravojnih snaga u Foči. Zbog zločina

protiv čovečnosti i kršenja zakona i običaja ratovanja, i to porobljavanja, silovanja i povrede ličnog dostojanstva, osuđen je na 20 godina zatvora.

U svom stanu je dve žrtve držao zatočene oko četiri meseca. Prema četiri devojke je postupao kao prema svom vlasništvu. Zajedno s drugim vojnicima silovao je četiri žrtve, od toga dve dok su bile zatočene u njegovom stanu. Pomagao je drugim vojnicima da siluju tri žrtve. Neke od njegovih žrtava su bile stare svega 15 do 17 godina.

Četiri žrtve je neprestano ponižavao. Tri žrtve je prisilio da plešu gole na stolu dok ih je on gledao. Jednu žrtvu je prodao za 200 nemačkih maraka, jednu predao vojnicima, a dve prodao izvesnim crnogorskim vojnicima, svaku za 500 nemačkih maraka. One nikada više nisu pronađene. Jedna od prodatih žrtava je imala svega 12 godina.

Na izdržavanju kazne u Norveškoj se nalazi od 2002. godine.

Zoran Vuković je bio jedan od zamenika komandanta vojne policije Vojske Republike Srpske i pripadnik paravojnih snaga u Foči. Osuđen je na 12 godina zatvora, zbog zločina protiv čovečnosti i kršenja zakona i običaja ratovanja. Zajedno s jednim vojnikom odveo je jednu žrtvu u stan i silovao je, iako je znao da ima samo 15 godina.

Od 2002. godine je u Nemačkoj na izdržavanju kazne.

Milan Martić („Republika Srpska Krajina”) – 8. oktobra 2008. osuđen je na 35 godina zatvora.

Od 4. januara 1991. do avgusta 1995. godine, Martić se nalazio na različitim rukovodećim položajima u tadašnjoj „Srpskoj Autonomnoj Oblasti (SAO) Krajina”, odnosno „Republici Srpskoj Krajini” (RSK).³² Bio je predsednik, ministar odbrane i ministar unutrašnjih poslova. Tokom postupka pred Tribunalom utvrđeno je da je, vršeći ove funkcije, učestvovalao u zajedničkom zločinačkom poduhvatu koji je za cilj imao stvaranje ujedinjene srpske države prisilnim uklanjanjem nesrpskog stanovništva. Prema presudi, u vršenju ovog zajedničkog zločinačkog poduhvata učestvovali su, između ostalih: Blagoje Adžić, Milan Babić, Radmilo Bogdanović, Veljko Kadrijević, Radovan Karadžić, Slobodan Milošević, Ratko Mladić, Vojislav Šešelj, Franko „Frenki” Simatović, Jovica Stanišić i Dragan Vasiljković.

32 Dvadesetprvog decembra 1990. opštine s područja Severne Dalmacije i Like proglasile su u Kninu „Srpsku Autonomnu Oblast Krajina”, koja je 19. decembra 1991. proglašena „Republikom Srpskom Krajinom”.

Tokom postupka je dokazano da se najkasnije od avgusta 1991. godine, politički cilj ujedinjavanja srpskih područja u Hrvatskoj i BiH sa Srbijom radi stvaranja jedinstvene srpske teritorije sprovodio rasprostranjenim i sistematskim oružanim napadima i činjenjem dela nasilja i zastrašivanja. Sprovođenje ovog cilja je zahtevalo da se hrvatsko i drugo nesrpsko stanovništvo prisilno odstrani iz SAO Krajine, odnosno RSK. Snage JNA, Teritorijalne odbrane (TO) i policije SAO Krajine, odnosno RSK i druge srpske snage progonile su nesrpsko stanovništvo, vršeci dela ubistva i nasilja, zatvaranja i zastrašivanja, što je stvorilo atmosferu u kojoj je hrvatsko i drugo nesrpsko stanovništvo bilo prinuđeno da beži ili bude silom deportovano iz RSK. Snage MUP RSK su usmeravale nesrpsko stanovništvo prema sabirnim punktovima, odakle je organizovan prevoz na područja pod hrvatskom kontrolom. Na kraju, RSK je 1994. godine bila teritorija gotovo u potpunosti naseljena srpskim stanovništvom.

Utvrđeno je da su kontakti Milana Martića s drugim članovima zajedničkog zločinačkog poduhvata bili bliski i direktni. Rukovodstvo SAO Krajine i RSK, a naročito Milan Martić, tražilo je i dobilo značajnu finansijsku, logističku i vojnu podršku iz Srbije. Ta je podrška dolazila iz MUP i Službe državne bezbednosti Srbije, JNA, ali i iz Republike Srpske. Milan Martić je izjavio da „on lično nikada nije prekinuo tu saradnju” i da je postojala „dobra saradnja s rukovodstvom Srbije, naročito s MUP”. Odnos sa Srbijom je ustvari bio toliko blizak da se policija SAO Krajine uglavnom finansirala i snabdevala sredstvima i opremom iz Srbije.

Pred Tribunalom je utvrđeno da je Martić odgovoran za zločine protiv čovečnosti i kršenje zakona i običaja ratovanja, i to za: progone, ubistva, zatvaranje, mučenje, nečovečna dela, okrutno postupanje, deportacije, prisilno premeštanje, bezobzirno razaranje sela i pustošenje koje nije opravdano vojnom potrebom, uništavanje ili hotimično nanošenje štete ustanovama namenjenim obrazovanju ili religiji i pljačku javne i privatne imovine. Naredio je nasumično raketiranje Zagreba 2. i 3. maja 1995. godine, što je za posledicu imalo smrt sedam i ranjavanje 214 osoba.

26. juna 2009. godine prebačen je u Estoniju na izdržavanje kazne.

Mile Mrkšić, Miroslav Radić i Veselin Šljivančanin („Vukovarska bolnica”) – Mrkšić je 5. maja 2009. osuđen na 20 godina zatvora, Radić je oslobođen optužbi posle prvostepenog postupka, 27. septembra 2007,

a Šljivančanin je osuđen na 10 godina zatvora 8. decembra 2010. godine, nakon postupka preispitivanja presude Žalbenog veća.

Mile Mrkšić je bio pukovnik u Jugoslovenskoj narodnoj armiji (JNA) i komandant 1. gardijske motorizovane brigade i Operativne grupe Jug. Posle pada Vukovara, unapređen je u čin generala u JNA i postao je komandant 8. Operativne grupe JNA na području Korduna, u Hrvatskoj.

Miroslav Radić je bio kapetan JNA koji je komandovao jednom pešadijskom četom u sastavu 1. bataljona 1. gardijske motorizovane brigade.

Veselin Šljivančanin je bio major JNA i oficir za bezbednost 1. gardijske motorizovane brigade i Operativne grupe Jug, zadužen za bataljon vojne policije potčinjen 1. gardijskoj motorizovanoj brigadi. Posle pada Vukovara, unapređen je u čin potpukovnika i postao je komandant brigade Vojske Jugoslavije (VJ) u Podgorici.

Njima trojici Tužilaštvo je stavljalo na teret da su u jutro 20. novembra 1991. iz vukovarske bolnice izveli veći broj hrvatskih zarobljenika (preko dve stotine), odveli ih na farmu „Ovčara” u blizini Vukovara, gde su ih čekali pripadnici Teritorijalne odbrane (TO) i paravojnih jedinica koji su odmah počeli da ih prebijaju, muče i na druge načine zlostavljaju (a optuženi nisu ništa učinili da ih u tome spreče), da bi ih onda zatvorili, držali u nečovečnim uslovima i zlostavljali sve do večeri, kada su se vojnici JNA po naređenju Mileta Mrkšića povukli sa „Ovčare” i tako omogućili pripadnicima TO i paravojnih jedinica da streljaju najmanje 194 zarobljenika i njihova tela zatrpaju u masovnoj grobnici.

Pretresno veće je zaključilo da je Mrkšić naredio da se zarobljenici izvedu iz bolnice, da bi kasnije bili odvedeni na „Ovčaru”, gde su teško zlostavljani, što je Mrkšić znao ali ništa nije učinio da zlostavljanje spreči, da bi na kraju doneo odluku da sa „Ovčare” povuče snage JNA kojima je komandovao i zarobljenike ostavi u rukama TO i paravojnih jedinica, iako je znao da to verovatno može dovesti do daljeg zlostavljanja i ubistva. Na taj način on je pomogao da zarobljenici budu ubijeni. Proglašen je krivim za pomaganje ubistva, mučenja i okrutnog postupanja prema ratnim zarobljenicima za koje je, kao komandant, bio odgovoran, i osuđen na 20 godina zatvora. Žalbeno veće je potvrdilo presudu Pretresnog veća.

Miroslav Radić je oslobođen krivice jer nije bilo pouzdanih dokaza koji bi ukazivali na to da je on izvršio neko krivično delo.

Veselin Šljivančanin je u prvostepenom postupku osuđen na pet godina zatvora nakon što je proglašen krivim za mučenje, jer je on bio taj ko je zarobljenike doveo na „Ovčaru” i, iako je bio dužan da ih zaštiti, svo-

jim nečinjenjem omogućio da ih pripadnici TO i paravojnih jedinica teško zlostavljaju. Pretresno veće ga nije proglasilo krivim za ubistvo zarobljenika, pošto je naredbu da se JNA povuče sa „Ovčare” izdao Mrkšić, Šljivančaninov nadređeni. Međutim, Žalbeno veće je zaključilo da je i Šljivančanin, a ne samo Mrkšić, pomogao ubistvo ratnih zarobljenika. Naime, Žalbeno veće je ukazalo na to da je Šljivančanin imao obavezu da zaštititi zarobljenike, za koje je mogao pretpostaviti da će biti ubijeni nakon što je Mrkšić odlučio da se JNA povuče sa „Ovčare”, čak i ako bi to podrazumevalo da deluje u suprotnosti sa naređenjem svog pretpostavljenog. Žalbeno veće je utvrdilo da je Pretresno veće propustilo da donese zaključak o tome da li je i kada je Šljivančanin saznao za Mrkšićevo naređenje da se JNA povuče, te je takav zaključak samo donelo, navodeći u presudi da je jedini razuman zaključak koji se iz izvedenih dokaza može izvesti taj da je Mrkšić na sastanku koji je održan po Šljivančaninovom povratku sa „Ovčare” ovom rekao da je povukao vojnike koji su štitili zarobljenike na „Ovčari”. Shodno tome, Žalbeno veće je smatralo da je Šljivančanin od tog trenutka znao da zarobljenici mogu biti ubijeni i imao dužnost da to spreči, što nije učinio. Zbog toga ga je proglasilo krivim i za pomaganje ubistva, a pošto je konstatovalo da je prvostepena kazna koja mu je određena zbog zlostavljanja zarobljenika bila suviše niska i da je treba povećati, izreklo mu je kaznu od ukupno 17 godina zatvora.

Šljivančanin je zatim podneo zahtev za preispitivanje presude Žalbenog veća, tvrdeći da može izvesti novi dokaz koji bi ga oslobodio krivice za ubistvo. Taj zahtev je odobren, a novi dokaz je bilo svedočenje Mi-odraga Panića, potpukovnika i načelnika Štaba Gardijske motorizovane brigade i Operativne grupe Jug, koji je tvrdio da je bio u mogućnosti da prati razgovor koji su Mrkšić i Šljivančanin vodili one večeri kada su vojnici JNA povučeni sa „Ovčare” i da Mrkšić tada Šljivančaninu nije rekao ništa o svojoj odluci da se vojnici povuku. To bi onda značilo da Šljivančanin nije ni znao da zarobljenicima preta opasnost da budu ubijeni i da nije ni mogao biti dužan da ih zaštititi od opasnosti kojoj ih je Mrkšić svojim naređenjem izložio. Veće je, uprkos protivljenju Tužilaštva, koje je dovelo u pitanje istinitost izjave svedoka, zaključilo da je iskaz svedoka dovoljno pouzdan i da čini neodrživim raniji zaključak da je Šljivančanin znao za Mrkšićevu odluku o povlačenju, pa ga je oslobodilo krivice za ubistvo. Krivica Veselina Šljivančanina za mučenje nije dovedena u pitanje i Žalbeno veće je odlučilo da kazna za to delo treba da bude deset godina zatvora.

Šljivančaninu je 5. jula 2011. odobreno privremeno puštanje na slobodu.

Zdravko Mucić, Hazim Delić i Esad Landžo („Logor Čelebići”)

– 8. aprila 2003. Mucić je osuđen na 9, Delić na 18, a Landžo na 15 godina zatvora.

Zdravko Mucić je od maja do novembra 1992. bio komandant logora „Čelebići”, koji su uspostavile snage bosanskih Muslimana i Hrvata u blizini Konjica i u njemu držale zatočene Srbe iz okolnih sela.

Osuđen je na 9 godina zatvora, na osnovu komandne odgovornosti, zbog teških povreda Ženevskih konvencija, i to: umišljajnog nanošenja velikih patnji ili teških povreda, protivpravnog zatvaranja civila, umišljajnog lišavanja života, mučenja i nečovečnog postupanja. Učestvovao je u održavanju nečovečnih životnih uslova za bosanske Srbe zatočene u logoru i bio odgovoran, kao komandant logora, za stvaranje preovlađujuće atmosfere straha, u kojoj su zatočenici stalno streljeli od fizičkog zlostavljanja. Pod njegovom komandom je osam zatočenika umrlo od posledica premlaćivanja.

2003. je privremeno pušten na slobodu.

Hazim Delić je od maja do novembra 1992. bio zamenik komandanta logora, a od novembra do decembra 1992. komandant logora. Zbog teških povreda Ženevskih konvencija, tj. umišljajnog lišavanja života, mučenja, hotimičnog nanošenja velikih patnji ili teških povreda i nečovečnog postupanja, osuđen je na 18 godina zatvora.

Jednog zatočenika je okrutno tukao tokom perioda od nekoliko dana, od čega je ovaj umro. Drugog zatočenika je zatvorio u šaht u kojem ga je ostavio najmanje celu noć i dan bez hrane i vode. Zatočenik je zatim premlaćen raznim predmetima, uključujući lopate i električne žice. Uskraćivao je vodu i lekarsku pomoć zatočenicima.

Brutalno je silovao dve zatočnice tokom ispitivanja. Oba puta je bio u uniformi, naoružan i grubo je pretio svojim žrtvama. Cilj silovanja bio je da žrtve zastraši i prisili ih da daju informacije. Jedno od ovih silovanja je izvršeno u prisustvu stražara. Iako samim Ženevskim konvencijama silovanje nije zabranjeno kao ratni zločin, u praksi Tribunala, počevši od presude Hazimu Deliću, jasno je ustanovljeno da je i silovanje kažnjivo kao ratni zločin.

Delić je 2003. godine prebačen u Finsku na izdržavanje kazne.

Esad Landžo je bio stražar u logoru od maja do decembra 1992. godine. Osuđen je na 15 godina zatvora zbog teških povreda Ženevskih konvencija, tačnije umišljajnog lišavanja života, mučenja i hotimičnog nanošenja velikih patnji ili teških povreda.

Jednog zatvorenika starosti između 60 i 70 godina je brutalno mučio, od čega je ovaj preminuo. U nekoliko navrata je na različite, izuzetno okrutne načine mučio zarobljenike, nanoseći im velike bolove i teške povrede.

Na izdržavanje kazne u Finsku je prebačen 2003. godine.

Naser Orić (Srebrenica i Bratunac) – 3. jula 2008. oslobođen optužbi.

Naser Orić je od 1992. do pada srebreničke enklave 1995. bio komandant snaga bosanskih Muslimana u opštinama u istočnoj Bosni i Hercegovini, uključujući Srebrenicu.

Tužilaštvo je tvrdilo da su pripadnici vojne policije pod Orićevom komandom i kontrolom krajem 1992. i početkom 1993. u stanici policije i još jednoj zgradi u Srebrenici zarobili nekoliko osoba srpske nacionalnosti, fizički ih zlostavljali i nanosili im velike patnje i teške povrede tela, a u nekim slučajevima ih na smrt pretukli.

Orić je bio optužen, na osnovu komandne odgovornosti, da je približno od septembra 1992. do avgusta 1995. godine, znao ili imao razloga da zna da njegovi podređeni spremaju, planiraju ili izvršavaju dela zatvaranja, ubijanja ili okrutnog postupanja prema Srbima zatočenim u stanici policije u Srebrenici i još jednoj zgradi u ovom mestu, a nije preduzeo nužne i razumne mere da spreči takva dela ili kazni njihove počinioce.

Optužnicom mu je stavljeno na teret spaljivanje i razaranje najmanje pedeset sela i zaselaka u istočnoj Bosni s pretežno srpskim stanovništvom, zbog čega su iz tog područja izbegle hiljade Srba.

I Pretresno i Žalbeno veće su van razumne sumnje utvrdili da su krajem 1992. i početkom 1993. godine prema Srbima zatočenim u stanici policije u Srebrenici počinjeni teški zločini, ali je, za razliku od Pretresnog veća koje je smatralo da je Orić odgovoran jer je propustio da ispuni svoju dužnost da kao nadređeni preduzme nužne i razumne mere da spreči da dođe do ubistva i okrutnog postupanja i zbog toga ga osudilo na dve godine zatvora, Žalbeno veće zaključilo da optužba nije dokazala odgovornost Namera Orića, i oslobodilo ga krivice.

Kad je u pitanju bezobzirno razaranje srpskih sela, Orić je oslobođen krivice jer je zaključeno da optužba nije dokazala da je on podsticao ili pomagao i podržavao razaranje, niti da je imao efektivnu kontrolu nad borcima i civilima koji su u razaranju učestvovali, te da nije mogao sprečiti razaranje, što znači da nije mogao odgovarati ni na osnovu komandne odgovornosti. Takođe je za nekoliko napada na sela u okolini Srebrenice utvrđeno da mnogi seljani koji su pri tom stradali ne mogu biti smatrani žrtvama ratnog zločina. Uprkos tome što je veliki broj njih bio u civilnoj odeći i ispred svojih kuća u trenutku pogibije, ti ljudi su ipak bili aktivni pripadnici Vojske Republike Srpske, te prema Ženevskim konvencijama nisu mogli imati status civila, nego boraca, na koje je dozvoljeno otvarati vatru i napadati ih bez obzira na to gde se nalaze i da li nose uniformu.

Momčilo Perišić (Bosna i Hercegovina, Hrvatska) – oslobođen krivice 28. februara 2013.

Momčilo Perišić je od avgusta 1993. do 24. novembra 1998. bio načelnik Generalštaba Vojske Jugoslavije.

Pred Tribunalom je bio optužen i prvostepenom presudom osuđen za zločine izvršene na području Sarajeva tokom opsade ovog grada od strane srpskih snaga, na području Srebrenice jula 1995, i prilikom granatiranja civilnih ciljeva u Zagrebu 2. i 3. maja 1995.

Naime, njemu se stavljalo na teret da je u Bosni i Hercegovini, u periodu od avgusta 1993. do novembra 1995. pomagao i podržavao planiranje, pripremanje i izvršenje vojne kampanje artiljerijskog i minobacačkog granatiranja i snajperskog delovanja po civilnim područjima Sarajeva i protiv njegovog civilnog stanovništva, koju su neposredno sproveli Ratko Mladić, Stanislav Galić, Dragomir Milošević i drugi oficiri Vojske Republike Srpske, i u kojoj su ubijene i ranjene hiljade civila. Uz to, stavljalo mu se na teret da je pomagao i podržavao zločine izvršene na području Srebrenice tokom zauzimanja tog grada u julu 1995. godine (ali nije bio optužen za genocid u Srebrenici). Pretresno veće Tribunala ga je 6. septembra 2011, kao pomagača, proglasilo krivim za ove zločine (ubistva, nečovečne postupke, progone na rasnoj ili verskoj osnovi – kao zločine protiv čovečnosti, i ubistva i napade na civile – kao kršenje zakona i običaja ratovanja).

Pored toga, njemu se, na osnovu komandne odgovornosti, stavljalo na teret da je propustio da preduzme nužne i razumne mere da kazni svoje podređene zbog granatiranja civilnih ciljeva u Zagrebu 2. i 3. maja

1995, kada je došlo do smrti i ranjavanja civila. Prvostepenom presudom je proglašen krivim i za ove događaje, koji su predstavljali zločine protiv čovečnosti i kršenje zakona i običaja ratovanja.

Dakle, Perišić je prvostepenom presudom od 6. septembra 2011, kao pomagač, proglašen krivim za zločine protiv čovečnosti i ratne zločine na području Sarajeva i Srebrenice, a na osnovu komandne odgovornosti i za zločine protiv čovečnosti i ratne zločine izvršene u Zagrebu 2. i 3. maja 1995. Tada je osuđen na 27 godina zatvora. Interesantno je da Perišić, za razliku od nekih drugih ratnih lidera Srbije i SRJ koji su učestvovali u sukobima u BiH i Hrvatskoj i podržavali tamošnje srpske snage (kao što su, na primer, Slobodan Milošević i Jovica Stanišić), nije bio optužen po osnovu učešća u zajedničkom zločinačkom poduhvatu koji je za cilj imao prisilno i trajno uklanjanje nesrpskog stanovništva sa velikih delova Bosne i Hercegovine i Hrvatske.

U vezi sa zločinima izvršenim u BiH koji su mu stavljeni na teret, u Perišićevom slučaju se i u prvostepenom i u žalbenom postupku postavilo jedno od interesantnijih pravnih pitanja kojim je Tribunal imao prilike da se bavi. Naime, pošto je van razumne sumnje utvrđeno da je on u dužem vremenskom periodu pomagao i podržavao ratne aktivnosti bosanskih Srba, znajući da one uključuju ili mogu uključivati vršenje masovnih i rasprostranjenih zločina, postavilo se pitanje da li je to dovoljno da bi on bio i krivično odgovoran za te zločine. Drugim rečima, postavilo se pitanje da li je za krivičnu odgovornost zbog pomaganja i podržavanja zločina dovoljno da je učinilac pružao pomoć ratujućoj strani koja čini zločine svestan toga da se oni dešavaju ili da bi se mogli desiti, tj. da li je kažnjivo samo pomaganje ratnih aktivnosti strane koja ratujući čini (i) zločine, ili je pak potrebno dokazati da je pomoć i podrška optuženog bila *konkretno usmerena* ka izvršenju određenih zločina, tj. da je optuženi pomagao konkretne zločine, a ne samo opšte ratne napore tokom kojih mogu biti izvršeni i zločini. Prethodna praksa Tribunala po ovom pitanju nije bila sasvim jasna i jedinstvena. U najvećem broju slučajeva u kojima je Tribunal sudio za pomaganje (eng. *aiding and abetting*) kao oblik odgovornosti u presudama jeste pominjano da pomoć treba da bude *konkretno usmerena* na vršenje zločina, mada taj uslov sudska veća nikada nisu detaljno elaborirala, ali je bilo i presuda u kojima se ovaj uslov nije pominjao. Tako su i u Perišićevom slučaju dvojica sudija Pretresnog veća smatrala da nije potrebno dokazati da je njegova pomoć bila *konkretno usmerena* ka vršenju određenih zločina, tako da je proglašen krivim. S druge

strane, većina sudija Žalbenog veća (četvoro od pet sudija) smatrala je da je potrebno dokazati da je pomoć koju je optuženi pružao neposrednim izvršiocima zločina bila *konkretno usmerena* ka vršenju tih zločina, a ne da je predstavljala podršku njihovim opštim ratnim aktivnostima. U konkretnom slučaju, Žalbena veće je zaključilo da nije van razumne sumnje dokazano da je Perišić pomoć Vojsci Republike Srpske pružao s namerom da joj pomogne u vršenju *konkretnih zločina*.

Kao što je već nagovešteno, pitanje da li je za krivičnu odgovornost pomagača neophodno dokazati da je pomoć bila *konkretno usmerena* ka vršenju zločina je vrlo zanimljivo i delikatno. Čini se da je na njega teško dati jedinstven odgovor, tj. da u jednim okolnostima ima smisla postaviti takav zahtev, dok u drugim on nije primeren. Naime, moguće je da neko pomaže ratne aktivnosti određene grupe koja ratujući čini i zločine, ali su oni sporadični i predstavljaju više incidente nego rasprostranjeniu ili podsticanu pojavu. U takvoj situaciji bi bilo primereno kazniti samo onog ko pruža pomoć *konkretno usmerenu* ka vršenju konkretnih zločina, dok kažnjavanje onog ko podržava opšte ratne aktivnosti grupe o kojoj je reč ne bi imalo smisla. S druge strane, moguće je da ratne aktivnosti jedne strane u sukobu uključuju vrlo rasprostranjene, sistematske zločine, pa čak i da je cilj kompletnih ratnih aktivnosti sam po sebi kriminalan (na primer, cilj može biti etničko čišćenje ili izvršenje genocida). U takvom slučaju, čini se da ne bi bilo primereno zahtevati da se dokaže da je pomagač podršku pružao izvršenju konkretnih zločina. Tada bi bilo primereno kazniti i onog ko pomaže opšte ratne aktivnosti strane koja sistematski vrši zločine ili ima kriminalne ratne ciljeve, ako je on toga svestan i ako je ta pomoć kontinuirana. Naravno, neki oblici pomoći, kao što je na primer pomoć u zbrinjavanju ranjenika, nikada ne bi trebali biti kažnjivi.

Kad je u pitanju Perišić, nesumnjivo je da je on imao svaki razlog da zna da će pomoć koju je Vojska Jugoslavije pod njegovom komandom kontinuirano pružala Vojsci Republike Srpske biti upotrebljavana i za vršenje zločina protiv čovečnosti i ratnih zločina prilikom opsade Sarajeva i napada na zaštićenu zonu Srebrenice. Ti zločini sasvim sigurno nisu bili sporadični i slučajni, već su se dešavali u okviru smišljene, sistematske politike, čija je svrha bilo stvaranje što teže situacije za stanovnike Sarajeva, odnosno uklanjanje muslimanskog stanovništva iz Srebrenice, a koju je sprovodilo rukovodstvo bosanskih Srba. Bez Perišićeve pomoći, ovi zločini gotovo izvesno ne bi mogli dostići razmere koje su imali. Nezamislivo je da on svega toga nije bio svestan. Imajući sve ovo u vidu, autori

ove knjige smatraju da je odluka Žalbenog veća Tribunala o oslobađanju Perišića krivice za zločine u BiH na osnovu primene kriterijuma „konkretne usmerenosti” krajnje sporna. Štaviše, ako bi u budućim postupcima Tribunal i drugi međunarodni krivični sudovi prihvatili stav Žalbenog veća iz presude Perišiću i iz većeg dela dosadašnje prakse Tribunala i zahtevali da se u svakom slučaju mora dokazati da je podrška pomagača bila *konkretno usmerena* ka vršenju zločina, bilo bi vrlo teško osuditi bilo kog vojnog ili političkog lidera koji sa odgovarajuće distance, dovoljno pažljivo, pomaže ratne aktivnosti grupa koje tokom oružanih sukoba čine teške i masovne zločine. Čini se da je Tribunal u ovom slučaju, zauzimajući stav da postoji bitna razlika između pomoći celokupnom ratnom naporu, koja može kao takva pomoći i vršenju zločina, ali nije kažnjiva, i pomoći koja je konkretno usmerena na vršenje zločina i jeste kažnjiva, želeo da omogući da onima koji pomažu ratujuće strane u situacijama poput one koja je vladala u Libiji tokom sukoba između Gadafijevog režima i pobunjenika ili one koja trenutno vlada u Siriji ne preti opasnost od krivičnog gonjenja zbog nekog međunarodnog zločina, čak i ako oni vrlo dobro znaju da će pomoć koju pružaju delimično olakšati ili omogućiti vršenje zločina.

U pogledu Perišićeve odgovornosti za zločine u Zagrebu, Žalbeno veće je zaključilo da on, iako formalno jeste bio nadređeni neposrednim izvršiocima zločina, nad njima nije imao efektivnu kontrolu, pa stoga nije ni mogao biti odgovoran za njihove postupke. Zapravo, bilo je dokaza koji su ukazivali na to da je on takvu kontrolu imao, ali je Žalbeno veće smatralo da takav zaključak ne može biti donet van razumne sumnje, a pošto je princip krivičnog prava da se u slučaju bilo kakve razumne sumnje u krivicu optuženog mora doneti odluka u njegovu korist (*in dubio pro reo* – „kad postoji sumnja, ide u korist optuženog”), Perišić je oslobođen odgovornosti i po ovom osnovu.

Biljana Plavšić (Bosna i Hercegovina) – 27. februara 2003. osuđena na 11 godina zatvora, pošto je prethodno priznala krivicu za zločine protiv čovečnosti, tj. progone na političkoj, rasnoj i verskoj osnovi.

Biljana Plavšić je bila, uz Radovana Karadžića i Momčila Krajišnika, jedna od vodećih političkih ličnosti bosanskih Srba od 1990. do kraja rata u BiH. Bila je srpski predstavnik u kolektivnom predsedništvu BiH, član kolektivnih i proširenih Predsjedništava Srpske Republike BiH (kasnije Republike Srpske). Imala je, zajedno sa drugim liderima Republike

Srpske, *de facto* kontrolu nad pripadnicima oružanih snaga bosanskih Srba.

Priznala je da je delujući kao pojedinac i u dogovoru s drugim članovima zajedničkog zločinačkog poduhvata učestvovala, planirala, podsticala i kreirala i sprovodila progon bosanskih Muslimana i Hrvata i drugog nesrpskog stanovništva u 37 opština u BiH (Banja Luka, Bijeljina, Bileća, Bosanska Krupa, Bosanski Novi, Bosanski Petrovac, Bratunac, Brčko, Čajniče, Čelinac, Doboj, Donji Vakuf, Foča, Gacko, Hadžići, Ilidža, Ilijaš, Ključ, Kalinovik, Kotor Varoš, Nevesinje, Novi Grad, Novo Sarajevo, Pale, Prijedor, Prnjavor, Rogatica, Rudo, Sanski Most, Šipovo, Sokolac, Teslić, Trnovo, Višegrad, Vlasenica, Vogošća i Zvornik).

Prihvatila je i podržavala kampanju etničkog razdvajanja koja je imala za posledicu smrt i proterivanje više hiljada ljudi, u brutalnim uslovima. Ovoj kampanji doprnela je, između ostalog, i time što je pozivala paravojne snage iz Srbije da pomognu snagama bosanskih Srba u ostvarivanju cilja razdvajanja etničkih grupa upotrebom sile i što je podržavala njihovo učešće u nasilju svojim javnim izjavama o tome kako je primena sile nad nesrbima opravdana.

Optužnicom se teretila po osam tačaka, na osnovu direktne i komandne odgovornosti, i to za genocid i/ili saučesništvo u genocidu, istrebljenje, ubistva, progone na političkoj, rasnoj i verskoj osnovi, deportacije i druga nečovečna dela. Izjasnila se krivom po jednoj tački optužnice.

Pred Tribunalom je izjavila: „Sada sam se uvjerila i prihvatam da su više hiljada nevinih ljudi bili žrtve organizovanog i sistematičnog djelovanja da se uklone muslimani i Hrvati sa područja koje su Srbi smatrali svojim. U to vrijeme, ja sam olako ubijedila samu sebe da je ovo pitanje opstanka i samoodbrane. U stvari, i više od toga – naše rukovodstvo, čiji sam bila neophodan dio – vodilo je poduhvat koji je za žrtve imao nebrojene nevine ljude.”

U presudi je konstatovano da su rezultati kampanje prisilnog proterivanja bili zastrašujući: u 37 opština navedenih u optužnici, oko 850 sela u kojima su živeli muslimani i Hrvati fizički su uništena i više ne postoje. Nestale su čitave porodice, a udeo nesrba u tim opštinama pao je sa 53,97% (726.960) 1991. godine na 36,39% (235.015) 1997. godine. Kao posledica kampanje ubijanja registrovano je 1.100 događaja masovnih ubistava ljudi i 320 potencijalnih lokacija na kojim bi se njihova tela mogla nalaziti. U 37 opština navedenih u optužnici postojalo je ukupno 408 zatočeničkih objekata gdje su ljudi bili prinudno zatvoreni i podvrgnu-

ti teškom fizičkom i psihičkom zlostavljanju, uključujući teška premlaćivanja, kao i nepodnošljive uslove života s nedovoljno hrane i bez ikakvih higijenskih uslova.

Odmeravajući kaznu, Pretresno veće je uzelo u obzir različite otežavajuće (težinu krivičnog dela, posledice njegovog izvršenja, rukovodeći položaj) i olakšavajuće oklnosti (priznanje, izraženo kajanje, razotkrivanje teških zločina, doprinos pomirenju i sprovođenju Dejtonskog sporazuma).

27. oktobra 2009. Biljana Plavšić je privremeno puštena na slobodu.

2. Postupci u kojima je izrečena prvostepena presuda

Milan Milutinović, Nikola Šainović, Dragoljub Ojdanić, Nebojša Pavković, Vladimir Lazarević i Sreten Lukić (Kosovo) – prvostepena presuda izrečena 26. februara 2009. godine, žalbeni postupak je još u toku.

Milan Milutinović, bivši predsednik Republike Srbije, Nikola Šainović, bivši potpredsednik Vlade SRJ, Dragoljub Ojdanić, bivši načelnik Generalštaba Vojske Jugoslavije, Nebojša Pavković, bivši komandant Treće armije Vojske Jugoslavije, kasnije i načelnik Generalštaba Vojske Jugoslavije, Vladimir Lazarević, bivši načelnik Štaba Prištinskog korpusa Vojske Jugoslavije i komandant Prištinskog korpusa, i Sreten Lukić, bivši načelnik MUP Republike Srbije za Kosovo i Metohiju, optuženi su kao učesnici zajedničkog zločinačkog poduhvata koji je nastao najkasnije u oktobru 1998. godine i nastavio se tokom 1999. Cilj ovog poduhvata bila je, kako se navodi u optužnici, promena etničke ravnoteže na Kosovu u nastojanju da se obezbedi trajna srpska kontrola nad tom pokrajinom. Ovaj cilj je trebalo da se ostvari rasprostranjenom i sistematskom kampanjom terora i nasilja, uključujući deportacije, ubistva, prisilno premeštanje i progon. Kampanja je bila usmerena protiv albanskog stanovništva na Kosovu.

U prvostepenom postupku, Milan Milutinović je oslobođen svih optužbi, jer je Pretresno veće zaključilo da nije imao kontrolu nad srpskim snagama na Kosovu, te da nije bitno doprineo zajedničkom zločinačkom

poduhvatu. Štaviše, Pretresno veće nije bilo uvereno da je Milutinović delio nameru da se služi kažnjivim sredstvima, tačnije deportacijom i prisilnim premeštanjem.

Nikola Šainović, Nebojša Pavković i Sreten Lukić proglašeni su krivim za zločine protiv čovečnosti i kršenje zakona i običaja ratovanja, i to deportaciju, druga nečovečna dela (prisilno premeštanje), ubistva i progone na političkoj, rasnoj i verskoj osnovi, i osuđeni na kaznu zatvora od po 22 godine. Dragoljub Ojdanić i Vladimir Lazarević proglašeni su krivim za zločine protiv čovečnosti, tj. deportaciju i druga nečovečna dela, i osuđeni na kaznu zatvora od po 15 godina.

Pretresno veće je konstatovalo da je vođena rasprostranjena kampanja nasilja usmerena protiv civilnog albanskog stanovništva tokom vazdušnih napada NATO, koju su sprovodile snage pod kontrolom vlasti SRJ i Srbije i tokom koje je dolazilo do ubijanja, seksualnog zlostavljanja i namernog uništavanja džamija. Pritom se radilo o namernim aktivnostima tih snaga, koje su prouzrokovale odlazak najmanje 700.000 kosovskih Albanaca s Kosova u kratkom vremenskom periodu, od kraja marta do početka juna 1999. Napori MUP da prikrije ubijanja kosovskih Albanaca, uključujući žene, starce i decu, pa čak i bebe, tako što su tela prebacivana na druga područja Srbije, o čemu se detaljno raspravlja u presudi, takođe sugerišu da su ta ubistva po svojoj prirodi bila kažnjiva.

Jadranko Prlić, Bruno Stojić, Slobodan Praljak, Milivoj Petković, Valentin Čorić, Berislav Pušić („Herceg-Bosna”) – prvostepenom presudom od 29. maja 2013. Prlić osuđen na 25, Stojić, Praljak i Petković na po 20, Čorić na 16, a Pušić na 10 godina zatvora.

Jadranko Prlić je obavljao najviše funkcije u ratnom entitetu bosanskih Hrvata. Bio je predsednik i predsednik Vlade „Hrvatske Republike Herceg-Bosne”.

Bruno Stojić je kao načelnik Odjela obrane „Hrvatskog vijeća obrane” (HVO) bio najviši politički i rukovodeći funkcioner tog organa, zadužen za oružane snage Herceg-Bosne, odnosno HVO.³³

Slobodan Praljak je bio visoki oficir Hrvatske vojske, pomoćnik ministra odbrane Hrvatske i viši predstavnik Ministarstva obrane Re-

33 Akcijama koje su preduzeli 8. aprila i 15. maja 1992. razni čelnici Herceg-Bosne su osnovali „Hrvatsko vijeće obrane” (HVO), kao vladu i oružane snage Herceg-Bosne, opisujući HVO kao vrhovno izvršno, upravno i odbrambeno telo Herceg-Bosne.

publike Hrvatske pri vladi i oružanim snagama Herceg-Bosne, odnosno HVO.

Milivoj Petković je bio vojni zapovednik oružanih snaga Herceg-Bosne, odnosno HVO, na funkciji „načelnika Glavnog stožera HVO”, a od kraja jula 1993. i zamenik vrhovnog zapovednika oružanih snaga Herceg-Bosne, odnosno HVO.

Valentin Ćorić je bio zamenik zapovednika za sigurnost i zapovednik vojne policije HVO. Taj položaj je kasnije nazvan „načelnik Uprave vojne policije” (u okviru Odjela, kasnije Ministarstva, obrane HVO). U novembru 1993. je imenovan za ministra unutrašnjih poslova „Hrvatske Republike Herceg-Bosne”.

Berislav Pušić je bio na zapovednom mestu u vojnoj policiji i oficir za vezu HVO sa UNPROFOR, načelnik Službe za razmjenu zarobljenika i drugih osoba, predsednik komisije kojoj je poverena uprava nad svim zatvorima i objektima za zatočavanje u Herceg-Bosni, odnosno HVO u kojima su držani ratni zarobljenici i zatočnici i član komisije HVO za razmenu zarobljenika.

Pretno veće je u prvostepenoj presudi zaključilo da su optuženi učestvovali u zajedničkom zločinačkom poduhvatu čiji je krajnji cilj bilo uspostavljanje hrvatskog entiteta, delimično u granicama Hrvatske banovine iz 1939, kako bi se omogućilo „ponovno ujedinjenje hrvatskog naroda”. Ovakav hrvatski entitet u BiH trebalo je da se pripoji Hrvatskoj posle eventualnog raspada BiH, ili pak postane nezavisna država unutar BiH, tesno povezana sa Hrvatskom. Prema navodima iz presude, već u decembru 1991. članovi rukovodstva Hrvatske zajednice Herceg-Bosne (među kojima je bio i Mate Boban, predsednik Hrvatske zajednice, a potom Hrvatske Republike Herceg-Bosne) i čelnici Hrvatske (na čelu sa predsednikom Franjom Tuđmanom) zaključuju da je za ostvarivanje krajnjeg cilja, tj. za uspostavljanje hrvatskog entiteta u BiH, neophodno promeniti nacionalni sastav stanovništva na teritoriji za koju se tvrdilo da pripada Hrvatskoj zajednici Herceg-Bosni.

Kako bi ovaj cilj sproveli, učesnici u zajedničkom zločinačkom poduhvatu, među kojima su, pored optuženih u ovom predmetu, bili i hrvatski predsednik Franjo Tuđman, hrvatski ministar odbrane Gojko Šušak i general Hrvatske vojske Janko Bobetko, izvršili su u periodu od januara 1993. do aprila 1994. brojne zločine protiv nehrvatskog, uglavnom muslimanskog stanovništva, ne bi li etničkim čišćenjem pojačali kontrolu nad teritorijom koju su smatrali teritorijom Herceg-Bosne. Pretno veće je

zaključilo da ovi zločini ukazuju na očigledan obrazac ponašanja, pošto ih u većini slučajeva nije vršila šačica nedisciplinovanih vojnika, već su, naprotiv, bili rezultat plana koji su pripremili učesnici u zajedničkom zločinačkom poduhvatu kako bi uklonili muslimansko stanovništvo iz Herceg-Bosne.

Među zločinima protiv čovečnosti i ratnim zločinima koji se optuženima stavljaju na teret nalaze se, između ostalih, ubistva, progoni na političkoj, rasnoj i verskoj osnovi, silovanja, deportacije, premeštanje civila, nečovečni postupci, protivpravni, prinudni rad, uništavanje verskih objekata, pljačkanje imovine širokih razmera, protivpravni napadi na civile, terorisanje civila, protivpravno zatvaranje civila i zlostavljanje u zatočeničkim centrima.

Važno je istaći da se u presudi Pretresnog veća zaključuje da je sukob koji se u periodu obuhvaćenom optužnicom vodio između HVO i Armije BiH međunarodni oružani sukob, pošto je utvrđeno da je Hrvatska vršila opštu kontrolu nad oružanim snagama Herceg-Bosne i da su se njene snage borile zajedno sa pripadnicima HVO.

Jovica Stanišić i Franko Simatović (Hrvatska, Bosna i Hercegovina) – obojica 30. maja 2013. prvostepenom presudom oslobođeni krivice.

Jovica Stanišić je bio načelnik Službe Državne bezbednosti (DB) Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP) Republike Srbije.

Franko Simatović je bio zaposlen u Drugoj upravi DB.

Tužilaštvo je Stanišića i Simatovića teretilo za učešće u zajedničkom zločinačkom poduhvatu čiji je cilj bilo prisilno uklanjanje većeg dela nesrpskog stanovništva sa velikih područja Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Prema tvrdnjama Tužilaštva, učesnici u zločinačkom poduhvatu pokušali su da ostvare taj cilj čineći krivična dela progona, ubistva, deportacije i prisilnog premeštanja. Tužilaštvo tvrdi da su, pored Stanišića i Simatovića, u zajedničkom zločinačkom poduhvatu učestvovali srpski politički lideri kao što su Slobodan Milošević, Radovan Stojičić, Milan Martić, Milan Babić, Radovan Karadžić, Momčilo Krajišnik, Biljana Plavšić i Željko Ražnatović Arkan.

Pretresno veće jeste ustanovilo da su pripadnici snaga policije SAO Krajine, Teritorijalne odbrane (TO) SAO Krajine, Jugoslovenske narodne armije (JNA), „Srpske dobrovoljačke garde“, jedinica DB Srbije poznata kao „Crvene beretke“ (u nastavku: Jedinica) i druge snage počinile krivično delo deportacije i prisilnog premeštanja stanovništva na brojnim

lokacijama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini tokom celog perioda na koji se optužnica odnosi. Međutim, Pretresno veće je smatralo da se na osnovu izvedenih dokaza ne može van razumne sumnje zaključiti da je kod optuženih postojala namera da učestvuju u zločinačkom poduhvatu čiji bi cilj bilo uklanjanje nesrpskog stanovništva izvršavanjem zločina. Pretresnom veću, odnosno njegovoj većini (sudije su u pogledu odluke o krivici optuženih bile podeljene), pre se činilo da su optuženi imali samo nameru da omoguće da srpska strana ima kontrolu nad određenim delovima Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Iako je Pretresno veće zaključilo da su između optuženih i pojedinih snaga koje su učestvovala u različitim zločinima (kao što su policija SAO Krajine, Srpska dobrovoljačka garda i naročito Jedinica) postojale bliske veze, jer je utvrđeno da su oni pomogli osnivanje ili na različite načine podržavali funkcionisanje i ratne aktivnosti nekih od ovih snaga, ono nije smatralo da je to dovoljno da bi se dokazala njihova krivica, pošto je zaključilo da su optuženi pomagali opšte ratne aktivnosti ovih snaga, a ne da je njihova pomoć bila *konkretno usmerena* ka vršenju određenih zločina.

Dakle, Pretresno veće je u ovom slučaju sledilo stav Žalbenog veća iz predmeta *Perišić*, prema kome pomaganje ratnih aktivnosti neke grupe, makar one uključivale sistematsko i rasprostranjeno vršenje zločina ili za cilj imale nešto što je samo po sebi kriminalno (na primer, etničko čišćenje), nije kažnjivo ako nije *konkretno usmereno* ka vršenju određenih zločina. Kao što je već bilo reči u komentaru presude u slučaju *Perišić* (vidi gore), ovakav stav u nekim situacijama može dovesti do apsurdnih rezultata, tj. može dovesti do toga da osobe koje su neposrednim učiniocima omogućile da izvrše zločine ostanu nekažnjene ako su dovoljno udaljene od mesta zločina i dovoljno obazrive da za sobom ne ostave dokaze koji bi mogli ukazati na to da su želele pomoći izvršenje nekih konkretnih zločina. Prema mišljenju autora ove knjige, baš to se desilo u slučaju Jovice Stanišića i Franka Simatovića – njih dvojica nisu pomagali samo opšte ratne napore Srba u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj u okviru oružanog sukoba u kom se sporadično dešavaju zločini. Oni su izdašno pomagali i omogućavali ratne aktivnosti entiteta (SAO Krajine, odnosno Republike Srpske Krajine u Hrvatskoj, i Republike Srpske u BiH) koji su, osim što su ratovali, što Tribunal ne sankcioniše, vodili i sistematsku politiku progona vršenjem zločina i čija je svrha delovanja bilo etničko čišćenje (što se može videti i iz presuda Tribunala donetih protiv vodećih ljudi tih entiteta, Milana Martića i Milana Babića, odnosno Biljane Plavšić i Momčila Krajišni-

ka). Bez podrške koju su dobijali iz Srbije, upravo preko, između ostalih, i Stanišića i Simatovića, hrvatski i bosanski Srbi najverovatnije ne bi bili u mogućnosti da sprovedu etničko čišćenje ogromnih razmera, čije posledice su i danas vidljive. Stoga je oslobađajuća presuda Stanišiću i Simatoviću, bar kada su u pitanju autori ove knjige, vrlo problematična i ne zadovoljava pravdu.

3. Postupci u kojima nije izrečena prvostepena presuda

Radovan Karadžić (Bosna i Hercegovina) – suđenje počelo 26. oktobra 2009. godine.

Karadžić je bio jedan od osnivača Srpske demokratske stranke (SDS) i njen predsednik do 19. jula 1996. godine, kada je podneo ostavku. Bio je predsedavajući Saveza za nacionalnu bezbjednost takozvane Srpske Republike Bosne i Hercegovine (kasnije Republike Srpske) i predsednik tročlanog predsedništva RS od dana njegovog osnivanja, 12. maja 1992. do 17. decembra 1992. godine, a posle toga jedini predsednik Republike Srpske i vrhovni komandant njenih oružanih snaga.

Optužnicom se tereti za genocid, zločine protiv čovečnosti i kršenje zakona i običaja ratovanja, tj. progon, istrebljenje, ubistva, deportacije, nečovečna dela, dela nasilja s primarnim ciljem širenja terora među civilnim stanovništvom, protivpravne napade na civile i uzimanje talaca.

Prema navodima iz optužnice, Karadžić je u dogovoru s drugima počinio, planirao, podsticao, naredio, pomagao i podržavao genocid nad delom nacionalnih i verskih grupa bosanskih Muslimana i Hrvata.³⁴ Učestvovao je u zajedničkom zločinačkom poduhvatu koji je za cilj imao trajno uklanjanje bosanskih Muslimana i Hrvata s područja u Bosni i Hercegovini na koja su bosanski Srbi polagali pravo. Kao učesnik u zajedničkom zločinačkom poduhvatu optužen je i za poduhvat elimina-

34 Pretresno veće je 28. juna 2012. prihvatilo Karadžićev zahtev da se u nastavku postupka iz optužnice izbace tačke po kojim je on optužen za genocid u opštinama BiH osim Srebrenice jer, kako je on tvrdio, nije bilo dovoljno dokaza koji bi „na prvi pogled” (prima facie) ukazivali na to da je u tim opštinama izvršen genocid. Žalbeno veće je 11. jula 2013. poništilo ovu odluku, tako da će Tužilaštvo u postupku protiv Karadžića i dalje dokazivati da je genocid izvršen ne samo u Srebrenici, već i u drugim delovima BiH.

cije bosanskih muslimana u Srebrenici, ubijanjem srebreničkih muškaraca i dečaka i prisilnim odvođenjem žena, dece i dela starijih muškaraca iz Srebrenice.

Takođe, optužen je da je u dogovoru s drugima počinio, planirao, podsticao, naredio i/ili pomagao i podržavao progone bosanskih muslimana i Hrvata na političkoj i verskoj osnovi u dvadeset opština u Bosni i Hercegovini.

Tužilaštvo ga smatra odgovornim za dela istrebljivanja i ubistva, počinjena radi trajnog uklanjanja bosanskih muslimana i Hrvata s područja na koje su bosanski Srbi polagali pravo. Prema optužnici, ova dela su izvršili pripadnici srpskih snaga i politički i državni organi bosanskih Srba u periodu od marta 1992. do 30. novembra 1995. godine, uključujući ubijanja za vreme i nakon preuzimanja vlasti u opštinama, i ubijanja u vezi sa zatočeničkim objektima.

Optužen je da je u periodu od aprila 1992. do novembra 1995. godine, u dogovoru s drugim učesnicima ovog zajedničkog zločinačkog poduhvata formulisao i sproveo vojnu strategiju granatiranja i snajperskog delovanja radi ubijanja, sakaćenja, ranjavanja i terorisanja civilnog stanovništva Sarajeva. Granatiranjem i snajperskim delovanjem ubijeno je i ranjeno na hiljade civila oba pola i svih uzrasta, uključujući decu i starije osobe.

Prema navodima iz optužnice, snage bosanskih Srba su između 26. maja i 19. juna 1995. uzele za taoce više od dvesta pripadnika mirovnih snaga i vojnih posmatrača UN na raznim mestima, uključujući Pale, Sarajevo, Banju Luku i Goražde, i držale ih kao taoce na nekoliko lokacija u Republici Srpskoj. Trećim stranama, uključujući komandante NATO i UN, upućene su pretnje da će dalji napadi NATO na vojne ciljeve bosanskih Srba dovesti do ranjavanja, smrti ili zadržavanja talaca. Deo talaca je bio zlostavljan. Zbog ovoga, Karadžić se tereti za kršenje zakona i običaja ratovanja.

Prva optužnica protiv Karadžića podignuta je još 25. jula 1995, svega nekoliko dana posle masakra u Srebrenici; za ovo delo optužen je nešto kasnije, 16. novembra iste godine. Uhapšen je u Beogradu tek jula 2008. godine.

Slobodan Milošević (Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Kosovo) – preminuo u pritvoru Tribunala 11. marta 2006. godine; suđenje počelo 12. februara 2002. godine.

Slobodan Milošević je bio predsednik Srbije od 26. decembra 1990, predsednik SRJ od 15. jula 1997. do 6. oktobra 2000. godine. Kao predsednik SRJ, bio je i predsednik Vrhovnog saveta odbrane SRJ i vrhovni komandant Vojske Jugoslavije.

Na teret su mu se stavljali sledeći zločini:

u Hrvatskoj,

- istrebljenje ili ubistvo stotina hrvatskih i drugih nesrpskih civila, uključujući žene i starije osobe, u Dalju, Erdutu, Klisi, Lovasu, Vukovaru, Voćinu, Baćinu, Saborskom i okolnim selima, Škabrnji, Nadinu, Bruskoj, te u Dubrovniku i njegovoj okolini;
- dugotrajno i rutinsko zatvaranje i zatočenje hiljada hrvatskih i drugih nesrpskih civila u zatočeničkim objektima u Hrvatskoj i izvan nje, uključujući zatvoreničke logore koji su se nalazili u Crnoj Gori, Srbiji i Bosni i Hercegovini;
- uspostavljanje i održavanje nehumanih životnih uslova za hrvatske i druge nesrpske civile zatočene u gore pomenutim zatočeničkim objektima;
- deportacija ili prisilno premeštanje najmanje 170.000 hrvatskih i drugih nesrpskih civila s gore navedenih područja, uključujući i deportaciju najmanje 5.000 stanovnika Iloka i 20.000 stanovnika Vukovara, te prisilno premeštanje najmanje 2.500 stanovnika Erduta;
- hotimično uništavanje stambenih objekata i druge javne i privatne imovine, kulturnih ustanova, istorijskih spomenika i verskih objekata hrvatskog i drugog nesrpskog stanovništva u Dubrovniku i njegovoj okolini, Vukovaru, Erdutu, Lovasu, Šarengradu, Bapskoj, Tovarniku, Voćinu, Saborskom, Škabrnji, Nadinu i Bruškoj;
- mučenje, premlaćivanje i ubijanje hrvatskih i drugih nesrpskih civila zatočenih u pomenutim zatočeničkim objektima;
- protivpravni napadi na Dubrovnik i nebranjena hrvatska sela širom gore navedenih područja;

u Bosni i Hercegovini,

- rasprostranjeno ubijanje hiljada bosanskih Muslimana tokom i nakon preuzimanja vlasti od strane bosanskih Srba na teritorijama u Bosni i Hercegovini;
- ubijanje hiljada bosanskih Muslimana u logorima i zatočeničkim objektima u Bosni i Hercegovini;
- nanošenje teških telesnih i duševnih povreda hiljadama bosanskih Muslimana za vreme zatočenja u u logorima u Bosni i Hercegovini;
- zatočenje hiljada bosanskih Muslimana u logorima u Bosni i Hercegovini, u životnim uslovima sračunatim da dovedu do delimičnog fizičkog uništenja ovih grupa, naročito gladovanjem, zagađenom vodom, prisilnim radom, neadekvatnom lekarskom negom i konstantnim fizičkim i psihičkim nasiljem;
- istrebljenje, ubistvo ili hotimično lišavanje života nesrba, a naročito bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata koji su živeli na teritoriji Banja Luke, Bihaća, Bijeljine, Bileće, Bosanske Krupe, Bosanskog Novog, Bosanskog Šamca, Bratunca, Brčkog, Čajniča, Doboja, Foče, Gacka, Sarajeva (Ilijaša), Ključa, Kalinovika, Kotor Varoši, Nevesinja, Sarajeva (Novi Grad), Prijedora, Prnjavora, Rogatice, Sanskog Mosta, Srebrenice, Teslića, Višegrada, Vlasenice i Zvornika.
- okrutno i nečovečno postupanje s bosanskim Muslimanima, bosanskim Hrvatima i drugih nesrpskim civilima. To nečovečno postupanje uključivalo je seksualno nasilje, mučenje, fizičko i psihičko zlostavljanje i prisiljavanje na život u nehumanim uslovima;
- uvođenje restriktivnih i diskriminacionih mera protiv bosanskih Muslimana, bosanskih Hrvata i drugih nesrba, kao što je ograničavanje slobode kretanja; uklanjanje s položaja vlasti u institucijama lokalne uprave i u policiji; otpuštanje s posla; samovoljni pretresi njihovih kuća; uskraćivanje prava na sudski postupak i uskraćivanje prava na ravnopravno korišćenje javnih službi, uključujući i adekvatnu zdravstvenu zaštitu;
- prisilno premeštanje i deportacija hiljada bosanskih Muslimana, bosanskih Hrvata i drugih nesrpskih civila s teritorija koje su Srbi zauzeli;
- namerno i bezobzirno uništavanje domova i druge javne i privatne imovine bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata, nji-

hovah kulturnih i verskih ustanova, verskih objekata i mesta i istorijskih spomenika;

- sprečavanje dostave humanitarne pomoći, naročito medicinskog materijala i hrane, u enklave u okruženju Bihaća, Goražda, Srebrenice i Žepe, te uskraćivanje vode civilima blokiranim u tim enklavama, u nameri da se stvore nepodnošljivi životni uslovi;

na Kosovu,

- prisilna deportacija približno 800.000 kosovskih Albanaca, civila; da bi omogućile proterivanja i raseljavanje, snage SRJ i Srbije namerno su stvorile atmosferu straha i pritiska primenom sile, pretnje silom i dela nasilja;
- ubistva stotina kosovskih Albanaca civila – muškaraca, žena i dece, koja su se događala na široko rasprostranjen ili sistematski način širom Pokrajine;
- seksualno zlostavljanje kosovskih Albanaca, posebno žena, od strane snaga SRJ i Srbije;
- široko rasprostranjena ili sistematska kampanja uništavanja imovine kosovskih Albanaca – civila sprovedena široko rasprostranjenim granatiranjem gradova i sela; spaljivanjem i uništavanjem imovine koja uključuje kuće za stanovanje, poljoprivredna gazdinstva, privredne objekte, kulturne spomenike i verske objekte; rezultat tih orkestriranih akcija bio je da u selima, gradovima i čitavim oblastima nije bilo uslova za život.

Milošević je bio prvi optuženi pred Tribunalom koji je odabrao da se sam brani. U odsustvu branioca, tj. profesionalnog advokata odbrane, a s ciljem da se osigura pravično suđenje, Pretresno veće je pre početka suđenja naložilo sekretaru Tribunala da odredi advokate koji će se pojaviti pred Većem kao tzv. prijatelji suda (*amici curiae*). Milošević je zahtevao da dobije pravne savetnike, što mu je i odobreno. Pravnim savetnicima je odobren povlašćeni pristup optuženom, što je značilo da njihovu komunikaciju s optuženim, bilo na sastancima ili telefonskim putem, vlasti Tribunala nisu nadzirale.

Odluka optuženog da se sam brani je, uprkos navedenim merama koje je Veće preduzelo, uz složenost predmeta, uticala na to da se postupak odvija sporije i sa više problema nego postupci u kojim su optuženi imali braniocce. Zbog toga je u jednom trenutku, na početku izvođenja

dokaza odbrane, Pretresno veće naložilo sekretaru da optuženom imenuje branioc.

Tužilaštvo je završilo s glavnim izvođenjem svojih dokaza 25. februara 2004. godine, dok je odbrana počela s izvođenjem svojih dokaza 31. avgusta iste godine.

Zbog smrti optuženog, postupak je okončan 14. marta 2006.

Ratko Mladić (Bosna i Hercegovina) – suđenje je počelo 16. maja 2012.

Ratko Mladić je u junu 1991. postavljen za komandanta 9. korpusa Jugoslovenske narodne armije. Na dužnost načelnika štaba, odnosno zamjenika komandanta u komandi Druge vojne oblasti JNA u Sarajevu stupio je 9. maja 1992. Za komandanta Glavnog štaba vojske bosanskih Srba postavljen je 12. maja 1992; na toj dužnosti ostao je najmanje do 22. decembra 1996. U čin general-pukovnika unapređen je 24. juna 1994. godine. Pred Tribunalom je optužen za genocid, zločine protiv čovečnosti i kršenje zakona i običaja ratovanja. U nastavku se navode samo neki od zločina za koje je optužen.

Optužen je da je sam ili u dogovoru s drugim učesnicima zajedničkog zločinačkog poduhvata planirao, podsticao, naredio, počinio ili na druge načine podržavao i pomagao planiranje, pripremu ili izvršenje namernog delimičnog uništenja nacionalne, etničke, rasne i verske grupe bosanskih muslimana kao takve, u mestima Foči, Ključu, Kotor Varoši, Prijedoru, Sanskom Mostu, Vlasenici i Srebrenici. Uništenje ove grupe sprovedeno je: rasprostranjenim ubijanjem, deportacijom i prisilnim premeštanjem nesrpskog stanovništva radi ostvarenja kampanje „etničkog čišćenja” 1992. i 1993. godine u Bosanskoj Krajini i istočnoj Bosni; nanošenjem teških telesnih i duševnih povreda bosanskim muslimanima, uključujući mučenje, fizičko i psihičko zlostavljanje, seksualno nasilje i premlaćivanja, i podvrgavajući bosanske muslimane životnim uslovima sračunatim da dovedu do njihovog fizičkog uništenja, uslovima koji su obuhvatali okrutno i nečovečno postupanje, uključujući mučenje, nehumane životne uslove i prisilni rad.

Tereti se i za progone na političkoj ili rasnoj osnovi, istrebljenje, ubistva i deportacije na područjima Banja Luke, Bijeljine, Foče, Kalinovika, Ključa, Kotor Varoši, Novog Grada, Pala, Prijedora, Rogatice, Sanskog Mosta, Sokolca, Srebrenice, Trnova i Vlasenice.

Prema navodima iz optužnice, Mladić je zakone i običaje ratovanja prekršio tako što je, delujući sam ili u dogovoru s drugim učesnicima zajedničkog zločinačkog poduhvata, planirao, naredio, počinio ili na druge načine pomagao i podržavao dugotrajnu vojnu kampanju tokom koje su snage bosanskih Srba pod njegovom kontrolom artiljerijskom, minobacačkom i snajperskom vatrom delovale po civilnim ciljevima u Sarajevu, ubijajući i ranjavajući civilno stanovništvo.

Vojislav Šešelj (Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Vojvodina) – suđenje je počelo 7. novembra 2007. godine.

Vojislava Šešelja Tužilaštvo tereti za zločine protiv čovečnosti i kršenje zakona i običaja ratovanja zbog progona na političkoj, rasnoj i verskoj osnovi, deportacija, nečovečnih postupaka, ubistava, mučenja, okrutnog postupanja, bezobzirnog razaranja sela ili pustošenja koje nije opravdano vojnom potrebom, uništavanja ili namernog nanošenja štete ustanovama posvećenim religiji i obrazovanju i pljačkanja javne i privatne imovine.

U optužnici se navodi da je Šešelj, u periodu od 1. avgusta 1991, pa bar do septembra 1993. godine, delujući sam ili u dogovoru s drugim učesnicima zajedničkog zločinačkog poduhvata, planirao, naredio, podsticao, počinio ili na drugi način pomagao i podržavao planiranje, pripremu ili izvršenje progona nesrpskog stanovništva na teritoriji „SAO Slavonija, Baranja i Zapadni Srem”, u opštini Zvornik, „na širem području Sarajeva”, u opštinama Mostar i Nevesinje i u delovima Vojvodine. Ovi progoni su uključivali ubistva (uključujući ubistva žena, dece i starijih osoba), dugotrajno i rutinsko zatvaranje civila u logorima i uspostavljanje i održavanje nehumanih životnih uslova za zatočenike, njihovo mučenje, premlaćivanje i ubijanje, dugotrajan i čest prisilni rad, seksualno zlostavljanje, uvođenje restriktivnih i diskriminacionih mera uperenih protiv nesrpskog stanovništva, kao što su ograničavanje slobode kretanja, uklanjanje s položaja vlasti u lokalnim institucijama državne vlasti i u policiji, otpuštanje s posla, uskraćivanje prava na zdravstvenu zaštitu, mučenje, premlaćivanje i pljačkanje nesrpskih civila, deportacije ili prisilno premeštanje desetina hiljada civila, namerno uništavanje domova i druge javne i privatne imovine, kulturnih ustanova, istorijskih spomenika i verskih objekata, direktno i javno omalovažavanje hrvatskog, muslimanskog i drugog nesrpskog stanovništva.

Optužnica protiv Šešelja podignuta je 14. februara 2003. Dobrovoljno se predao svega nekoliko dana kasnije, 23. februara. Ubrzo zatim, obavestio je Tribunal da želi sam da se brani, kao što je to prethodno radio Slobodan Milošević. Iako je Tribunal velikom broju optuženih odobravao privremeno puštanje na slobodu do početka suđenja, Šešelj je to tražio samo dva puta, jednom 2004. godine, kada je njegov zahtev odbijen jer je Tribunal strahovao da bi tokom boravka na slobodi mogao uticati na žrtve ili svedoke, i jednom 2012. godine, kada je zahtev odbijen jer Šešelj u njemu nije naveo u kojoj državi bi boravio ako bi bio pušten na slobodu, niti je priložio garancije te države da će ga, ako se sam ne vrati u Hag, ona tamo prebaciti. Šešelj, dakle, za razliku od drugih optuženika iz Srbije, nije želeo da traži garancije Vlade Srbije i priloži ih svom zahtevu za privremeno puštanje na slobodu, tako da se sve vreme postupka nalazi u pritvoru.

Suđenje je počelo 27. novembra 2006, pred većem kojim je predsedavao sudija Alfons Ori (*Alphons Ori*), ali bez prisustva optuženog, koji je od 10. novembra štrajkovao glađu, nezadovoljan time što mu je ranije imenovan takozvani branilac u pripravnosti (branilac *stand by*). Pretresno veće je tada rešilo da optuženom nametne branioca, na šta se on žalio, pa je Žalbena veće rešilo da poništi početak pretresnog postupka i naloži ponovni početak suđenja, kada optuženi bude „u stanju da u potpunosti učestvuje u postupku kao optuženi koji sam sebe zastupa”.

Ponovno suđenje je počelo 7. novembra 2007. pred novim Pretresnim većem, kojim predsedava sudija Žan-Klod Antoneti (*Jean-Claude Antonetti*). Na zahtev Tužilaštva, koje je tvrdilo da je više svedoka optužbe zastrašivano, bilo je prekinuto od 11. februara 2009. do 12. januara 2010. Završne reči u postupku su održane u martu 2012. Za vreme trajanja postupka, Šešelj je tri puta optužen i osuđen zbog nepoštovanja suda, na ukupno četiri godine i devet meseci zatvora. Nepoštovanje suda se ogledalo u tome što je namerno objavljivao poverljive podatke i imena zaštićenih svedoka, a onda odbijao da ih ukloni sa svoje internet stranice. Bez obzira što je i sam često prouzrokovao odugovlačenje postupa, ili mu znatno i konstantno doprinisio, suđenje Šešelju je zbog svog trajanja postalo primer loše vođenog sudskog postupka zbog koga se Tribunal sa pravom kritikuje. Donošenje prvostepene presude Šešelju je zakazano za novembar 2013.

Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju postoji dvadeset godina i trajaće još neko vreme u redukovanoj formi. Doneo je veliki broj presuda a njegove odluke uticale su na razvoj međunarodnog humanitarnog prava, zakona i običaja ratovanja – sviđalo se to kome ili ne. Samo postojanje ove institucije i materijalni tragovi i posledice koje je ostavio ne mogu se poreći ni poništiti. S druge strane, sve je u vezi s ovim sudom podložno kritici, od samog njegovog osnivanja, Statuta, ustrojstva, pravila o radu, pa do – naročito – njegove prakse. Uz to je svaki predmet pred Tribunalom izazivao jake emocionalne reakcije onih koji su se poistovećivali s optuženima ili sa žrtvama. S obzirom da su oružani sukobi trajali i posle osnivanja Tribunala i da su neka od najtežih dela tek tada izvršena, na njegov rad nije moglo da se gleda s potrebnom mirnoćom...

Cilj ove publikacije nije ni da osuđuje Tribunal niti da ga brani ili veliča. Njena svrha jeste da se na miran i pristupačan način ukaže na činjenice, da se navede što više objektivnih i proverljivih podataka i da se običnim jezikom predoče i objasne pravna pitanja koja se u vezi s Tribunalom postavljaju.

(iz predgovora)

JUSTRIB. NOBILIB. POTENTIB.
MAGNIFICIS DOMINIS SENATIBUS
NIBUS HOLLANDIAE ET WESTFRISIAE
Dominiis suis Clementibus
NEC NON
SPECTATIS PRUDENTIBUSQUE VIRIS DD.
CONSULIBUS RELIQUOQUE SENATUI
HAGIENSIS.
Hanc CURIA HOLLANDIAE, SIVE HAGA
COMITIS *delincatorem*
Nicolaus de Clerk et Ioannes van Londerfeld
DEDICAV. CABANT

IZBOR IZ IZDANJA
BEOGRADSKOG CENTRA ZA LJUDSKA PRAVA

Vojin Dimitrijević – Milan Paunović (ur.), *Prava i slobode – međunarodni i jugoslovenski standardi*, 1995.

Konstantin Obradović (ur.), *Humanitarno pravo – savremena teorija i praksa*, 1997.

Konstantin Obradović, *Opšta načela odgovornosti država za međunarodne protivpravne čine*, 2000.

Andraž Zidar, *Lustracija*, 2001.

Vesna Petrović, *Međunarodni postupci za zaštitu ljudskih prava*, 2001.

Konstantin Obradović – Milan Šahović – Milivoj Despot, *Međunarodno humanitarno pravo*, 2002.

Igor Bandović (ur.), *Rad Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju i domaćih sudova za ratne zločine*, 2005.

Antonio Kaseze, *Međunarodno krivično pravo*, 2005.

Jovan Bajford, *Teorija zavere: Srbija protiv „novog svetskog poretka“*, 2006.

Gari Simpson, *Velike sile i odmetničke države*, 2006.

Kristijan Tomušat, *Ljudska prava između idealizma i realizma*, 2006.

Vojin Dimitrijević – Dragoljub Popović – Tatjana Papić – Vesna Petrović, *Međunarodno pravo ljudskih prava*, prvo izdanje 2006, drugo izdanje 2007.

Ljudska prava u Srbiji 2009
(na srpskom i engleskom jeziku), 2010.

Jelena Subotić, *Otimanje pravde. Suočavanje s prošlašću na Balkanu*, 2010.

Tomas Burgental, *Dete sreće – sećanja dečaka koji je preživio Aušvic*, 2010.

Jovan Bajford, *Staro sajmište: mesto sećanja, zaborava i sporenja*, 2011.

Vojin Dimitrijević, Obrad Račić, Vladimir Đerić, Tatjana Papić, Vesna Petrović, Saša Obradović, *Osnovi međunarodnog javnog prava*, 2012.

(III dopunjeno izdanje)